HEINRICH BÖLL STIFTUNG

perspectives

SİYASİ ANALİZ VE YORUM

Sayı 12
Mayıs 2015

TÜRKİYE

KÜRESEL YÖNETİŞİM VE CİNSİYET ROLLERİ

Kadınlar kaybedince herkes kaybeder

Demokrasi 18
İç Güvenlik Yasası: Demokratik eylemlerin düşmanlaştırılması, Orhangazi Ertekin - Ulaş Saygıdar

Ekoloji 22
Nükleer enerji: Bir insan hakları gaspı, Filiz Yavuz

Kültür 52
Osmanlı'dan cumhuriyete evrilen miras: Adalet fikri, Merve Erol

İçindekiler

3 Editörden

KAPAK: KÜRESEL YÖNETİŞİM VE TOPLUMSAL CİNSİYET

4 Pekin +20'de küresel düzeyde kadın hakları, Yasemin Öz
10 Küresel yönetişimden iç siyasete "kayıp kadınlar", Bengi Akbulut

DEMOKRASİ

16 Yaklaşan genel seçim ve kadınların siyasî temsil krizi, Gönül Karahanoğlu
18 İç Güvenlik Yasası: Demokratik eylemlerin düşmanlaştırılması, Orhangazi Ertekin - Ulaş Saygıdar

EKOLOJİ

22 Nükleer enerji: Bir insan hakları gaspı, Filiz Yavuz
28 Bitkinin de ötesinde: Tütün, Ali Bülent Erdem

DIŞ POLİTİKA

34 İslâm Devleti Türk dış politikasının neresinde duruyor?, Doç. Dr. Ahmet K. Han

KÜLTÜR

40 Eğitimde ayrımcılık güçleniyor, Işık Tüzün
45 Osmanlı'dan cumhuriyete evrilen miras: Adalet fikri. Edhem Eldhem ile söyleşi Merve Erol

İNSAN MANZARALARI

52 "Katharina Blum" hep gündemde. Ulrike Dufner ile söyleşi, Ayşegül Oğuz

58 **HBS'den Haberler**

Heinrich Böll Stiftung Derneği - Türkiye Temsilciliği

"Müdahil olmak, gerçekçi olabilmenin tek yoludur." (Heinrich Böll)

Heinrich Böll Stiftung Derneği, Alman Birlik 90/Yeşiller Partisi'ne yakın, bağımsız ve açık görüşlü politik bir dernektir. Almanya ve 30'dan fazla ülkede, demokrasi konusunda farkındalığın, sosyopolitik duyarlılığın ve karşılıklı anlayışın yaygınlaşmasına katkı sağlıyor. Heinrich Böll Stiftung Derneği sanatsal, kültürel alanların yanı sıra bilimsel projeleri ve kalkınma alanındaki işbirliklerini de destekliyor. Ekoloji, demokrasi, cinsiyet demokrasisi, dayanışma, şiddetsizlik bizim temel değer ve referanslarımızdır. Heinrich Böll'ün siyasete aktif yurttaş katılımına olan inancı ve desteği dernek çalışmalarımız için model oluşturuyor. Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: **Dr. Ulrike Dufner**; Yayın ekibi: **Bahar Fırat, Semahat Sevim, Yonca Verdioğlu**, Çeviri: **Barış Yıldırım, Fırat Genç, Funda Özokçu, Özlem İlyas** Katkıda bulunanlar **Banu Yayla, Saynur Gürçay** Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği: İnönü Cad. Hacı Hanım Sok. No.10/12 Gümüşsuyu İstanbul Telefon: +90-212-249 15 54 Faks: +90-212-245 04 30 e-posta: info@tr.boell.org web: www.tr.boell.org Editör: **Yücel Göktürk** İngilizce düzeltme: **Jennifer Petzen** Yayına hazırlayan: **Ender Ergün** Basıldığı yer: İstanbul Tarih: **Mayıs 2015** Matbaa: **Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık** Tic. Ltd. Şti. Depozite İş Merkezi A5 Blok Kat:4 No:405 Başakşehir İkitelliİstanbul Tel: 0212-671 91 00 **Perspectives ücretsizdir, her üç ayda bir Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmaktadır. Ücretsiz olan dergimizi edinmek ve/ veya abone olmak için info@tr.boell.org adresine yazabilirsiniz.** Derginin tümüne veya dilediğiniz makaleye www.tr.boell.org adresinden de ulaşabilirsiniz. **Perspectives'de yayımlanan makalelerdeki görüşler yazarın kendisine aittir, HBSD'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.**

- Demokrasi
- Dış Politika
- Ekoloji
- Kültür
- HBSD'den haberler

Kapak fotoğrafı © ŞAHAN NUHOĞLU

Editörden

Perspectives'in bu sayısında küresel yönetişim ve toplumsal cinsiyet konularına ışık tutmak istiyoruz: Alınan kararlarda toplumsal cinsiyet ne ölçüde dikkate alınıyor? Kararları kim veriyor? Odak noktalarımızdan biri BM Pekin +20 süreci. Yeni bir deklarasyonun yayınlanmasının gerekli olup olmadığı konusu çok tartışıldı. Dünyanın pek çok ülkesinde karşılaştığımız sert tepki nedeniyle, pek çok feminist dahi Pekin'de alınan kararları gözden geçirmek istemedi. Bu sert tepki karşısında, Yasemin Öz makalesinde, bugün kadın hakları için yürütülecek bir uluslararası mücadeleye –kadın hareketinin doğuşundakine benzer bir mücadeleye– duyulan ihtiyacı ele alıyor.

Bengi Akbulut'un yazısı ise, G20 sürecine baktığımızda, toplumsal cinsiyet temelli bakış açısının eksikliğinin derhal göze çarptığını savunuyor. Kamu bütçesinin daralması ya da özelleştirme kadınları erkeklerden çok daha fazla etkiliyor. Peki ama kaç kişi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair bu bariz tespitlerin bilincinde? Avrupa Birliği'nde Yunanistan'ın borçları üzerine süren tartışmada, toplumsal cinsiyetten dem vuran ya da politikaların toplumsal cinsiyet boyutuna değinen kimse oldu mu?

Toplumsal cinsiyet perspektifinden bölgedeki gelişmelere baktığımızda, sözde İslâm Devleti ve diğer radikal İslâmcı grupların hem genel hem de kadınlara yönelik özel gaddarlığının inanılmaz boyutlar aldığını görüyoruz. Uluslararası koalisyonun hava bombardımanları İslâm Devleti'nin belirli bölgelerden çekilmesine yol açtı açmasına, ancak henüz bu grupları kadınlara yönelik tavırlarını değiştirmeye zorlayacak bir strateji yok ortada. Köle pazarlarında kadın satın alan kişiler uluslararası toplum nezdinde yeterli düzeyde kınanmıyor. Bölgedeki kadınlar üzerindeki etkinin kapsamı, muhtemelen radikal İslâmcı grupların kontrolündeki bölgelerin sınırlarını da aşıyor. Bu gelişmeler bölge genelinde demokrasiye yönelik ciddi bir darbe teşkil ediyor.

Türkiye'nin politik sisteminin akıbeti büyük ölçüde 7 Haziran'da gerçekleşecek genel seçimlere bağlı. Şimdiden, seçimlerin son derece gergin bir ortamda geçeceği belli: Yeni iç güvenlik paketi nedeniyle siyasî muhalefet yine dezavantajlı bir konumda. Önümüzdeki aylar, Türkiye'nin bu yasalar altında özgür ve adil seçimler düzenleyip düzenleyemeyeceğini gösterecek. Seçimlerde, toplumsal cinsiyet konusuna dair yegâne olumlu gelişme, HDP'nin kadın kotası ve eşbaşkanlık sistemi. Bu gelişmenin sosyal dinamiği ve diğer partiler üzerindeki etkisi, kadınların siyasetteki temsilinin geleceğine dair müthiş önem taşıyor.

AKP hükümetinin karşısına çıkan bir diğer zorluk dış politika alanında olacak: Ermenilere yönelik soykırımın 100. yıldönümü şüphesiz Nisan ayı sonunda kamuoyu gündemini etkileyecek. Resmi tepkilere baktığımızda, hükümetin, insanlığa karşı işlediği suçunu bir biçimde kabul ettiğini, ancak bu suça paralel olarak Ermenilerin de suç işlediğinde ısrar ettiğini görüyoruz.

Kamuoyu açısından, Çanakkale Savaşı'nın yıldönümü bağlamında Osmanlı'nın emperyal gücü vurgulanırken aynı esnada yaşanan soykırıma hiç değinilmemesi çok rahatsız ediciydi. Yönetici elit henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişiyle yüzleşebilmiş gibi görünmüyor. Bu kritik bir nokta, zira hükümet "Yeni Türkiye"yi kurma iddiasında bulunuyor ve Osmanlı tarihiyle arasında doğrudan bir bağlantı kuruyor; bunun yerine, Osmanlı tarihine insan hakları perspektifinden ve eleştirel tarih perspektifinden bakmak son derece değerli olurdu.

Suriye'deki radikal İslâmcı muhalefet gruplarıyla olan flört, Yemen'e yönelik müdahalede Türkiye'nin rolü ve elbette Kürt meselesiyle ilgili bölgesel gelişmeler gibi etkenler, mevcut hükümetin karşısına dikilecek diğer zorluklar. Bugüne kadar bütünlüklü bir dış politika izlendiğini söylemek güç.

Bu satırlara Heinrich Böll Stiftung Derneği ekibindeki değişikliklerden söz ederek son verelim. On bir yıldan uzun bir sürenin ardından, genel direktörlük görevini Kristian Brakel'e devrediyorum. Öte yandan, ekimize katılan iki yeni isim var: Bahar Şahin Fırat ve Menekşe Kızıldere. Bahar Perspectives dergisinden ve dış politika programımızdan, Menekşe ise enerji ve iklim programından sorumlu olacak.

7 Haziran seçimlerinin sükûnet içinde geçmesi ve Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde bir kilometre taşı olması dileğiyle...

Perspectives ekibi adına
Ulrike Dufner

KÜRESEL YÖNETİŞİM VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Pekin +20'de küresel düzeyde kadın hakları

Yasemin Öz

Her yıl cinsiyet eşitliği konusunda küresel tartışmaların devletlerarası en kapsamlı katılımla yürütüldüğü Birleşmiş Milletler (BM) Kadının Statüsü Komisyonu'nun 59. oturumu, 9-20 Mart 2015'te Birleşmiş Milletler'in New York'taki Genel Merkezi'nde gerçekleştirildi.

Yasemin Öz
1997 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Üyesi olduğu Kaos GL, Kadın Dayanışma Vakfı ve Amargi Kadın Kooperatifi'nin avukatlığını yaptı. 2010'da ECSOL (European Commission on Sexual Orientation Law) isimli cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin çalışan avukat örgütüne Türkiye üyesi olarak katıldı. 2014'te kurulan Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği'nin kurucularından. 2013'te IGLHRC (International Gay and Lesbian Human Rights Commission) tarafından kendisine Felipa de Souza ödülü verildi.

Kadının Statüsü Komisyonu (KSK) 21 Haziran 1946'da, BM bünyesinde yer alan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ECOSOC) kararıyla, ECOSOC'un işlevsel komisyonlarından biri olarak kurulmuştur. KSK'nın temel amacı, kadın-erkek eşitliği ilkesinin uygulanmasını sağlamaktır. Bu çerçevede, KSK kadın haklarının geliştirilmesi için küresel politikalar oluşturmak, ECOSOC'a siyasî, ekonomik, sosyal ve eğitime ilişkin alanlarda kadın haklarının geliştirilmesine yönelik ve kadın hakları alanında acil çözüm gerektiren sorunlar hakkında tavsiyelerde bulunmak ve bu konulara ilişkin rapor hazırlamakla görevlidir.

Kadının Statüsü Komisyonu, her yıl Mart ayında on günlük bir süre için toplanmaktadır. Bu toplantılar sonucunda "Uzlaşılmış Sonuçlar (Agreed Conclusions)" olarak adlandırılan politika metinleri/tavsiye kararları çıkarılmaktadır. Uzlaşılmış metinler, öncelikli tema üzerine hükümetler, hükümetler arası organlar ve sivil toplum gibi ilgili tüm taraflar için uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde uygulamaya yönelik somut tavsiyeler içerir.

KSK, BM bünyesinde küresel cinsiyet eşitliği politikalarının müzakere edildiği ana organdır. Komisyon üyeleri her sene New York'ta yaklaşık üç ay öncesinden açıklanan[1] bir program dahilinde bir "öncelikli tema"yı görüşmek üzere toplanırlar. Bu toplumsal cinsiyet eşitliği/eşitsizliği ile ilgili konu başlığı ya da tematik alan, Komisyon bünyesindeki büro tarafından belirlenir.

"Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu"nun gözden geçirilmesi

59. oturumun ana teması 1995'te Pekin'de toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın 20. yılı nedeniyle "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu"nun gözden geçirilmesi olarak belirlenmiştir:

"Komisyon, Genel Kurul tarafından BM sistemi içinde Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun uygulanmasının takibiyle ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e tavsiyede bulunmakla sorumlu kılınmıştır. Komisyonun 59. oturumunda, 1995'te Pekin'de gerçekleştirilen

© Sedef Özge/NarPhotos

4. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformunun 20. yılında, kadın hakları konusunda Pekin Konferansı'nda belirlenen çerçeve kapsamında uygulamada gelinen nokta küresel olarak gözden geçirilmiştir. Oturumun amaçlarından biri de, ülkelerin 1995'te Pekin'de toplanan 4. Dünya Kadın Konferansı'ndaki taahhütlerini ne ölçüde yerine getirdiklerini değerlendirmek ve Pekin'de benimsenen Eylem Platformu'nun daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacak stratejiler geliştirmekti."

BM'nin "Pekin +20" diye anılan bu özel oturumunda hükümetleri temsil eden resmî heyetlerin imzalarını taşıyarak çıkarılan Siyasî Deklarasyon, dünyanın her yerindeki kadınların gündelik hayatını etkileyecek siyasî yaklaşımları yansıtmaktadır. Siyasî Deklarasyon bütün üye ülkeler için bağlayıcı politika rehberi olarak kabul edilmekle birlikte, henüz denetimine ve uygulamasına ilişkin bir mekanizma bulunmamaktadır.

Pekin +20'de yayınlanan Siyasî Deklarasyon'da çizilen çerçevenin kadın hakları konusunda yirmi yıl önceki Pekin Konferansı'nda yayınlanan bildirgenin de gerisinde oluşu ise, dünyada yükselen muhafazakârlaşmanın, kadın hakları alanına yansıması olarak görülebilir.

Bu noktada Pekin Konferansı ve bu konferansta kabul edilen deklarasyona değinmek yerinde olur. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği'nin Aralık 2001'de yayınladığı BM'de *Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri* başlıklı kitapçıkta, Pekin konferansı öncesi ve sonrasındaki gelişmeler aktarılmış olup öncesi ve sonrasıyla beraber Pekin Konferansı şu şekilde özetlenebilir:

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı ülkeler, toplantılarda verdikleri taahhütleri yerine getirmek konusunda gerekli titizliği göstermemektedirler. Uluslararası arenada verilen sözler, ulusal düzlemde, kadın-erkek eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması yönündeki siyasî irade eksikliği nedeniyle sumenaltı edilmekte ve unutulmaktadır.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

BM 1979'da "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"ni kabul etmiştir. BM İkinci Dünya Kadın Konferansı sırasında sözleşme 53 devlet tarafından daha imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, devletleri, hem kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için somut adımlar atmakla yükümlü kılar, hem de bütün diğer kişi, örgüt ya da kuruluşların kadınlara karşı ayrımcılık yapmasını önlemekle görevlendirir. Sözleşme, imzalayan devletleri bağlayıcı niteliktedir.

Pekin +20'de yayınlanan Siyasî Deklarasyon'da çizilen çerçevenin kadın hakları konusunda yirmi yıl önceki Pekin Konferansı'nda yayınlanan bildirgenin de gerisinde oluşu, dünyada yükselen muhafazakârlaşmanın kadın hakları alanına yansıması olarak görülebilir.

Bunun anlamı şudur: Devletler, yasal sistemlerini sözleşme hükümleriyle uyumlu hale getirmek ve kadınlara karşı ayrımcılığı önleyecek politikalar izlemekle yükümlüdürler. Sözleşmenin uygulanmasını izlemek amacıyla 23 üyeli bir Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi kurulmuştur. Belgede imzası bulunan devletler, sözleşmeyi onayladıktan sonraki bir yıl içinde ve ondan sonra her dört yılda bir bu komiteye rapor vermek zorundadırlar.

Türkiye, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni 1985'te imzalamıştır. Ancak Medeni Kanun'umuzda Sözleşme'ye aykırı bazı hükümler olduğu için, iç hukukta gerekli düzenlemeler yapılıp bu durum giderilene kadar olmak kaydıyla, belgeye bu noktalarda çekince koyulmuştur. Yeni yasa taslağının hazırlanması üzerine çekinceleri 1999 yılında kaldıran Türkiye, yeni Medeni Kanun'un Meclis'ten nihayet 2001'de çıkarılmasıyla durumunu bir ölçüde düzeltmiştir.

Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu

Pekin'de 1995'te gerçekleştirilen BM 4. Dünya Kadın Konferansı'nda kadın sorunlarının evrensel olduğu mesajı verilmiştir. Konferansın sonunda 189 ülkenin kabul ettiği Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu, kadın haklarının insan hakları olduğunun altını çizerek, hükümetlere, kadına karşı şiddeti önleme ve yeryüzünden silme çağrısında bulunmuştur; silahlı çatışma ortamlarında kadınlara uygulanan yoğun şiddetin bir insanlık suçu olduğunu vurgulamış, hükümetleri, kadının güçlenmesini ve toplumsal konumunun yükselmesini sağlamak, kadın-erkek eşitliğini geliştirmek ve toplumsal cinsiyet perspektifini temel politika ve programlara yerleştirmekle yükümlü kılmıştır.

1985'te düzenlenen 3. Dünya Kadın Konferansı'nda belirlenen Nairobi Stratejileri'nde 2000'e kadar gerçekleştirilmek üzere koyulmuş hedeflerin çoğuna henüz ulaşılamadığını saptayan Pekin Konferansı, bir durum değerlendirmesi yaparak Eylem Platformu'nda öncelik ve aciliyet taşıyan 12 alan belirlemiştir. Hükümetler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kaynak ve faaliyetlerini aşağıda sıralanan alanlarda odaklayıp somut olarak harekete geçmeye çağrılmıştır:

- Kadınların omuzlarına binen ve hep büyüyen yoksulluk yükü.
- Eğitimde ve eğitim hizmetlerine ulaşma konusundaki eşitsizlik ve yetersizlikler.
- Sağlık ve bağlantılı hizmetlerdeki ve bu hizmetlere ulaşmadaki eşitsizlik ve yetersizlikler.
- Kadına yönelik şiddet.
- Silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri.
- Ekonomik yapılarda ve politikalarda, üretime yönelik her türlü faaliyette ve kaynaklara ulaşmada eşitsizlik.
- Yetki ve karar mekanizmalarındaki kadın-erkek eşitsizliği.
- Kadının insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunması konusundaki yetersizlik.
- Başta medya olmak üzere bütün iletişim sistemlerine katılım ve erişebilme konusundaki eşitsizlik.
- Doğal kaynakların yönetiminde ve çevrenin korunmasında toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikler.
- Kız çocuklarına karşı ayrımcılık ve kız çocukların haklarının ihlâli.
- Kadının toplumsal konumunu yükseltmeye yönelik mekanizmalarda her yer ve düzeyde görülen yetersizlik.

KSK oturumlarına uzun yıllardır katılmakta olan Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği aynı kitapçıkta KSK oturumlarının anlam ve içeriğini şöyle ifade etmiştir:

"KSK oturumlarının her birinde pek çok ülkede o güne kadar 'tabu' sayılan, dile getirilmesi zor konular tartışmaya açılmış, kadının insan hakları konusunda ileri adımlar uluslar arasında fikir birliği sağlanarak atılmıştır. Birer dönüm noktası niteliğindeki bu toplantılarda

© Adnan Onur Acar/NarPhotos

uzun tartışmalarla alınan kararların yarattığı uluslararası baskı sayesinde, hükümetler, daha önce varlığını kabul etmeye yanaşmadıkları insan hakları ihlallerini gündemlerine almak zorunda kalmışlardır.

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı ülkeler, toplantılarda verdikleri taahhütleri yerine getirmek konusunda gerekli titizliği göstermemektedirler. Uluslararası arenada verilen sözler, ulusal düzlemde, kadın-erkek eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması yönündeki siyasî irade eksikliği nedeniyle sümenaltı edilmekte ve unutulmaktadır. Hatta zaman içinde, değişime muhalif güçlerin kazanılmış mevzileri geri almak üzere hareketlendiğine ve yer yer başarı kazandığına tanık olmaktayız.

Türkiye, 1995 ve 2000'de Pekin Konferansı ile Pekin+5 BM özel oturumunun sonuç belgelerini ve eylem kararlarını hiçbir çekince belirtmeden imzalamıştır."[2]

"Oldu bitti"ye getirilen 2015 deklarasyonu

Pekin Deklarasyonu'nun üzerinden yirmi yıl geçmesinin ardından düzenlenen ve Pekin +20 olarak da adlandırılan bu yılki 59. oturumda ise bir ilk gerçekleşmiştir. Geçmiş yıllarda oturumlar sürerken tartışılarak ortaya çıkarılan Siyasî Deklarasyon, bu yıl henüz oturum başlamadan hazırlanmış ve oturumun açılış günü 9 Mart 2015'te oylanarak kabul edilmiştir.

Kuşkusuz LBTİ kadınların da güçlü bir parçasını oluşturduğu dünyadaki kadın örgütlerinin büyük çoğunluğunun müzakerelere katılmasına izin verilmeden, adeta oldu bittiye getirilerek Siyasî Deklarasyon çıkarılmasının kanaatimizce temel nedeni, KSK'nın kuruluşu da dahil olmak üzere, BM nezdinde kadınlar hakkındaki her kazanımın en temel aktörü olan kadın örgütleri ve feministleri sürecin dışına atmak ve bu sayede muhafazakâr değerleri yükseltebilmektir. Buna karşın, oturuma katılan kadın örgütleri ve feministler yayınladıkları bildirgeyle, karar verme mekanizmalarından uzaklaştırılmalarını kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdir.

Nitekim, 59. oturumda benimsenen Siyasî Deklarasyon'a baktığımızda, bazı köktendinci Müslüman ve Hıristiyan hükümetler

59. oturumda benimsenen Siyasî Deklarasyon'da, bazı köktendinci Müslüman ve Hıristiyan hükümetler ve Vatikan'ın yarattığı baskı grubunun, kadının annelik yönünü öne çıkarma, heteroseksüel aileyi güçlendirme, kadınların cinsel ve bedensel haklarını kontrol etme gibi muhafazakâr değerleri deklarasyona sokma gayretinin etkisi görülmektedir.

ve Vatikan'ın yarattığı baskı grubunun, kadının annelik yönünü öne çıkarma, heteroseksüel aileyi güçlendirme, kadınların cinsel ve bedensel haklarını kontrol etme gibi muhafazakâr değerleri deklarasyona sokma gayretinin etkisi görülmektedir.

Bu muhafazakâr blok, 59. oturumda LBTİ (lezbiyen, biseksüel, trans, interseksüel) kadınları kapsamasını engellemek için "hiçbir kadın ayrımcılığa uğrayamaz" veya "her kadının hakkıdır" gibi istisnasız tüm kadınları işaret eden ifadelerin ve hatta toplumsal cinsiyet kavramının dahi bildirgede yer almaması konusunda tartışmalar yürütmüştür. Muhafazakâr blok gerek genel kurul gerekse yan etkinliklerdeki tartışmalara katılarak cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, kürtaj gibi konulardaki tartışmaları muhafazakâr bir noktaya çekmeye ve bunun için müttefik bulmaya çalışmıştır.

Vatikan temsilcileri "Eşcinsel ilişki ne zaman uluslararası sözleşmelerde hak olarak tanındı? Aileyi korumak zorundayız" yaklaşımını sergilemişlerdir. Bu yaklaşım, Pekin +20'de kadın hakları konusunda sergilenen genel muhafazakâr yaklaşımın yalnızca bir parçasıdır.

"Ben de lezbiyen bir anneyim"

Örneğin, 59. oturumda LBTİ kadınların hakları konusunda BM Üye Ülkeler Koalisyonu, Gözlemciler, Avrupa Konseyi, İnsan Hakları Yüksek Komiseri Ofisi, UN Women, Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme Örgütü) ve International Gay and Lesbian Human Rights Commission (IGLHRC-Uluslararası Gey ve Lezbiyen İnsan Hakları Komisyonu) tarafından ortaklaşa şekilde hükümet ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde temsille LBTİ Kadınlara Karşı Şiddet ve Ayrımcılığın Önlenmesinde Hükümetlerin Rolü başlığıyla etkinlik gerçekleştirilmiştir.

Bu etkinlik, LBTİ kadınlarla ilgili BM Genel Merkezi binasında gerçekleştirilen ilk etkinlik olma özelliğini de taşımaktadır. Bu oturuma katılan Vatikan temsilcileri "Eşcinsel ilişki ne zaman uluslararası sözleşmelerde hak olarak tanındı? Aileyi korumak zorundayız" yaklaşımı-

Hayatlarımızda anlamlı bir değişim sağlayacak ilerici politikalar için

Kadın örgütleri ve feministler Pekin +20 Sonuç Bildirgesi'ne karşı taleplerini yayınladıkları bildirgede şu şekilde sıraladılar:

Feminist örgütlerin, kadın örgütlerinin ve kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının tam olarak hayata geçirilmesi için çalışan örgütlerin temsilcileri olarak, hem politik deklarasyon görüşmesinden hem de Kadının Statüsü Komisyonu (KSK) Çalışma Yöntemleri kararından dışlanma biçimimize dair öfkemizi dile getiriyoruz.

Kadınların ve kız çocuklarının insan haklarına yönelik gittikçe artan saldırıların olduğu ve küresel ve ulusal her düzeyde sivil toplumun alanının daraldığı bir bağlamda, KSK'yı görüşlerimizi ifade edebileceğimiz ve yaşamlarımızı ve geleceğimizi etkileyen kritik politikalara tesir edebileceğimiz bir yer olarak desteklemiştik.

Öyle görünüyor ki bunun yerine hükümetler, sivil toplum örgütlerinin güçlü katılımını sınırlamaya, kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının tanınmasını ve bu anlamda KSK'nın standart belirleyici rolünü kısıtlamaya ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni gerçekleştirme yolunda sorumluluklarından kaçmaya çalışarak bu kapıyı da kapatmaya niyetliler.

Şu konuda net olalım; KSK'ya hükümetlerimizin toplumsal cinsiyet eşitliğini garanti almaya, bizlere yönelik ayrımcılık ve şiddetin her biçimini yok etmeye ve insan haklarımızın tam anlamıyla gerçekleşmesine yönelik verdikleri taahhütlerin sorumluluğunu almaları için geldik. KSK'ya yürürlüğe girdiği takdirde hayatlarımızda anlamlı bir değişime yol açacak olan ilerici politikalar geliştirmek için geldik. Eğer KSK artık politika değiştirmek ve sorumluluk üstlenmekte bizleri tam anlamıyla kapsayacak bir forum yapılmasını sağlamıyorsa, bizler KSK'ya hiç katılmamayı tercih edeceğiz.

"Çalışma Yöntemleri"ne dair talepler

KSK'nın kadınların hayatlarıyla sürekli olarak ilgili olmasını sağlamak için Çalışma Yöntemleri kararına dair şunları talep ediyoruz:

KSK'nın, standart belirleyici rolü de dâhil olmak üzere, kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının tam olarak gerçekleşmesindeki rolünün tanınması.

Yasada ve Pratikte Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Yok Edilmesi Çalışma Grubu ve CEDAW Komitesi ile işbirliğinin sağlanması.

"Uzlaşılmış Sonuçlar"a ilişkin görüşmelerin STK'ların (ve sadece seçilmiş birkaç tanesinin değil) gözlemine açılması da dâhil olmak üzere komisyon içinde sivil toplumun rolünün artırılması; genel tartışmada STK müdahaleleri ile hükümetlerin müdahalelerinin harmanlanmasının sağlanması.

Panellerde, yuvarlak masalarda ve diğer interaktif diyaloglarda STK katılımının artırılması.

Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik önemli

nı sergilemişlerdir. Bu yaklaşım, Pekin +20'de kadın hakları konusunda sergilenen genel muhafazakâr yaklaşımın yalnızca bir parçasıdır. Bu soruya oturumu yöneten ve dünya çapındaki en güçlü kadın örgütlerinden biri olan AWID'in (Association for Woman's Rights in Development-Kalkınmada Kadın Hakları Derneği) direktörü olan Lydia Alpízar Durán "Ben de lezbiyen bir anneyim" diye cevap vermiştir.[3]

Pekin Deklarasyonu'nun da gerisinde tartışmaların yürütüldüğü Pekin +20'de verilen güçlü mücadele sayesinde Siyasî Deklarasyon muhafazakâr blokun geriye çekmeye çalıştığı noktaya kadar gerilememiş olsa da, kadınların mücadeleyle elde ettikleri kazanımları elde tutmanın bile güçleştiği bir noktaya gelinmiştir.

Pekin Deklarasyonu'nun 20. yılında cinsiyet eşitliği konusunda Pekin'den daha ileriye gitmek yerine yoğun bir direnç ve muhafazakârlaşmanın uluslararası arenaya hâkim olma gayreti, kadın hakları konusunda en az kadın hareketinin başlangıcındaki kadar çok ve uluslararası bir mücadele verilmesinin ne denli zorunlu olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Cinsiyet eşitliği konusunda yoğun direnç ve muhafazakârlaşmanın uluslararası arenaya hâkim olma gayreti, kadın hakları konusunda uluslararası bir mücadele verilmesinin ne denli zorunlu olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

1 KSK oturum programı 2009/15 Sayılı Ecosoc kararına göre belirlenmektedir. (http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2009/resolution%202009-15.pdf).

2 Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Aralık, 2001-Hazırlayanlar: Ela Anıl, Pınar İlkkaracan, Zülal Kılıç, Karin Ronge, Gülşah Seral, Tuluğ Ülgen

3 Aileyi koruma adına eşcinselliğe karşı olan muhafazakârlara, eşcinsellerin de aileleri olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım mıdır konusunda LBTİ hareket içerisinde farklı görüşler mevcuttur. Eşcinsellerin, aile kurumunu güçlendirme riski barındıran alternatif aile modellerini desteklemesinin muhtemel sonuçları ve kurumsal olarak ailenin reddi konusundaki tartışmalar bu yazının konusu olmadığından, tartışmanın bu kısmını başka bir yazıda irdelemek umuduyla kapatıyorum.

taahhütler içeren ve gelecek yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların ve kız çocuklarının insan haklarını geliştirmek için hayatî bir araç olacak olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin yürütülmesinin izlenmesinde KSK'nın rol oynamasının sağlanması.

Küresel kadın örgütlerinin sesi ve mücadelesi

Kadın örgütleri ve feminist örgütler, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu için, BM Kadın Ofisi'nin kurulması için ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik gelişmelere ve insan haklarımızdan yararlanmamıza yol açan yerel ve ulusal düzeydeki her değişim için mücadele verdiler.

Bizim hakkımızda tartışılan hiçbir şeyin bizler olmadan tartışılmadığından emin olmak için, karar verme masasındaki yerimizi sağlama almak hususunda BM Kadın Ofisi'nin ve üye devletlerin yanımızda olmasını bekliyoruz.

Muhafazakâr blok ve küresel kadın hareketi müdahilliği arasındaki ilişki önümüzdeki yıllarda da dikkatle izlenmesi gereken bir etki-tepki süreci olarak izlenmeye değerdir. Kadın hareketinin uluslararası bir muhalif güç haline geldiği açıktır. Muhafazakâr blokun KSK oturumlarına yoğun çalışmalar yaparak gelmesi ve kadın örgütlerinin görüşlerini metinlere sokmamak için verdikleri çaba ve lobi faaliyetleri bu görüşü desteklemektedir.

Bu sene STK'ların resmî müzakerelere girmemesi ve konuşmaması için verilen sert müdahaleler, ki ne yazık ki Türkiye de ilk defa aynı yaklaşımı göstermiştir, dikkatle izlenmesi gereken bir sürece işaret etmektedir.

Resmî heyetlerin içinde olmayan ama kadın tabanının taleplerini temsil eden küresel kadın hareketinin daha etkin bir şekilde rol alabilmesi için KSK çalışma yöntemlerinin gözden geçirilmesi süregelmekte olan bir tartışmadır. 59. oturumda da bu konuda bir karar çıkmamış olmakla birlikte yine küresel kadın hareketinin görüş ve taleplerine cevap verici olmamıştır.

Etkin mekanizmalar ve STK'ların aktif katılımı

Temel tartışma konusu, küresel toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları oluşturulurken kadın örgütlerinin sesinin, sözünün ve önerilerinin bu politika oluşturma süreçlerinde etkin bir şekilde yer almasını sağlayacak mekanizmaların oluşturulmasıdır. Bunlardan biri, hükümetlerce oluşturulan resmî heyetlere kadın uzmanların/ STK temsilcilerinin davet edilerek müzakerelere aktif olarak katılımının sağlanmasıdır. Bu gelenek Türkiye'de, farklı siyasî iktidarlarda uzun yıllar devam etmiş ve Türkiye tartışmaları olumlu şekilde sürükleyen başlıca ülkelerden biri olmuştur. Bu doğrultuda BM'de çok kere örnek ülke olarak gösterilmiştir.

Ancak, özellikle bu sene, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, tartışmaların sadece bakanlık temsilcileri ve diplomatlarca yapılması konusunda katı bir tutumu tercih etmiş ve yıllar boyu süren katılımcılık geleneğini sona erdirmiştir. Bu tutumun önümüzdeki dönemde tartışma konusu olacağı açıktır. KSK oturumları sonucunda çıkan "Uzlaşılmış Sonuçlar"ın hükümetlerce uygulanmasını garanti edecek izleme mekanizmalarının oluşturulmaması ise bir diğer tartışma konusu olarak STK'ların gündeminde olmaya devam edecektir.

KÜRESEL YÖNETİŞİM VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Küresel yönetişimden iç siyasete "kayıp kadınlar"

Bengi Akbulut

Amartya Sen "kayıp kadınlar" ifadesini, "More Than 100 Million Women Are Missing" ["100 Milyon'dan Fazla Kadın Kayıp"] adlı ufuk açıcı makalesinde dünyanın belli bölgelerinde görülen demografik bir anormalliğe, yani bu bölgelerde kadınların sayıca eksik olmasına işaret etmek üzere kullanmıştır.

Bengi Akbulut, Bağımsız araştırmacı ve Ekoloji Kolektifi üyesi olarak çalışan bir ekonomi politikçidir. Lisansını Boğaziçi Üniversitesi ekonomi bölümünde tamamlayan Akbulut (2004), doktorasını University of Massachusetts at Amherst'te yine aynı alanda tamamlamıştır (2011). Doktorasının ardından School of Environment and Development at the University of Manchester'da post-doktora araştırmacısı olarak bir sene görev almıştır. Araştırma konuları arasında kalkınmanın ekonomi politiği, ekoloji siyaseti, kırsal ve çevresel dönüşüm, devlet-toplum ilişkileri, toplumsal ve çevresel hareketler, toplumsal cinsiyet ve ev içi emeği vardır. Ortak ve bağımsız işleri, diğer yayınlarla birlikte Cambridge Journal of Economics and Development and Change'de yayınlanmıştır.

Amartya Sen, aslında kadınların erkeklerden sayıca daha fazla olmasının beklendiğini (yaklaşık 1.05'e 1 oranında), ancak tıbbî bakıma, gıda ve sosyal hizmetlere eşit oranda erişemedikleri bölgelerde daha az sayıda kadının hayatta kalabildiğini göstermiştir. Sen, bu eşitsizliklerin olmadığı ve 1.05:1 oranının küresel çapta geçerli olduğu bir dünyada kadın nüfusunun büyüklüğünün ne olacağından pay biçerek, dünya nüfusunda 100 milyondan fazla kadının kayıp olduğu sonucuna varır.

Elbette, demografi kadınların eksik kaldığı tek alan değil. Ekonomik görünümü ve insanların hayatını küresel çapta etkileme kudretine bakılırsa, uluslararası ekonomik yönetişim matriksinin (kurumlar, politikalar, aktörler vb.) bu alanların en önemlisi olduğu söylenebilir. Aslına bakılırsa, uluslararası ekonomik yönetişime damgasını vuran toplumsal cinsiyet körlüğü, bilhassa feminist ekonomistlerin sert eleştirilerinin hedefi olmuştur. Dahası Türkiye, alanda daha da fazla etkisi olması beklenen bir kurumun, yani 20'ler Grubu'nun (G20) yakın zamanda başkanlığını üstlenmiştir. Bu nedenle G20'nin ekonomi gündemini toplumsal cinsiyet açısından değerlendirmek aciliyet taşımasa bile, böyle bir değerlendirmeye girişmenin tam vaktidir.

20'ler Grubu (G20), öncelikli olarak küresel ekonomik kurumları, istikrarsızlığı azaltıp gelecek finansal krizleri önlemek üzere ıslah ederek dünya ekonomisinin karşı karşıya olduğu zorlukları ele almak üzere kurulmuştur.[1] Bu anlamda G20'nin kendisini 2009 Eylül'ünde "dünyanın önde gelen küresel ekonomi forumu" olarak tanımlaması oldukça manidardır; zira böylece G20'nin artan rolü, doğrudan 2008 finansal krizine bir karşılık olarak konumlandırılır. Bu bağlamda, G20 paylaşılan ve kapsayıcı büyümeyi hedeflediğini taahhüt etmiş ve bu amaçla bir dizi politika pozisyonuna destek olmuştur. G20 nispeten yakın zamanda önem kazanmış bir kurum olsa da, ekonomi politikaları ve yönetişimine yaklaşımı özgünlükten uzak. Bu yaklaşım para politikalarında sorumluluk üstlenilmesini, finansal düzenleme ve denetimin güçlendirilmesini, ödemeler dengesinin iyileştirilmesini, ticaret ve yatırımların serbestiyetini, fiyat istikrarının sağlanmasını ve kur rejiminin liberal olmasını savunur; yani aynı tas aynı hamam.

G20 yoksulluğun ve ülkeler arasındaki eşitsizliklerin azaltılması için ekonomik kalkınmanın gerekli olduğunu ve büyümenin paylaşılan, katılımcı ve sürdürülebilir olması gerektiğini de vurgular (Heintz, 2013). Öte yandan, G20 bu vurgunun lafta kalmaması için toplumsal cinsiyetin de göz önünde bulundurulması gereken temel boyutlardan biri olduğunu kabul etmekte geride kalmış görünüyor. Resmî belgelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin adı ancak 2012'de anılabilmiştir. G20'nin politik tutumunun toplumsal cinsiyet adaleti açısından kritik sonuçları olduğu ve özellikle dünya ekonomilerinin geleceğini şekillendirmede daha da fazla rol üstlendiği ve önem kazandığı düşünüldüğünde, G20'nin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi elzemdir.

Dengeli büyümede altı politika alanı

Heintz (2013) oldukça yoğun ancak kapsamlı bir değerlendirmesinde, G20'nin "Güçlü, Sür-

© Şahan Nuhoğlu

dürülebilir ve Dengeli Büyüme Çerçevesi"nde (ve daha sonraki detaylandırmalarda) toplumsal cinsiyete özgü sonuçları açısından özellikle dikkat edilmesi gereken altı politika alanı olduğunu tespit etmiştir: malî politikalar, para politikaları, uluslararası finansal akışlar ve ödemeler dengesi, finansal politikalar, uluslararası ticaret ve sosyal koruma ve istihdam politikaları.

Aslında, bu altı alanın her biri, feminist ekonomistlerin toplumsal cinsiyet yanlılığını ortaya çıkarmak üzere hakkında hatırı sayılır miktarda çalışmalar yürüttüğü alanlardır. Bu çalışmaların temel öncülü, ekonomi politikalarının nadiren toplumsal cinsiyet ayrımı gözetmeyen politikalar olduğudur. Beceri ve eğitime erişim, istihdam imkânları, toplumsal normlarla şekillenen çalışma alanları ve mal varlığının idaresi gibi alanlar toplumsal cinsiyet temelinde ayrışmalar içerdiğinden ve toplumsal cinsiyet aynı zamanda bir iktidar ekseni olduğundan, ekonomik dinamikler kadın ve erkekler için birbirinden farklı süreç ve sonuçları beraberinde getirir. Örneğin, kadınlar belli mesleklerde sürekli fazla temsil edildiğinde, özellikle belirli sektörleri etkileyecek politikaların toplumsal cinsiyete özgü sonuçları olacaktır. Benzer bir şekilde kadınların ev içinde ücretsiz çalışma sorumluluklarının olması, emek piyasasında daha az tecrübe kazanabilmelerine ve gelirlerinin daha düşük olmasına neden olur. Öte yandan kadınlar emek piyasasında ücretli çalışmaya başladığında da üzerlerindeki emek yükü artar.

Bu makalede G20'nin makroekonomik yönetişimi ve ekonomi politikaları gündeminin toplumsal cinsiyet açısından kapsamlı ve derinlemesine bir analizini sunmaya girişilmemiştir (daha ayrıntılı bir değerlendirme için örneğin bakınız Heintz, 2013). Bunun yerine G20'nin önerdiği farklı politikaların toplumsal cinsiyet yanlılığı taşıyan dinamiklerinin bir sentezi sunulacak ve bu politikalar Türkiye bağlamında somutlaştırılacaktır. Makalede özellikle kadınların ücretli emeğe katılımı ile ev içi üretim/bakım emeği olmak üzere iki alana odaklanılacak, bunların toplumsal cinsiyete özgü muhtemel etkileri tespit edilecektir.[2] Bu anlamda makalenin çizdiği tablonun kaçınılmaz olarak kısmî de olsa aydınlatıcı olması ümit edilmiştir.

Kadınların ücetli emeği: Kırılganlığın dinamikleri

G20'nin yukarıda bahsi geçen çerçeve kapsamında desteklediği politikaların, kadınların ücretli emeğe katılımının gerek seviyesi gerekse mahiyeti üzerinde çok sayıda önemli etkisi bulunur. İlk olarak G20'nin malî politika tutumu, vergi gelirlerini artırma çabalarına ağırlık verme alternatifine karşı, kamu harcamalarının kesilmesine ve böylece hükümet borçlanmalarının azaltılmasına öncelik verir. G20 çerçevesi bunun gerçekleştirilmesi için izlenmesi gereken stratejileri açıkça dile getirmese de, kamu harcamalarını kısmanın en bilinen yöntemlerinden biri, özelleştirmeler yoluyla kamu sektörünün hacmini düşürmek olmuştur.

Kadınların işgücüne katılım oranının genel olarak düşük olduğu ve bu katılımın kamu sektöründe yoğunlaştığı Türkiye dahil pek çok ülkede kamu sektörü, kadın istihdamının birincil alanlarından biridir. Bu nedenle kamu sektörünün küçültülmesi, istihdam imkânları açısından kadınları erkeklere kıyasla daha fazla etkileyecektir (Çağatay, 2003). Kamu sektörü küçüldüğünde kadınların icra etme eğiliminin daha fazla olduğu türden işler azalır.

Kamu sektöründeki daralmanın getirdiği iş kaybında da toplumsal cinsiyet ayrımı gözetiliyor olabilir. Kamu kuruluşları küçülmeye giderken genelde kadınlar erkeklerden daha önce ve daha hızlı bir biçimde işten çıkarılır. Günlük-Şenesen ve Akduran (2007) Tütün, Tütün Mamülleri ve Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün (TEKEL) tartışmalı bir biçimde özelleştirilmesine dair yürüttükleri vaka çalışmalarında, 1987-2003 tarihleri arasında şirketin küçülmesi sürecinde kadın işçilerin yüzde 70'inden fazlasının, erkek işçilerinse yüzde 43'ünün işten çıkarıldığını ortaya koymuştur.

Dahası, özelleştirmenin emek ücreti ve tazminatı açısından da toplumsal cinsiyete göre ayrışan sonuçları olacaktır; zira Türkiye'de kadınlar kamu sektöründe özel sektörde alacakları ücretlerden daha yüksek ücretler alabilirken, erkekler özel sektörde daha yüksek ücretlere çalışabilmektedir (Tansel, 2005). Bu nedenle, kadınlar kamu sektöründeki işlerden çıkarılıp özel sektörde iş aramak zorunda bırakıldıklarında, genelde daha düşük emek ücreti ve tazminatı ile karşılaşırken, erkekler aynı durumda daha yüksek ücretlerden faydalanmaya başlayabilir.

G20'nin uluslararası ticaret ile ödemeler dengesine ilişkin tutumu da kadınların işgücüne katılımı açısından önemli sonuçları olan başlıca alanlardan biridir. G20 çerçevesi, ticaret ve yatırım akışlarının serbestliğini savunmanın yanı sıra, küresel istikrarın güçlendirilmesi için cari işlemlerin uluslararası çapta dengelenmesi gerektiğini vurgular ve ülkelere ticarî rekabeti artırmalarını tavsiye eder.

Türkiye gibi sürekli cari işlemler açığı veren ülkeler açısından cari işlemlerin yeniden dengelenmesine yapılan vurgu, ihracat kapasitesinin genişletilmesi gerektiği anlamına gelir. Türkiye gibi var olan ihracat kapasitesi temelde gıda işleme ve tekstil gibi emek yoğun sektörlere dayanan ve ticarî rekabetin emek ücretlerinin düşürülmesi yoluyla sağlandığı bağlamlarda, ihracat kapasitesinin genişletilmesi ve ihracat rekabetinin artırılması yönündeki çağrıların kritik sonuçları olacaktır.[3]

İhracata yönelik stratejilerin, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında, düşük vasıf gerektiren, emek yoğun, standartlaştırılmış, tekrarlı ve monoton görevler içeren ihracat sektörlerinde genelde işgücünün kadınlaşmasına neden olduğu net bir biçimde ortaya konmuştur (Elson ve Pearson, 1981; Çağatay ve Özler, 1995; Joekes, 1995; Standing, 1989). Bunun başlıca nedeni, kadın emeğinin rekabette avantaj getirdiğinin düşünülmesidir. Zira kadınlar toplumsal ve ekonomik açıdan ikincil konuma itildiğinden, kadınların emeği düşük maliyetlidir ve kadın emeğinin uysal, denetlenebilir ve kolay manipüle edilebilir olduğu varsayılır.

Türkiye'de 1980'lerin sonu ile 1990'lardaki ihracata dayalı büyüme döneminde kadınların işgücüne katılımı genel anlamda pek artış göstermediyse de (İlkkaracan, 2012; Başlevent ve Onaran, 2004; Dedeoğlu, 2010), kadınların ücretli emeği gıda işleme ve tekstil gibi ihracat sektörlerinde yoğunlaşmış durumdaydı. Aslına bakılırsa, özellikle tekstil ve hazır giyim sektöründe Türkiye'nin ihracattaki rekabet gücü, kadınların emeğinin düşük maliyetli, kayıt dışı ve esnek olmasına bağlı olagelmiştir (Özay, 2011). Bu bağlamda pek çok çalışma, özellikle 90'larda ihracatın büyümesiyle birlikte, kadınların hazır giyim sektöründe evden ya da kayıt dışı olarak çalışmasının yaygınlaştığını ortaya koymuştur (bakınız, örneğin, Çınar,1994; Ecevit, 1991; İlkkaracan, 2000; Özar, 2000).

Günümüz Türkiye'sinde kadın emeği hâlâ büyük oranda ihracata yönelik emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmış durumdadır (Dedeoğlu, 2012). İhracata yönelik büyüme ve işgücünün kadınlaşması genelde emeğin esnekleşip güvencesizleşmesiyle bir arada ilerlediğinden, bu sektörlerde rekabetin artırılmasına yönelik çabaların ücretler üzerindeki baskıyı, kayıtdışılığı ve esnekleşmeyi artırması ve bunun da kadınların emeğini ciddi anlamda etkilemesi muhtemeldir. Aslına bakılırsa, hâlihazırda hazır giyim ve tekstil gibi sektörlerin, düşük emek masraflarından faydalanmak için, genellikle de devlet sübvansiyonlarıyla ülke içinde Doğu, Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu gibi bölgelere kaydığı kaydedilmiştir.[4]

Öte yandan, ihracatın "yükselen yıldızları"nın (taşıma araçları, telekomünikasyon cihazları, metal ve petrol ürünleri) rekabet gücününün yükseltilmesi, teknolojik yenilenme yoluyla ve-

G20 toplumsal cinsiyetin de göz önünde bulundurulması gereken temel boyutlardan biri olduğunu kabul etmekte geride kalmış görünüyor. G20'nin politik tutumunun toplumsal cinsiyet adaleti açısından kritik sonuçları olduğu ve özellikle dünya ekonomilerinin geleceğini şekillendirmede daha da fazla rol üstlendiği ve önem kazandığı düşünüldüğünde, G20'nin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi elzemdir.

rimliliğin artırılmasına bağlı olabilir. Kadınların yüksek teknoloji üretiminde istihdam edilmek için gerekli olan becerilere çoğunlukla erişimi olmadığından, bu sektörler hâlihazırda erkek emeğinin egemen olduğu sektörlerdir. Türkiye'de toplumsal cinsiyete dayalı beceri eşitsizliğini ele alacak tedbirler olmadığından, kadın ve erkekler bu teknolojik yeniliklerle değişen istihdam imkânlarından birbirlerinden farklı olarak etkilenecektir. Bu nedenle genel bir teknolojik değişim ve ihracat kapasitesinin bu teknoloji yoğun sektörlere kayması (yatırımı açıkça geleneksel emek yoğun sektörlerden bu ikinci gruba kaydırmaya çalışan stratejiler mevcuttur), kadınların erkeklerden daha hızlı bir biçimde istihdamdan dışlanmasına neden olabilir.

Kadınların ücretsiz emeği: Kırılganlığı telafi etmek

Yukarıda tartışıldığı üzere, G20 ülkeleri malî konsolidasyon adına kamu harcamalarını kesmeye teşvik etmektedir. Bu bağlamda hangi kamu harcamalarının hedef alındığı önemlidir; zira kadınlar ile erkekler, farklı kategorilerdeki kamu harcamalarından farklı biçimlerde yararlanırlar. Örneğin, özellikle sosyal provizyonlarda (sağlık, eğitim, gıda ve konut primleri vb.'nde) yapılan kesintilerin kadınları daha fazla etkilediği gösterilmiştir (Çağatay, 2003; Çağatay v.d., 2000; Elson & Çağatay, 2000).

Kadınlar ücretsiz bakım ve yeniden üretimi temin eden birincil aktörler olduğundan, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerde kesintiye gidildiğinde oluşan boşluğu doldurmak zorunda bırakılırlar ve bu da kadınların üzerindeki iş yükünü artırır. Bu tür kesintilerle birlikte kadınlar, hastane yatışları artık devlet tarafından karşılanmadığından hasta ve yaşlılara evde bakmak zorunda kalır,

> Kadınların işgücüne katılım oranının genel olarak düşük olduğu ve bu katılımın kamu sektöründe yoğunlaştığı Türkiye dahil pek çok ülkede, kamu sektörü kadın istihdamının birincil alanlarından biridir. Bu nedenle kamu sektörünün küçültülmesi, istihdam imkânları açısından kadınları erkeklere kıyasla daha fazla etkileyecektir.

kamu kreşleri olmadığından da çocuk bakımına daha fazla zaman harcamak durumunda kalırlar.

Türkiye gibi toplumsal cinsiyet rollerinin bakım emeği rejimine keskin bir biçimde damgasını vurduğu ve ücretsiz bakım emeğinin büyük çoğunluğunun kadınlara yüklendiği bir bağlamda, kadınların ücretsiz emeği üzerindeki yükün bu şekilde artması özellikle endişe verici olabilir (İlkkaracan, 2012).[5] Buradan hareketle, devletin sosyal provizyonlarda kesintiye gitmesi halinde bunu telafi edecek ana kaynağın kadınların ücretsiz emeği olacağı neredeyse kesindir.

Kadınların daha fazla ücretsiz emek harcamasına neden olan benzer dinamikler ekonomik krizler bağlamında da gözlemlenmiştir. Bunun nedeni sadece kriz zamanlarında yapılan sıradan kamu harcamaları kesintilerinin yol açtığı dinamikler değil, aynı zamanda kaybolan hanehalkı gelirini telafi eden emeğin genelde kadın emeği olmasıdır (Antonopoulos, 2009; Berik ve Kongar, 2013; Seguino, 2010).

Finansal zorluklar zamanında ve hanehalkı gelirinin düşmesi karşısında ücretli sektörde fazladan çalışmaya başlayan ve/veya daha önce piyasadan satın alınan mal ve hizmetleri ev içinde ücretsiz olarak üretmeye girişenler genelde kadınlardır. Kaya Bahçe ve Memiş (2013), 2008-09 krizinin Türkiye'deki çalışma süresi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, kadınların gerek ücretli gerekse ücretsiz iş faali-

© Gülşin Ketenci/NarPhotos

Feminist hareketlerden kadınlar, kadın örgütleri, emek ve meslek örgütleri, sendikalar, öğrenci birlikleri, LGBTİ örgütleri, Kürt hareketi, göçmenler ve ev işçisi kadınlar, Dünya Emekçi Kadınlar Gününü kutlamak için Kadıköy'de toplandı.

Türkiye gibi çok katmanlı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin olduğu, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu ve yoksulluk karşısındaki kırılganlığın eşit olmadığı bağlamlarda, G20'nin desteklediği politikaların uygulamaya konulması, var olan eşitsizliklerin üzerinden ilerleyebilir ve bunları şiddetlendirebilir.

yetlerine harcadıkları zaman ile diğer eşin işsizlik riski arasında pozitif ilişki olduğunu, erkeklerin çalışma sürelerinin ise diğer eş üzerinde güçlü bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

G20'nin desteklediği kısıtlayıcı para politikalarının ekonomik daralmaya neden olabileceği düşünüldüğünde, kadınların (ücretli ve ücretsiz) emek yükü ile ekonomik gerileme arasındaki ilişki kayda değerdir. Kısıtlayıcı para politikalarında faiz oranları yüksek tutularak düşük enflasyon hedeflenir ve borçlanma daha masraflı hale getirilerek ve/veya kredi mevcudiyeti azaltılarak kredi talebi düşürülür. Bu tür tedbirler; talebi azaltıp büyümeyi durdurabilir, istihdam yaratımını azaltıp işsizlik oranlarını yükseltebilir ve böylece ekonomik krizlere benzer dinamiklerin açığa çıkmasına neden olup kadınların emeğini de buna paralel biçimlerde etkileyebilir. Buna ek olarak, G20 finansal düzenleme reformunda bulunulacak başlıca alanları tespit etmede ilerleme kaydettiyse de, uygulamada geride kalmıştır ve ekonomik kriz karşısındaki kırılganlık küresel ölçekte bakidir.

G20'nin vizyonunu cinsiyetlendirmek

Heintz (2013) incelemesinde G20 gündeminin kapsayıcı, paylaşılan ve sürdürülebilir büyüme vizyonuna toplumsal cinsiyeti temel bir boyut olarak gerçek anlamda dahil edemediği sonucuna varmakta haklıdır. Bu anlamda Heintz çok sayıda somut öneride bulunur.

Bu öneriler arasında, toplumsal cinsiyet eşitliği için bir görev gücü oluşturup, G20'nin kapsayıcı ve paylaşılan büyüme yönündeki genel hedefi kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği taahhüdünü formelleştirip uygulaması için, toplumsal cinsiyet ve ekonomi politikası ile ilgili bir araç takımı hazırlamak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin G20'nin politika çerçevelerinde kapsamlı bir biçimde yansıtılmasını temin etmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini uluslararası örgütlerin G20 izleme faaliyetlerine dahil etmek, var olan toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerini kullanmak ve G20'deki ve uluslararası çaptaki ilerlemeyi değerlendirmek üzere yeni göstergeler geliştirmek ve G20'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini ilerletme konusunda nasıl hesap verebilir hale getirilebileceği konusunda ana paydaşlarla bir danışma süreci başlatmak bulunmaktadır.

20'ler Grubu'nun çerçevelerini ve bu çerçevelerin oluşturduğu politikaları cinsiyetlendirme konusunda kararlı adımlar atıp atmadığını göreceğiz. Öte yandan toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini G20'nin gündemine sokmak için süreklilik arz eden, geniş tabanlı eleştiri ve savunuculuk yapılması gerektiği her halükârda aşikârdır. Burada değişimin kararlı ve ilerlemeci bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için uluslararası kurumlara öncelik verilmesi gerektiği kastedilmemiştir. Bunun yerine G20'nin erkenden görmezlikten gelinemeyecek kadar önemli bir kurum olabileceği düşünülmektedir. Özellikle de Türkiye gibi çok katmanlı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin olduğu, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu, gelir ve mal varlığı dağılımınının toplumsal cinsiyete göre önemli ölçüde farklılaştığı ve yoksulluk karşısındaki kırılganlığın eşit olmadığı bağlamlarda, G20'nin desteklediği politikaların uygulamaya konulması, var olan eşitsizliklerin üzerinden ilerleyebilir ve bunları şiddetlendirebilir. Dahası, Türkiye'de kadınları ekonomik alanın eşit katılımcıları olarak değil, her şeyden önce anne ve eş olarak gören siyasî söylemin artan muhafazakârlığı da toplumsal cinsiyet yanlılığı içeren makroekonomik dinamiklerin etkilerini devam ettirebilir. G20 gündeminin ne kadar kritik sonuçlar doğurabileceğine bakıldığında, bu gündeme müdahale etmek bir lüks değil, aciliyettir.

Kaynakça

- Antonopoulos, Rania. 2009. "The Current Economic and Financial Crisis: A Gender Perspective" ["Toplumsal Cinsiyetli bir Bakış Açısından Günümüzdeki Ekonomik ve Finansal Kriz"], Ön Makale 562, Levy Economics Institute of Bard College.
- Ansal, Hacer. 1998. "Küreselleşme, Sanayide Teknolojik Modernizasyon ve Kadın İstihdamı," Ferhunde Özbay (ed.) Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişmeler, İstanbul: KSSGM, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı.
- Başlevent, Cem ve Özlem Onaran. 2004. "The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey" ["Türkiye'de İhracata Yönelik Büyümenin Piyasada Kadın Emeği üzerindeki Etkisi"] World Development, 32 (8), 1375- 1393.
- Berik, Günseli ve Ebru Kongar. 2013. "Time Allocation of Married Mothers and Fathers in Hard Times: The 2007–09 US Recession" ["Zor Zamanlarda Evli Anne ve Babaların Zaman Kullanımı: 2007-09 yıllarında ABD'deki Ekonomik Durgunluk "], Feminist Economics, 19 (3), 208- 23.
- Çağatay, Nilüfer. 2001. Trade, Gender and Poverty [Ticaret, Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk], UNDP'nin Ticaret ve Sürdürülebilir İnsani Gelişime projesi için hazırlanan arkaplan makalesi. Ekim 2001. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- Çağatay, Nilüfer (2003). "Gender budgets and beyond: feminist fiscal policy in the context of

globalization" ["Toplumsal cinsiyet bütçeleri ve ötesi: küreselleşme bağlamında feminist mali politikalar"], Gender and Development, 11 (1).

- Çağatay, Nilüfer ve Şule Özler. 1995. "Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment" ["İşgücünün Kadınlaşması: Uzun Vadeli Kalkınma ve Yapısal Uyumun Etkileri"], World Development, 23(11), 1883–94.
- Çınar, Emine Mine. 1994. "Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking Women in Istanbul, Turkey" ["Vasıfsız Kentli Göçmen Kadınlar ve Gizli İstihdam: İstanbul, Türkiye'de Evden Çalışan Kadınlar"], World Development, 22(3), 369–80.
- Dedeoğlu, Saniye. 2010. "Visible Hands – Invisible Women: Garment Production in Turkey" ["Görünen Eller- Görünmez Kadınlar: Türkiye'de Hazır Giyim Üretimi"], Feminist Economics, 16 (4), 1-32.
- Dedeoğlu, Saniye. 2012. Türkiye'de Tekstil Sektörü ve Kadın İşçiler Kitabı, ILO Türkiye Ofisi, Ankara: ILO.
- Ecevit, Yıldız. 1991. "Shop Floor Control: The Ideological Construction of Turkish Women Factory Workers" ["İşçilerin Denetimi: Fabrika İşçisi Türk Kadınlarının İdeolojik İnşası"] Nanneke Redclift ve M. Thea Sinclair, ed. Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology [Çalışan Kadınlar: Emek ve Toplumsal Cinsiyet İdeolojisine Uluslararası Yaklaşımlar], 55–78, New York: Routledge.
- Elson, Diane ve Nilüfer Çağatay. 2000. "The social content of macroeconomic policies" ["Makroekonomik politikaların toplumsal içeriği"], World Development, 28 (67), 1347-64.
- Elson, Diane ve Ruth Pearson. 1981. "Nimble Fingers Make Cheap Workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing" ["Marifetli Ellerden Ucuz İşçi Olur: Üçüncü Dünya'da İhracata Yönelik Üretimde Kadınların İstihdamının bir Analizi"], Feminist Review, 7 (Spring), 87–107.
- Günlük-Şenesen, Gülay ve Özgün Akduran (2007) "Özelleştirmenin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi: Tekel Örneği", Fuat Ercan v.d. (ed.) Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Sorunları, Dipnot Yayınları.
- Heintz, James. 2013. Kayıp Kadınlar: G20, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Küresel Ekonomik Yönetişim.
- İlkkaracan, İpek. 2012. "Why so few Women in the Labor Market in Turkey: A Multi-dimensional Analysis" ["Türkiye'deki emek piyasasında neden bu kadar az kadın var?: Çok boyutlu bir analiz"], Feminist Economics, 18 (1), 1-36
- Joekes, Susan P. 1995. "Trade-Related Employment for Women in Industry and Services in Developing Countries" ["Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadınların Sanayi ve *Hizmetlerde İstihdamının Ticaretle İlişkisi"], Occasional Paper 5, Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (UNRISD), Cenevre.*
- Kaya Bahçe, Seçil A. ve Emel Memiş. 2013. "Estimating the Impact of the 2008–09 Economic Crisis on Work Time in Turkey" ["2008-09 Ekonomik Krizinin Çalışma Süreleri üzerindeki Etkisine dair Tahminler"], Feminist Economics, 19 (3), 181-207.
- Koray, Meryem, Sevda Demirbilek ve Tunç Demirbilek. 1999. Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği, Ankara: KSSGM.
- Özar, Şemsa. 2000. Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtelif Talep. Ankara: Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özay, Özge. 2011. "Implications of Trade Policy Changes on Gender Inequalities" [Ticaret Politikası Değişimlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Üzerine Etkileri"], Fe Dergi, 3 (2), 33-53.
- Seguino, Stephanie. 2010. "The Global Economic Crisis, its Gender and Ethnic Implications, and Policy Responses" ["Küresel Ekonomik Kriz, Krizin Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Açısından Sonuçları ile Politika Tepkileri"] Gender and Development, 18 (2), 179–99.
- Seguino, Stephanie ve Caren Grown. 2006. "Gender equity and globalization: macroeconomic policy for developing countries" ["Toplumsal cinsiyet eşitliği ve küreselleşme: gelişmekte olan ülkeler için makroekonomik politikalar"] Journal of International Development, 18(8), 1081-1104.
- Sen, A. K. (2010). "More than 100 Million Women are Missing" ["Yüz Milyondan Fazla Kadın Kayıp"], The New York Review of Books.
- Standing, Guy. 1989. "Global Feminization through Flexible Labor" ["Emeğin Esnekleşerek Küresel Çapta Kadınlaşması"], World Development, 17(7), 1077–95.
- Tansel, Aysıt. 2005. "Public-Private Employment Choice, Wage Differentials, and Gender in Turkey" ["Türkiye'de Kamu-Özel Sektör İstihdam Tercihleri, Ücret Farkları ve Toplumsal Cinsiyet"], Economic Development and Cultural Change, 53(2), 453-77.

---

1 G20 Doğu Asya, Rusya ve Latin Amerika'da yaşanan bir dizi krizden sonra Berlin'de 1999 yılında düzenlenen ilk toplantıdan şimdiki hâline gelene kadar, G20 üyeliği maliye bakanları ile merkez bankaları seviyesinden ülke liderleri seviyesine doğru değişmiştir. Mevcut durumda G20'ye, 20 ana üyesinin (19 ülke ile AB'nin temsilcileri) yanı sıra, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'ndan temsilciler ile zirve başkanının davet ettiği yaklaşık beş ülkenin ve uluslararası örgütlerin temsilcileri daha katılır.

2 Bu politika tavsiyelerinin seçimi (bunların olası etkilerinin kaçınılmaz olarak hissedilebileceği kadınların hayatlarının diğer alanlarına kıyasla) bir önem hiyerarşisi arz etmez. Yalnızca makroekonomik politikaların etkilerinin daha net gözlemlenebileceği alanları tanımlar.

3 Ülkeler ihracatta rekabet güçlerini artırma stratejisi olarak döviz kuru politikalarını da kullanabilir. Ülke parasının değerinin (diğer para birimlerine kıyasla) suni olarak düşük tutulması, ihraç edilen malları (diğer para birimlerine kıyasla) ucuzlaştırır ve uluslararası piyasalarda bu mallara olan talebi artırır. Öte yandan G20 çerçevesi döviz kuru oranlarını piyasanın belirlemesi gerektiğini, yani hükümetlerin diğer para birimlerine kıyasla ülke parasının değerini belirlemek üzere müdahalede bulunmaması gerektiğini savunduğundan, burada göz önünde bulundurulan tek strateji üretim maaliyetlerinin düşürülmesidir.

4 Teknolojik yenilenme de masrafları düşürüp rekabet gücünü artırabilir, ancak Türkiye'nin başlıca ihracat sektörlerinde bu strateji, genelde yaygın bir biçimde benimsenememiştir. Öte yandan emek tasarrufu yapan teknolojiler benimsendiğinde de çoğunlukla kadınlar istihdam imkânlarını kaybeder. Tekstil ve gıda sektörlerindeki büyük ve orta ölçekli işletmelerde yeni teknolojiler benimsendiğinde kadın işçilerin, özellikle de vasıfsız kadın işçilerin istihdam kaybına uğradığı, erkek işçilerin ise şirketlerce istihdam edilmeye devam ettiği tespit edilmiştir (Ansal, 1998; Koray v.d.,1999)

5 2006 yılında gerçekleştirilen ve zaman kullanımına dair yapılmış tek resmî araştırma olan anketin sonuçlarına göre, ortalama yetişkin bir kadın gününün yaklaşık 5 saat 17 dakikasını ev işine harcarken, ortalama yetişkin bir erkek 51 dakikasını bu işler için harcamaktadır (İlkkaracan, 2012).

DEMOKRASİ

Yaklaşan genel seçim ve kadınların siyasî temsil krizi

Gönül Karahanoğlu

Türkiye'de kadınlar 1934 yılında seçme ve seçilme hakkına kavuştu. Bu hakkın alınmasından sonra oluşan ilk TBMM'de (1935) kadın temsil oranı yüzde 4,5 oranındaydı. Daha sonraki yıllarda bu oran giderek azaldı. 1946'da yüzde 1,9; 1957'de yüzde 1,3; 1965'te 1,8; 1977'de yüzde 0,9; 1983'te yüzde 3; 1991'de yüzde 1,8 ; 1995'te yüzde 2,4 olarak gerçekleşti.

Gönül Karahanoğlu, 1968'de İstanbul Alman Lisesi'nden, 1972'de Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. 1974'te aynı bölümden master derecesi aldı. İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü Almanca Bölümü'nü dışardan bitirdi. Bir süre sanayide çalıştı. 1994'ten itibaren sosyal projeler ve STK'larda çalışıyor. KA.DER Kadıköy'de Yönetim Kurulu'nda bir dönem sekreterlik, bir dönem başkanlık ve 2012 – 2014 arasında KA.DER Genel Merkezi Yönetim Kurulu üyeliği yaptı.

1999 genel seçimlerinde Türkiye'de ilk kez kadınların politikada olağanüstü eksik temsili sorunu kamuoyuna mâloldu. O zamana kadar görülmedik sayıda çok kadın aday adayı ve aday olmasına rağmen, parlamentodaki oran yüzde 4,2'de kaldı.

Sonraki seçimlerde, oranlar 2002'de yüzde 4,4; 2007'de yüzde 9,1; 2011'de yüzde 14,38 olarak parlamentoya yansıdı.

2002'de kadın örgütleri, TC Anayasası'nda kadınlar için fırsat eşitliği sağlamaya yönelik özel önlemler alınmasını devlete görev olarak veren "Eşitlik İçin Anayasa Değişikliği" paketi ile TBMM ve yerel meclislerde en az yüzde 30 cinsiyet kotası uygulamasını sağlayacak "Siyasî Partiler ve Seçim Yasası" değişikliklerini içeren bir yasa paketi hazırlayıp kamuoyuna sundu.

Siyaset kurumuna bu alanda yapılan baskılar halen devam ediyor. Ancak, gerek yerel yönetimlerde gerekse TBMM'de kadın temsili "kritik eşik" olarak nitelendirilen yüzde 33'ün çok altında. Türkiye'de kadınların temsil krizi var. Kadınların siyasete katılımını engelleyen çeşitli faktörler var.

Tarihsel ve kültürel bir gerçeklik olan "cinsiyete dayalı işbölümü" gereği kadınlar ve erkekler farklı işler yapar. Kadınların yaptıkları işler, "özel" yaşam alanında görülür; bu nedenle de kamusal alanı ilgilendirmeyen, "apolitik" bir dünyaya ait olarak tanımlanır. Cinsiyete dayalı işbölümü kadınların toplumsal yaşam deneyimlerini aile ve yakın çevreyle sınırlar. Bu işbölümünün toplumsal zihniyet tarzına zemin oluşturması, kadınların siyasal süreçlerden dışlanmasını "doğal" hale getirir. Kadınların geleneksel rolleriyle siyasetin bağdaşmayacağına dair yaygın kanaat, onların eşleri ve yakın aile çevreleri tarafından engellenmesine yol açar.

Yapılan bir araştırma erkeklerin, kadınların politikaya katılımına olumlu baktıklarını, fakat kendi kadın aile bireylerini politikada görmek istemediklerini ortaya koyuyor. Siyasete katılmak isteyen kadının aşması gereken ilk engel, aile ile siyasetin bağdaşmaz olduğuna dair yaygın kanaattir.

Cinsler arası eşitliği sağlamanın temeli, bireyin gelişimi için toplumdaki mevcut fırsatlardan farklı cinslerin eşit yararlanabilme şansının olmasıdır. İnsanî Gelişme Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Sıralaması gibi uluslararası değerlendirmelerde Türkiye'de cinsler arası eşitsizlik eğitim ve gelir açısından ciddi bir düzeyde. 2014'te Toplumsal Cinsiyet Uçurumu sıralamasında 142 ülke arasında 125. sıradayız. Eğitim ve gelir düzeyi siyasî katılımda kadınların önündeki önemli bir engel. Adaylık için ödenen ücretler, kampanya giderleri kadınları bu yarışta zorluyor.

Siyasal parti örgütleri genellikle erkek, orta sınıf, orta yaşlı, meslek sahibi vatandaşlar tarafından yönlendirilir. Oysa siyasal atılımda eşitliği belirleyen faktörün, insanların toplumsal yaşama katılımlarını örgütleme ve yönlendirme becerilerini geliştirecek fırsatlardan eşit yararlanabilmeleri olduğunu biliyoruz.

Geleneksel anlayışla, kadınlar gönüllü sosyal faaliyet çerçevesinde, aile içindeki rolleriyle paralel olarak, sosyal yardım derneği

modeli içinde sıkışıp kalmıştır. Siyasî partilerde de faaliyetlerini "kadın kolları" içerisinde sürdürürler. Kadınları gönüllü sosyal faaliyet anlayışından siyasal temsil için güçlenme anlayışına geçirecek bir paradigma değişikliği gereklidir.

Siyasette egemen erkek modeli

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasal yaşam onu belirleyen erkeklerin normlarına göre şekillenmiştir. Erkekler kendi toplumsal cinsiyet rolleri gereği para kazanmaya, güçlü olmaya ve rekabete yönlendirilirler. Bu değerleri de beraberlerinde siyasete taşırlar. Yardım, özveri, uyum, birbirini anlama gibi değerler yerine başarma, boyun eğdirme, yönetme, güçlü olma gibi değerler siyasette egemendir. Bu değerler hayatı boyunca kendilerinden başka insanların gereksinmelerine duyarlı olmak üzere eğitilen kadınlara yabancı gelir. Siyasetteki erkek egemen söylem kadınlardan erkeklerle eşit koşullarda yarışmalarını talep eder. Ancak, kadınların siyaset dışında erkeklerle eşit koşullarda yaşamadığını unutur. Bu değerler dünyasında kadın oyunu erkek egemen söyleme göre belirlenmiş kurallara göre oynamak zorunda kalır.

Siyasî partilerde kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların bulunduğunu söylemek zordur. Kadınlar siyasette genellikle, sosyal yardım faaliyetlerinde görevlendirilerek onlardan "siyasî destek" oluşturmaları beklenir. Aday başvuru ücretlerinde kadınlara indirim uygulanması, parti organlarında ve seçimlerde cinsiyet kotası uygulanması gibi konular yeni yeni bazı partilerin tüzüğünde yer almaya başladı. Ancak, yaptırımı olmayan bu kuralların uygulanması tamamen parti yöneticilerinin samimiyetine bağlıdır.

Hemen hemen tüm siyasî partiler kendi kadın kollarını, kadınları siyasal karar süreçlerine hazırlayan bir yapı olarak değil, partinin ikinci ve siyasal getirisi düşük işlerini yaptıracakları birim olarak görür. Kadın örgütü ile parti örgütü arasında geçişlilik yoktur. Karar süreçlerinde yer alan kadınlar adaylık aşamasında partinin kadın örgütlerince önerilemez ve kadın temsilciler ile temsil edilmeyi bekleyen kadınlar arasındaki temsil ilişkisi yok olur.

Kadın sorunları ve kadın temsili genellikle seçim dönemindeki kampanyalarda hatırlanır. Sonra bu konu unutulur ve meraklıların ilgisine terk edilir. Kadın aday tüm bu engelleri aşmak durumundadır. Halbuki kadının siyasî katılımının artması durumunda ne gibi olumlu değişimler yaşanabilir, demokrasi nasıl güçlenir?

Radikal değişim ihtiyacı

Siyasal süreçlerde kadınlar erkekler tarafından temsil edilemez. Çünkü bir grup insan, kendi yaşamadığı sorunlarla karşı karşıya kalan diğer bir grup insanın yaşamını ilgilendiren temel konularda karar verme yetkisine sahip ise "temsil eden" ile "temsil edilen" arasındaki ilişkinin demokratikliği tartışmalı hale gelir.

Kadınların sorunlarının çözümünün kadınların siyasal temsiliyle olanaklı olduğunu kabul etmek, demokrasinin ilkesi olan kendi yaşamı hakkında karar verme gereğidir. Kadının siyasî katılımı her şeyden önce "gerçek demokrasi" için gereklidir. Kadına dair sorunların çözümünde, çatışma çözümü – barış gibi alanlarda siyasî süreçlere kadının katılımı daha etkin, daha kalıcı çözümlere olanak sağlayacaktır.

81 ilimizin 43'ünde kadın milletvekili yok. Bu demokrasi ayıbı tablo ancak adaylaşma sürecinde çok radikal bir değişimle değiştirilebilir. Bu konuda, tüzüğünde "tüm karar alma mekanizmalarında kadınlar için en az eşit temsili" öngören HDP "iyi örnek". Parti organlarında ve yerel yönetimlerde "eşbaşkan" uygulaması kadın-erkek eşit temsili açısından örnek bir model.

Genel seçimler yaklaşırken partilerin aday gösterme konusunda geleneksel tutumlarını sürdüreceğini öngörebiliriz. Kontenjan, ön seçim, eğilim yoklaması gibi yöntemlerle adayları belirleyeceğini ifade eden partilerde, kadın adaylar konusunda pek bir beklentimiz yoktur. 81 ilimizin 43'ünde kadın milletvekili yok. Bu demokrasi ayıbı tablo ancak adaylaşma sürecinde çok radikal bir değişimle değiştirilebilir.

Bu konuda, tüzüğünde "tüm karar alma mekanizmalarında kadınlar için en az eşit temsili" öngören HDP "iyi örnek" olarak değerlendirilebilir. Parti organlarında ve yerel yönetimlerde "eşbaşkan" uygulaması kadın-erkek eşit temsili açısından örnek bir model. Bu model veya benzerleri diğer siyasal partiler tarafından da benimsenip uygulanabilir.

Kadınların tüm karar alma mekanizmalarında eşit temsilini savunan bir STK olarak görmek istediğimiz tablo ile göreceğimiz tablo arasında fark olacağı kesin. Kadın aday adayı sayısındaki artış, kadın temsilinin artacağı konusunda bir işaret. Ancak, en iyimser tahminle yüzde 25 kadın temsili gerçekleşebilir.

DEMOKRASİ

İç Güvenlik Yasası: Demokratik eylemlerin düşmanlaştırılması

Orhangazi Ertekin - Ulaş Saygıdar

Türkiye bir süredir iktidardaki AKP hükümetinin topluma "güvenlik" vaat eden yasal değişiklik paketini tartışıyor. Paket idarî yetkilerden polis teşkilatının görevlerine, oradan da yurttaşların ifade, toplanma özgürlüğü ile diğer temel hak ve hürriyetlerinin kullanımına kadar uzanan oldukça geniş bir "anayasal" gündemin üzerine oturuyor ve tam tamına 132 maddeyi içeriyor.

Dr. Orhangazi Ertekin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin 1993 mezunu. 1998'de hakimliğe başladı. Doktora tezini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi bölümünde "Terörizm istisnasının yaratılması ve hukuk düzeninin egemen inşası" başlığıyla hazırladı. Halen Gaziantep adliyesinde hakim olarak görevine devam etmektedir.

Ulaş Saygıdar, 1989 Cizre-Şırnak doğumlu. Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. İnsan Hakları Derneği Gaziantep Şubesi ve Demokrat Yargı Derneği üyesi. 2014'ten beri beri Gaziantep Barosu'na bağlı serbest avukat olarak çalışıyor.

Bu kadar geniş bir hak ve özgürlükler gündemi ile devlet teşkilatı ve görevleri alanlarının "güvenlik" çerçevesinde yeniden belirlenmeye çalışılması, kuşkusuz ki hükümetin olağan bir yasanın ötesine uzanacak şekilde kapsamlı bir "anayasal" girişim içinde olduğunu da daha ilk anda akla getiriyor.

Şimdilik iki genel tespiti yaparak başlamak yasa değişikliği paketi konusuna olan ilgimizi daha da yoğunlaştırmamızı sağlayabilir. Birinci nokta şu: Bu paket ile hükümet hukukî bir alandan "fiilî" bir alana doğru ilerlemektedir. İkinci nokta ise, paket hükümetin bugüne kadarki "evrensel" içerikli ideolojik-politik söylemlerinin de tamamen terk edildiğini ortaya koymaktadır.

Bugüne kadar, demokrasi ve hukuka dönük yürüttüğü en haksız politik müdahaleleri bile darbecilere ve vesayete karşı "demokrasi" ve "hukuk devleti" vurguları üzerinden yürüten bir hükümetin, bugün "güvenlik" söylemine doğru taşınmasının kuşkusuz ki basit bir politik jargon değişiminin ötesinde bir anlamı olmalıdır. Çünkü, adına "İç Güvenlik Yasası" denen tasarı, o kadar geniş bir alandaki hak ve özgürlüklerimizi politik krizin gündemine yerleştirmektedir ki, bu yeni politik girişimin AKP'nin krizinden iktidar krizine kadar uzanan geniş bir alanda temelleri ve sonuçları olduğunu kabul etmek kaçınılmaz hale gelmektedir. Başka deyişle, AKP adına "yasa" denen, ama gerçekte bir "talimatname" niteliği taşıyan hukuk ötesi bir "fiilî durum" yaratarak bütün bir siyaset ve iktidar alanını yeniden belirlemek istemektedir. Tam da bu nedenle yasayı geniş bir krizler yumağının içine yerleştirerek anlamalıyız.

AKP'nin son krizi

Yasa tasarısının ilk siyasal zemininde AKP'nin yaşadığı siyasî kriz vardır. AKP iktidar alanında iki önemli dönemi geçirerek bugünkü son krize kadar geldi. İlk dönem olan 2002-2007 döneminde ordu ve bürokrasi de dahil olmak üzere ulusalcı ve milliyetçilerden oluşan geleneksel güçlerle kontrollü çatışma ve uzlaşma stratejisi güderken, ikinci dönemi olan 2007-2013 sürecinde ise Fethullah Gülen Cemaati'nin kadrolarının devlet altyapısına doğru dönüştürüldüğü bir koalisyon süreci yaşadı.

İlk dönemde geleneğe karşı "daha fazla demokrasi" söylemi öne geçerken ikinci döneminde "darbecilik ve askerî vesayete karşı" demokrasinin inşası söylemi ile kendi politik hattının önünü açıyordu. İkinci döneminin yıkılışı ise bizzat bu koalisyon yoluyla ve ko-

© Şahan Nuhoğlu

alisyon ortağı olan Cemaat eliyle gerçekleşti. AKP şimdi iktidardaki üçüncü dönemini inşa etmenin hazırlıklarını yürütüyor. Bu hazırlıklar içindeki en önemli araçlarından birisi ise yeni İç Güvenlik Yasa Tasarısı. AKP yeni iktidar dönemini, bu yasanın getireceği geniş "fiilî durumlar" üzerinden kurmayı tasarlıyor.

İktidarın derin çelişkileri

Tasarının getirilmesinin bir başka siyasal sebebi ise AKP-Cemaat iktidarının çözülmesi ve bir "iktidar krizi"nin içine girilmesidir. AKP-Cemaat iktidarının çözülmesiyle beraber, neredeyse bütün aktörler, derin çelişkiler yaşamaya başladılar. Fakat, bu çelişkilerin en fazla baskı yaptığı yer AKP'nin ta kendisi. Bu çatışma ile birlikte iktidarın her iki unsuru konusu ve hedefi doğrudan devlet aygıt ve kurumları olmak üzere birbirlerine karşı konumlandılar ve halen süren bir çatışmanın içerisinde bulunuyorlar.

Çatışmanın her iki iktidar unsurunu da hem politik konumları hem de ideolojik söylemleri bakımından ciddi bir çelişkinin içine sürüklediği kolaylıkla gözlemlenebilir. Eski ortağı Cemaat karşısında belirli bir avantaj kazanan AKP, yeni iktidarını kendi derin çelişkilerini şiddetle bastırmak yoluyla kurmaya çalışıyor. Daha bir yıl önce hukuk, yargı ve emniyet kurumlarının kendisine karşı bir "komplo" hedefiyle harekete geçirildiğine ve bir "kumpas aracı" olarak kullanıldığına inanmamız gerektiğini söylerken, çok kısa bir zaman sonra bu yasayla hem idareye ve polis teşkilatına hem de yargıya güvenmemizi öğütlüyor. Böylece, hukukun ve yargının ve dahası tüm devlet kurumlarının "doğruluğu"nun tek ölçütünün kendisi ve kendi çıkarları olduğunu ilan etmiş oluyor.

Daha bir yıl önce yargının ve polis teşkilatının kendi çıkarlarına zarar verici biçimde hareket etmesi karşısında yaşadığı kaygıların demokratik bir temele dayandığına ikna olmamızı isterken, aynı yargının bu kez kendi elinde araçsallaşmasına karşı diğerlerinin yaşadığı kaygının çok yersiz olduğunu yüzündeki sahte ifadeyi bile saklamaksızın beyan edebiliyor. İç Güvenlik Yasası, AKP'nin tüm toplum ve siyaset alanı karşısında yaşadığı işte bu derin çelişkiyi iyice açığa çıkarırken aynı zamanda devletin, hukuk ve yargının bütün tutarlılığını yitirdiğini de ortaya koyuyor. Yasa tasarısının muhtevasına ayrıntılı biçimde baktığımızda bu durumu daha iyi anlayabileceğiz.

Acil olan soru şudur: Bu krize demokrat bir cevap nasıl ve hangi güçler eliyle geliştirilecektir? Parlamentodaki muhalefet, meclis çoğunluğuna güvenen hükümete karşı, görüşmeleri uzatarak, geniş bir tartışma alanı açarak, popüler tepkiler geliştirerek karşı koymaya çalışmaktadır. Bu da umut vericidir. Çünkü, parlamento, 1994 HEP krizinden bu yana neredeyse ilk kez gerçek bir politik merkeze dönüşme ve toplumsal ve siyasal temsil alanı olma ihtimali ile sınanmaktadır.

AKP adına "yasa" denen, ama gerçekte bir "talimatname" niteliği taşıyan hukuk ötesi bir "fiilî durum" yaratarak bütün bir siyaset ve iktidar alanını yeniden belirlemek istemektedir. Tam da bu nedenle yasayı geniş bir krizler yumağının içine yerleştirerek anlamalıyız.

İdarenin ''yargı''laşması, yurttaşın ''düşman''laşması

İç Güvenlik Yasa Tasarısı'nın detayları, AKP'nin hukuksal hazırlıklarının nasıl bir şiddet potansiyeline hükmetmeye çalıştığını gösteriyor. İlk dikkat çeken nokta, polise, herhangi bir yargı işlemine gerek kalmaksızın 48 saate kadar gözaltı kararı verilmesi yetkisidir, ki bu durum idareyi yargı benzeri bir kurum olarak yeniden yapılandırma sonucunu doğuruyor. Türkiye'de yargı, zaten "idare benzeri" bir kurumken daha da ileriye gidilerek idare "yargı"laşıyor.

Benzer bir yöntemi, İngiltere, Kuzey İrlanda nezdinde, 10 no'lu kararname ile 1970'lerin başında uygulamaya koymuş ve "toplum için tehlike oluşturan kişileri enterne etme ve toplama kampı kurma çabası" içine girmişti. Fakat, çok kısa bir süre sonra, bu yasadan beklediği sonuçları, konvansiyonel bir "anti-terör yasası"nın içine saklamak yolunu tercih etti. Aynen 1970'lerin İngiltere'si gibi, bu yasa tasarısı da, ülkedeki herkesi çıplak şiddetin konusu haline getiriyor ve yurttaşları, mevcut anayasa hilafına, "toplama kampına" sürme yetkisini dayatan hükümeti, asıl "tehlike oluşturan" bir siyasal unsura dönüştürüyor.

Hakim kararı olmadan dinleme ve arama yapılabileceğine dair hüküm ise toplumdaki "düşman"ları enterne etme planlarını geniş ölçekte besleyecek bir araç olma özelliği taşıyor. Hukuk düzeni yerini toplama kampına, yurttaş ise yerini "düşman"a bırakıyor.

İlk dikkat çeken nokta, polise, herhangi bir yargı işlemine gerek kalmaksızın 48 saate kadar gözaltı kararı verilmesi yetkisidir, ki bu durum idareyi yargı benzeri bir kurum olarak yeniden yapılandırma sonucunu doğuruyor. Türkiye'de yargı, zaten ''idare benzeri'' bir kurumken daha da ileriye gidilerek idare ''yargı''laşıyor.

Bizans hukukunun hortlaması

Pakette bir de toplumsal olaylarda meydana gelen zararın yurttaşa tazmin ettirilmesi maddesi var ki, bu durum Bizans hukukundaki "kolektif sorumluluk" ilkesinin güncel hayatımıza nasıl taşınabildiğini göstermesi bakımından çok çarpıcı. Artık herhangi bir toplumsal eyleme katılan kişi meydana gelen zararın "kolektif sorumlusu" sayılacak. Bireysel zarardan bütün topluluğu sorumlu tutan Bizans hukuku bu yasa ile yeniden hortluyor!

Bir başka trajik madde "atkı, poşu, gaz maskesi takma"nın ceza artırımına konu yapılması, ki bu hüküm hükümetin herhangi bir toplumsal olayda kişinin kendisini koruma reflekslerini harekete geçirmesini bile kriminalleştirerek adeta insan doğasına karşı savaş ilan ediyor. Oysa, modern hukuk kişinin kendisini koruması gibi doğrudan insan doğasına ilişkin alana müdahale etmeme sınırını tanıyarak meşrulaşmıştı. Bu yasa ile polise eylemli direnmenin ötesinde gazdan korunmak bile suça dönüşüyor!

Örtük bir savaş ilanı

Bu kısa özette son olarak iç güvenlik talimatnamesindeki en trajik ve sonuçları ölümcül olan maddeye gelelim: Tasarıda "polise toplumsal olaylarda silah kullanma yetkisi" veriliyor, ki bu durumun birazcık hukuk bilen herkes açısından sonuçları pek açıktır: Bu madde Gezi eylemleri sırasında devlet görevlileri tarafından hedef alınan ve cinayete kurban giden Ali İsmail Korkmaz, Berkin Elvan, Ethem Sarısülük'ün ve toplumsal muhalefet içinde yer alan diğer tüm muhaliflerin öldürülmelerini meşrulaştırmak anlamına geleceği gibi, sonuçlanan veya halen süren davalarda da beraati garantilemeye dönük bir eğilimi de barındırmaktadır. Sadece devlet şiddetini özendirmemekte, halihazırdaki davaları da lağvetme potansiyeli taşımaktadır.

Bu durum, aslında, üstü örtük bir şavaş ilanıdır. Çünkü, hükümet muhaliflerinin tamamen şiddet nesnesi haline getirilerek hukuk düzeninin dışına yerleştirilmesinden başka bir sonuç doğurmaz. Nihayetinde, bütün bu hükümlere şöyle bir bakıldığında, tüm bu maddelerin yurttaşların haklarını yeniden tanımlamaya yöneldiği ve anayasal hak ve özgürlüklerin tümünün lağvedildiğinin üstü kapalı biçimde ilanını içerdiği anlaşılır.

Anayasal nitelik taşıyan bir talimatname

Yukarıdaki değerlendirmeler göz önüne alınarak bakıldığında, İç Güvenlik Tasarısı, gerçekte bir yasa değil, bir "talimatname" veya "kararname"dir ve bu niteliğiyle bir yandan diktaya dönük operatif ve işlevsel bir uygulamalar alanının önünü açarken, diğer yandan anayasal kurucu bir karakter taşımaktadır. Bunu da birkaç önemli noktadan anlarız. Birincisi, bu yasa, bir hukuk sistematiği içinde ve hukuksal içtihat temelinde değil, doğrudan devlet kadrolarına seslenen bir politik talimatlar zemininde kurgulanmıştır. Anayasal

işçilikten tamamen yoksun olduğu gibi tam tersine mevcut anayasayı lağvetmektedir. Bunun yerine hükümetin acil politik ihtiyaçlarına odaklanmıştır.

Diğer yandan toplumsal, hukuksal bir dili değil, polis-zabıta dilini kullanmaktadır. Dahası iktidarın doğrudan gündelik emirlerine ilişkin şifreleri barındırmaktadır. Tüm bu nedenlerle de, bu yasa tasarısını, bir hukuk mantığı ve içtihatlar zemininde değerlendirmek hiç mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda bir "yasa" karakteri de taşımamakta, tam tersine yeni iktidar kurucu ve anayasal nitelik taşıyan bir talimatname niteliğini haizdir.

''Göstericiler'' artık baş düşman

Bu yasanın, AKP'nin yeni hukuk ve yönetim stratejilerini açığa çıkaran bir başka özelliği daha var. İç Güvenlik yasa tasarısı terör/terörist çerçevesinde kurulmuş olan güvenlik sınırını daha da genişleterek, "toplumsal olaylar" ve "göstericiler" sınırına kadar taşımaktadır.

Yasa tasarısının genel gerekçesine bakıldığında, hükümetin sadece "terör/terörizm"den değil, aynı zamanda "toplumsal olaylar" ve "göstericiler"den de yakındığı ve bu tür eylemleri kriminalleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır: "Son zamanlarda meydana gelen toplumsal olayların terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi, göstericilerin vatandaşlarımızın can güvenliklerini ve vücut bütünlüklerini tehdit etmesi, kamuya ve özel kişilere ait bina, araç ve mallara zarar vermesi, hatta yağma girişimlerinde bulunması özgürlük-güvenlik dengesini bozmadan yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır."

Gerekçeden de anlaşılacağı üzere, demokrasilerin olağan unsurlarından olan kitlesel eylem ve gösteriler, bir anlam kayması ile "terör" ve "şiddet" eylemi ile doğrudan alâkalı bir politik araç ve zemin olarak tarif edilmektedir. Demokratik eylemler "huzur bozucu" bir anlama doğru taşınmaktadır. Daha önemlisi, hükümet, yeni bir yönetim ve müdahale stratejisini devreye sokmaktadır. Buna göre, geçmişte "vatan haini", "anarşist", "terörist" gibi söylemlerle bir "düşman" ve "tehdit" algısı üretirken, bugün demokratik tepki göstermek için sokağa çıkma, kitlesel gösteri yapma ve mitingler düzenleme çabaları "yeni düşman" ve "tehdit" alanları olarak işaretlenmekte, böylece şiddetin konusu haline getirilmeye çalışılmaktadır.

> Hakim kararı olmadan dinleme ve arama yapılabileceğine dair hüküm ise toplumdaki ''düşman''ları enterne etme planlarını geniş ölçekte besleyecek bir araç özelliği taşıyor. Hukuk düzeni yerini toplama kampına, yurttaş ise yerini ''düşman''a bırakıyor.

Krize demokratik cevap

Türkiye, Aralık 2013'ten bu yana henüz taşların yerli yerine oturmadığı bir siyasal krizin içinde bulunuyor. Bu siyasal çatışmanın içinden, kalıcı ve istikrarlı bir hukuk, yargı, emniyet teşkilatı alanı ile bir bütün olarak yeni siyasal ve hukuksal düzen çıkacak gibi görünüyor. Henüz bu beklentinin uzağındayız. AKP getirdiği "İç Güvenlik Paketi" ile içine düştüğü iktidar krizinden anti-demokratik yollarla çıkmayı tercih ettiğini göstermiş bulunmaktadır. Yeni iktidarını, hukukun içinden değil, hukuk ötesinden kuracağını bu yasa ile açıkça ilan etmektedir. Hükümet, İçişleri Bakanlığı yapan Efgan Ala'nın ağzından bunu zaten açık biçimde ilan etmiş durumdadır: "Anayasayı tanımıyorum!"

Buna karşılık acil olan soru şudur: Bu krize demokrat bir cevap nasıl ve hangi güçler eliyle geliştirilecektir? Şu ana kadar 132 maddelik paketin 67 maddesi mecliste kabul edilmiş bulunmaktadır. Parlamentodaki muhalefet ise, meclis çoğunluğuna güvenen hükümete karşı, görüşmeleri uzatarak, geniş bir tartışma alanı açarak, popüler tepkiler geliştirerek karşı koymaya çalışmaktadır. Bu da umut vericidir. Çünkü, parlamento, 1994 HEP (Halkın Emek Partisi) krizinden bu yana neredeyse ilk kez gerçek bir politik merkeze dönüşme ve toplumsal ve siyasal temsil alanı olma ihtimali ile sınanmaktadır. Geniş toplum kesimleri de yasanın politik hedeflerini kavramış görünmekte ve muhalefeti yükseltmektedir.

Yasa paketinin mecliste ve toplumsal alanda ciddi bir muhalefet ile karşı karşıya kalması Türkiye'nin yaşadığı bu siyasal krize getirilecek demokrat cevap açısından bir başka ümit verici durumu oluşturmaktadır. Tüm bunlara karşılık hükümet, son hamlesiyle, görüşmesi tamamlanan ve yukarıdaki amaçları gerçekleştirmeye kâfi maddelerle iktifa ederek tasarının geri kalanını komisyona çekme kararı almış bulunmaktadır. Bu yolla, muhalefetin engelleme çabalarını boşa çıkarmak ve paketi 67 madde olarak yürürlüğe sokmak istemektedir. Anlaşılan o ki, hükümet hukuku lağvetmek için her türlü yolu ve ayak oyunlarını kullanmaya hazır görünmektedir...

ECOLOGY

Nükleer enerji: Bir insan hakları gaspı

Filiz Yavuz

Nerden baksanız bir elli yıldır hükümetlerin temsilcileri bağıra çağıra Türkiye'nin enerji ihtiyacından dem vurur, hem de yılda bir kaç kez. Verilen demeçlere göre enerji açığı hayli büyüktür ve işin kötüsü giderek de büyümektedir. Derler ki; üç aya kalmaz elektriksiz kalır memleket! Öyle bir korkutma hali.

Filiz Yavuz
1981 Eskişehir doğumlu. Ekoloji alanında çeşitli dergi, gazete ve televizyon kanallarında muhabirlik ve editörlük yaptı. Marmara Üniversitesi'nde gazetecilik yüksek lisansı yaptı, 2012'de aynı üniversitede gazetecilik doktorasına başladı. "Beni 'Akkuyu'larda Merdivensiz Bıraktın– Türkiye'nin Nükleerle İmtihanı" adlı kitabı Şubat 2015'te yayınlandı.

Arşivlere bugünden bakınca en az on kez enerjisi bitti de ülke karanlıkta kaldı sanırsınız. Gelin görün ki, ne enerji bitti ne de olumsuz hava koşulları, üreticilerin birim fiyatları beğenmeyerek üretimi durdurması, tamirat ve kedilerin trafoya girmesi dışında başka bir nedenle elektrikler kesildi. En son yaşadığımız ülke genelindeki elektrik kesintisinin nedeni ise Elektrik Mühendisleri Odası'na göre bu alandaki özelleştirmelerdi. Gerçi ileri demokrasiye daha yakıştığından olsa gerek, şimdilerde enerji açığını reddederek "ihtiyaç" yerine "gereklilik" diyorlar. Nükleer enerji ısrarını da kaynak çeşitliliğinin önemine dayandırıyorlar. Ama tablo değişmiyor. Onlar ihtiyaç ya da gereklilik dedikçe yeni santrallerin temelleri atılıyor; şaşaalı açılış törenleri yapılıyor; törenler televizyonlardan canlı veriliyor, devlet büyükleri o törenlerde yeni enerji yatırımlarını müjdeliyor. Bir türlü bitmeyen enerji sorununun çözüm yolunun nükleerden geçtiği sanki her seferinde yeni bir şey söyleniyormuş gibi üzerine basa basa yineleniyor.

Bu şatoya yakınlaştıkça uzaklaşılan masalların içindeki debelenme hali, sistemin en bilindik oyunu aslında: Uydurma değil gerçek enerji lobileri devletleri yönlendiriyor, hükümetler aracılığıyla önce algı yönetilerek ihtiyaç / gereklilik —ya da pazar mı demeli?— yaratılıyor, sonra da o ihtiyaç giderildikçe yeni ihtiyaçlar yaratılarak sermayeye sermaye ekleniyor.

Rüşvetle birlikte anılır

Bu döngü böyle devam ediyor, zira hükümetlerin de işine geliyor. İki nedenle. Birincisi, enerji meselesi geri dönüşü garanti olan siyasî bir yatırım olarak görülüyor. Sürekli olarak enerji ihtiyacından söz ederek seçmen kitlesine "bakın, ülkeyi ne kadar geliştirdik, sanayimize enerji yetiştiremiyoruz" mesajı veriyorlar. Bu mesajın beyaz yakalılar nezdinde elbette karşılığı var, zira hâlâ gelişmişlik ölçütünün enerji tüketiminin azlığıyla değil, çokluğuyla ölçüldüğüne dair bir hurafeye inanılıyor. Lakin bu inanç, geniş halk kitlelerinin rıza üretimi için pek yeterli olmuyor. Buralarda rıza üretimi daha ziyade enerji yatırımlarının getireceği yeni istihdam alanları üzerinden sağlanıyor. Nihayetinde bu söylemlerin hepsi oya dönüşüyor ve döngü tamamlanmış oluyor.

İkinci neden ise özellikle Türkiye gibi demokrasisi gelişmemiş ülkelerde enerji yatırım kararlarının rüşvetle birlikte anılıyor olması, ki çok değil, 11 sene önce Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndaki ihale yolsuzluklarına karşı düzenlenen Beyaz Enerji Operasyonu'nda nük-

© EMO

Haziran 2011'de Ipsos'un araştırmasına göre Türkiye'de nükleere hayır diyenlerin oranı yüzde 80'di

leer ihaleye katılan firmalardan rüşvet alındığı ayyuka çıktı. Yani cebini doldurmaya bakanlar için büyük paraların döndüğü nükleer ihaleler müthiş bir fırsat!

Nükleer siyasî bir meseledir

İşte bu iki nedenle enerji, ama ille de nükleer enerji yatırım kararları iddia edildiği gibi ihtiyaç üzerinden şekillenmiyor, bunlar siyasî kararlar. Ve bu kararların demokrasiyle bağdaştığını söylemek ise maalesef mümkün değil. Ne kararlar alınırken ne de uygulanırken halkın fikri soruluyor. Kuvvetle muhtemel ki, çıkacak tablonun kendilerini tatmin etmeme olasılığını hayli yüksek görüyor Türkiyeli hükümetler.

Haksız da sayılmazlar. Zira, Fukuşima Nükleer Felaketi'nden hemen sonra, Nisan 2011'de Greenpeace'in Türkiye genelinde yaptırdığı ankete göre, katılımcıların yüzde 64'ü nükleer santrallerle ilgili olası bir halk oylamasında "hayır" diyeceğini, yüzde 86,4'ü nükleer santrale yakın bir yerde yaşamak istemediğini söyledi.[1]

Haziran 2011'de ise İngiltere'nin önde gelen Uluslararası Pazarlama ve Kamuoyu araştırma şirketi Ipsos, Türkiye'de nükleere hayır diyenlerin oranını yüzde 80 olarak açıkladı.[2] Aradan iki yıl geçtikten sonra Mayıs 2013'te bu kez de KONDA'nın yaptığı ankete göre "Riskli olduğunu açıkça bile bile nükleer santral kesinlikle yapılmamalıdır" diyenlerin oranı yüzde 63.4 idi.[3]

İşbu tabloyla karşılaşmaktansa toplumdaki nükleer karşıtlığını görmezden, bu konudaki endişeleri ise duymazdan gelmek çok daha işlevsel ve kolay. Sonrasında ise nükleer karşıtı seslerin yükselmemesi için istihdam, dışa bağımlılık, nükleerin ucuz olduğu gibi argümanlar birbiri ardına sıralanıveriyor. Bu argümanlar üzerinden algı yönetiliyor. Bir de nükleerin, halkın anlayamayacağı kadar teknik bir mesele olduğunu ima eden bir kaç kelâm edildi mi ve halkın adına en doğru kararın siyasîler tarafından alınacağı söylendi mi, ortada pek de bir sorun kalmıyor! Birkaç çatlak ses için de biber gazı ve muhtelif davalar hazır zaten.

Enerji, ama ille de nükleer enerji yatırım kararları iddia edildiği gibi ihtiyaç üzerinden şekillenmiyor, bunlar siyasî kararlar. Ve ne bu kararlar alınırken ne de uygulanırken halkın fikri soruluyor. Kuvvetle muhtemel ki, çıkacak tablonun kendilerini tatmin etmeme olasılığını hayli yüksek görüyor Türkiyeli hükümetler.

Türkiye, Uluslararası Atom Enerji Kurumu'na bilgi verirken bu kuruma bağlı Entegre Nükleer Altyapı İnceleme Misyonu, Türkiye'nin nükleer altyapısına dair hazırladığı raporda Türkiye'ye yedi tavsiyede bulundu.

Anti-demokrasi fıtratında var

Oysa, nükleer enerji teknolojik bir konu değil, yaşamsal bir kararın ta kendisi; bir demokrasi meselesi. Ve "Yeni Türkiye"nin çok sevdiği biçimde ifade edecek olursak, demokratik ve şeffaf olmayan süreçler nükleer enerjinin fıtratında var. Hatta öyle ki, 2013'te Sinop'a nükleer santral kurulması için Japonya ile yapılan hükümetler arası sözleşme, bırakın yurttaşları, iktidar partisinin milletvekilleri tarafından dahi görülmedi, hem de hâlâ. Düşünün şeffaflığı.

Yine geçtik yurttaşları, meslek odalarının temsilcilerinin dahi, örneğin Akkuyu Nükleer Santrali alanına girmeleri yasak. Henüz nükleer santral için temel atılmamışken boş arazinin bile çıplak gözle görülmesine izin verilmiyor. Bu ne gizem! Özellikle işletmeci şirketlerin devlete ait olduğu ülkelerde nükleer santrallerin işleyişine dair bilgiler, kâr-zarar oranları, herhangi bir nükleer santralin doğaya ne kadar radyasyon saldığı, o reaktörlerden sızıntı olup olmadığı sadece santrali işleten şirketin verdiği bilgilerden öğrenilebiliyor, ki şirketler de kamuoyuna gerçek rakamları yansıtmıyorlar. Zaten bağımsız denetim mekanizmalarından da söz edilemiyor. Hal böyleyken ekolojik dengenin, doğanın ve yaşamın başında Demokles'in kılıcı gibi sallanan nükleer enerjinin, bu haliyle etik olduğunu söylemek pek mümkün olmuyor.

> Nükleer enerji teknolojik bir konu değil, yaşamsal bir kararın ta kendisi; bir demokrasi meselesi. Demokratik ve şeffaf olmayan süreçler nükleer enerjinin fıtratında var. 2013'te Sinop'a nükleer santral kurulması için Japonya ile yapılan hükümetler arası sözleşme, bırakın yurttaşları, iktidar partisinin milletvekilleri tarafından dahi görülmedi, hem de hâlâ. Düşünün şeffaflığı.

Tehlikeli miras

Nükleer enerjinin etik olmaması sadece bugünün insanlarına karşı şeffaf ve demokratik süreçler içinde yürümemesinden sebep değil elbet. Etik konusunu tartışırken ısrarla vurgulanması gereken meselelerden bir diğeri de, bugünün nükleer santrallerinin gelecek kuşakları da ilgilendiriyor olması. Zira, dünyanın her yerinde halihazırda çalışmakta olan nükleer santrallerin hepsi hemen yarın kapatılsa bile, bu santraller gerek çalışırken ve sökülürken yaydıkları radyasyon, gerek ürettikleri atıklar, gerekse de doğaya verdikleri geri dönüştürülemez zararlar üzerinden gelecek kuşaklar için tehdit unsuru olmaya devam ediyor.

Gelecek kuşakların ne düşüneceğini hiç umursamadan onların hayatlarını doğrudan etkileyecek bu miras oldukça tehlikeli. Zira, nükleer atıkların ne olacağı sorusuna hâlâ yanıt bulunabilmiş değil. Bakmayın siz siyasetçilerin ve nükleerle arasına mesafe koymayan bazı bilim insanlarının bugün yarın çözüm bulacakmış havalarına, meseleyi önemsizleştiren açıklamalarına. Bazı radyoaktif izotopların tamamen tehlikesiz hale gelmesi için 250 değil, 25 bin değil,v tam 250 bin yıl geçmesi gerekiyor. 250 bin yıl!

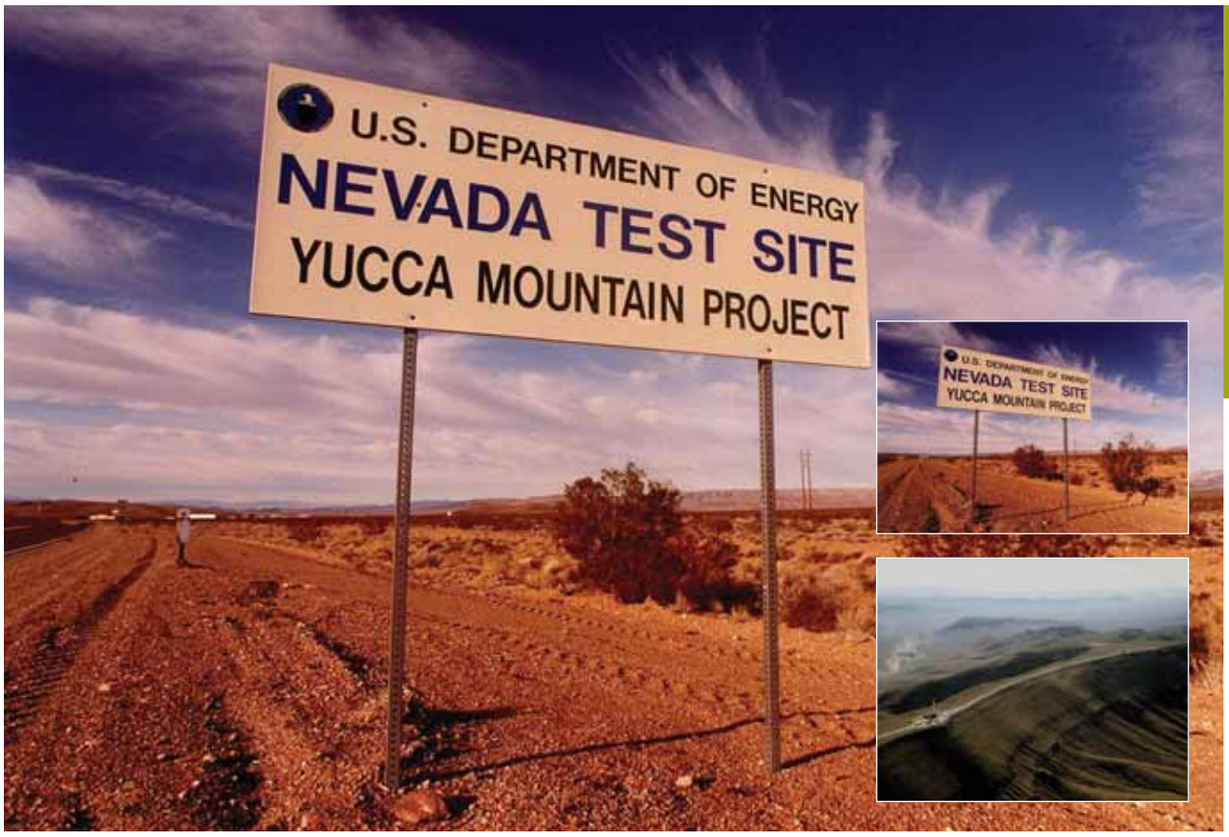

126 bin varil kayıp

Peki, bu 250 bin yıl boyunca bu atıklar ne olacak? Bu konuda çalışmalar muhtelif, ama çözüm hâlâ yok. Sanayi devi Almanya bile bir yandan enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerjiye geçişi öngören "Energiewende/Enerji Dönüşümü" programı kapsamında 17 reaktörünün sekizini devre dışı bırakmış, kalan dokuz reaktörünü de 2022'ye kadar kademeli olarak kapatma kararı almışken, bir yandan da ülkede son nükleer reaktör kapatıldığında sahip olunacak 17 bin ton yüksek seviyeli atıkla nasıl başe deceğini düşünüyor, hem de kara kara.

Zira, çıkarmaya çalıştığı, ama bir türlü çıkaramadığı ateşten bir gömlek var üzerinde: 1965'ten itibaren nükleer atıkların depolanması için uygun mudur, sorusuna yanıt aranan bir araştırma sahasıyken testlerin sonuçları beklenmeden hafif ve orta seviyeli atıkların halktan gizlenerek biriktirildiği Asse II tuz madeninde 126 bin varil nükleer atık kayıp. Su sızıntısı nedeniyle çöken maden için 2012'de nükleer atık çıkarma operasyonu başladı, lakin işler hayli yavaş ilerliyor. Atıkların "kurtarılması"nın en az 30 yıl alacağı ve maliyetin ise 4 milyar Avroyu geçeceği tahmin ediliyor.

Hal böyleyken ülkenin nihaî nükleer atık depolama tesisi olarak projelendirilen Aşağı Saksonya Eyaleti'ndeki Gorleben tuz made-

ABD, nükleer atıklarını Yucca Dağı'na gömme projesini, projenin yüksek maliyeti nedeniyle askıya aldı.

ASSE-II Araştırma Merkezi'ne 1965'ten itibaren halktan habersiz bir biçimde gömülen 126 bin varil atık kayıp.

Dream Water Wonderland: 2010'da Asse II'de hayata geçirilen enstalasyon nükleer mirasa dikkat çekiyor. Hörner/Antlfinger: Dream Water Wonderland, 2010

1999'daki İkitelli kazasıyla Türkiye, "dünyanın en önemli 20 radyoaktif kazası" listesine girmeyi başardı!

ninde Almanya hükümeti risk almıyor. Burada bölge halkının karşı çıkmasına rağmen 1977 yılından bu yana tuz kayalarının içine nihai olarak atıkları yerleştirmek için araştırmalar sürüyor. Hükümet madenin işletmecisi DBE şirketinin yöneticilerinden 500 yıl sonra istendiği takdirde nükleer atıkların sağlıklı bir biçimde tuz madeninden çıkarılabileceğine dair garanti istiyor. Fakat şirket bu garantiyi veremiyor.

2013 Şubat'ında Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin "Almanya'da Enerji Dönüşümü" başlıklı basın gezisinde tanıştığımız Gorleben Tuz Madeni Nihai Atık Depolama Alanı Projesi'nde çalışan jeoloji mühendisi Chiristian Islinger durumu şöyle özetlemişti: "1990 yılında burada işe başlarken, bunun sekiz yıl süreceği söylenmişti. Sekiz yıl sonra tesis tamamlanacaktı. Ancak hâlâ burada çalışıyorum ve buradaki araştırmaların tamamlanması için de en az on yıla daha ihtiyaç var." Sormuştuk: "Önce nükleer santralleri çalıştırdınız, sonra depolama üzerine çalışmaya başladınız. Bunun için geç kalmadınız mı?" Türkiyeli dokuz gazetecinin karşısındaki Islinger yanıt vermişti: "Evet, iniş pistini yapmadan uçağı uçurduk."

Nükleer atıkların ne olacağı sorusuna hâlâ yanıt bulunabilmiş değil. Bakmayın siz siyasetçilerin ve nükleerle arasına mesafe koymayan bazı bilim insanlarının bugün yarın çözüm bulacakmış havalarına, meseleyi önemsizleştiren açıklamalarına. Bazı radyoaktif izotopların tamamen tehlikesiz hale gelmesi için 250 değil, 25 bin değil, tam 250 bin yıl geçmesi gerekiyor. 250 bin yıl!

ABD'nin de başı dertte

Atıklarla başı belada olan ülke sadece Almanya değil. Biri 1972'den beri yarım olmak üzere beş reaktörün inşaatının sürdüğü ABD'de nükleer atıklar için aranan çözüm bir türlü bulunamıyor. 2002'de George Bush, 77 bin tonluk yüksek seviyeli atığın Nevada'daki Yucca Dağı'nda depolanmasını önermiş ve bu öneri 2002'de Kongre tarafından kabul edilmişti. Lakin 2011'de Barrack Obama, ekonomik krizin ortasında maliyeti 100 milyar doları bulan bu projeyi kabul edilemez bularak askıya aldı.[4] ABD'nin yaklaşık 60'a yakın bölgesinde depolanan yüksek seviyeli atıklar Nevada'ya taşınırken 40'ı aşkın eyaletten geçecek ve güzergâhı boyunca toplam 50 milyon kişiyi tehdit edecekti. En az bu güzergâhta yaşayan insanlar kadar Nevada halkı da projeye karşıydı. Zira başlıca geçim kaynağı turizm olan Nevada'yı tatil için kimse tercih etmeyecekti. Bölgenin volkanik sarsıntılara maruz kalma olasılığı vardı ve dolayısıyla sızıntı ihtimali yüksekti.[5]

Sızıntı ihtimalini görmezden gelmemek gerek. Zira, 2013'te ABD'nin Washington eyaletinde, yüksek seviyeli atıkların depolandığı Hanford Geçici Nükleer Depolama Tesisi'ndeki 117 deponun altı tanesinden yeraltına radyoaktif su sızdı. Tesisteki ilk sızıntının 1960'ta meydana geldiği ve o günden beri 67 depoda sızıntı olduğu açıklandı.[6]

Bir tehdit unsuru olarak dünyada yüksek seviyeli atıkların miktarı 200 bin tonu aşmışken, nihaî depolama tesislerinin kurulumu için gerekli teknoloji hâlâ bulunamadı. Dünyanın hiçbir yerinde nükleer atıklar için nihaî depolama tesisi yok. Çalışmalar sürse de sonuç alınabilmiş değil hâlâ. ABD nükleer atıkları okyanusun dibine gömmeyi ya da uzaya göndermeyi bile önerdi. İsveç ve Finlandiya atıkları granit kayalar arasına, Almanya ise tuz madenine gömmek üzerine yıllardır çalışıyor. Ancak bir yandan silahların, bir yandan da depremlerin, yanardağların, küresel ısınmayla birlikte su seviyesinin artmasının tehdidi altındaki dünyada nükleer atıkları bin yıl saklamak mümkün mü sorusunun yanıtı hâlâ yok.[7]

Türkiye atıklarla ne yapacak?

Almanya ve ABD bile nükleer atıklarıyla başa çıkamazken nükleer sevdasında ısrar eden Türkiye ise nükleer santralden önce nükleer atıklara sahip oldu. İstanbul İkitelli'de 1999'da hurdacılık yaparak hayatını kazanan Murat ve Hüseyin Ilgaz'ın hurda diye satın aldıkları konteynerin içinden radyoaktif madde çıktı. Murat Ilgaz'ın

parmakları eridi, Hüseyin Ilgaz, 2004'te kansere yakalandı ve 57 yaşında hayatını kaybetti.

İstanbul 2. İdare Mahkemesi, radyasyon içeren Kobalt 60 adlı maddeyi denetlemekle yükümlü olan Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nu (TAEK) ağır kusurlu buldu. Ilgaz Ailesi'nin 13 ferdine, faizleriyle birlikte 3 milyon TL'yi geçen maddî ve manevî tazminat ödenmesine karar verdi. TAEK parayı ödemeyince Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuran aileye TAEK, AİHM süreci içerisinde tazminatı ödedi ve bu olayla Türkiye, "dünyanın en önemli 20 radyoaktif kazası" listesine girmeyi başardı![8]

İkitelli kazası son olmadı. 2012'de İzmir Gaziemir'deki Avcı Döküm Sanayi'nin bahçesinde tonlarca nükleer atık gömülü olarak bulundu. Bu atıktan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TAEK, İzmir Valiliği, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Gaziemir Kaymakamlığı ve Gaziemir Belediyesi'nin haberdar olduğu ortaya çıktı.

2008'de TAEK, radyasyonlu bölgenin karantinaya alınması gerektiğini söylemiş, 2009'da Çevre Bakanlığı fabrikayı denetlemişti, ancak 2012'ye gelindiğinde kurumlar önlem almak adına hiçbir şey yapmamıştı.[9]

2013'ün sonlarında sadece fabrikanın sahibine, Türkiye'nin en yüksek çevre cezası adı altında 5.7 milyon lira para cezası kesildi.[10] İhmali bulunan kurumlara hiçbir şey olmadı. Bir karaborsa atık ticareti varsa devletin bundan nasıl haberi olmaz, sorusu yanıtsız kaldı. "Peki, bu atıklar hangi ülkeden gelmiş?" sorusunun peşine ise hiç düşülmeyerek meselenin üstü kapatılmaya çalışıldı. Fabrikanın bahçesindeki atıklar üstü açık kamyonlarla meçhul bir yere götürüldü, atıkların nereye götürüldüğü halktan ve davayı takip eden avukatlardan gizlendi. [11]

Peki, nükleer santrali olmayan Türkiye, "bir biçimde" sahip olduğu nükleer atıklarla baş edemezken sürekli nükleer atık üretecek santraller kurulduğunda bunların atıklarıyla nasıl başa çıkacak? Yanıt maalesef basit: Bunu Türkiye de bilmiyor. Zira, henüz bu konuyla ilgili bir plan ya da mevzuat bile oluşturulmadı. Yasa zaten yok.

Nükleer ısrarı devam ettikçe irili ufaklı felaketler zincirinin üzerinde yaşadığımız topraklara doğru hızla yaklaşacağını kestirmek hiç de zor değil. Yüreğimiz ağzımızda, gözlerimizi kapatarak bu felaketleri beklemek yerine nükleer enerjinin, insanların, hayvanların ve doğanın yaşam hakkını hunharca elinden aldığını, bir insan hakkı gaspı olduğunu yüksek sesle haykırmak işe yarar belki. Belki bu sese ses katacak olanlar çıkar, kim bilir?

Almanya ve ABD bile nükleer atıklarıyla başa çıkamazken nükleer sevdasında ısrar eden Türkiye ise nükleer santralden önce nükleer atıklara sahip oldu. İstanbul İkitelli'de 1999'da hurdacılık yaparak hayatını kazanan Murat ve Hüseyin Ilgaz'ın hurda diye satın aldıkları konteynerin içinden radyoaktif madde çıktı. Murat Ilgaz'ın parmakları eridi, Hüseyin Ilgaz, 2004'te kansere yakalandı ve 57 yaşında hayatını kaybetti.

1 http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/turkiyenin-yuzde-64u-nukleere-hayir-diyor-290411/, Erişim Tarihi: 6 Mart 2014.
2 "Türklerin yüzde 80'i nükleer santral istemiyor", Radikal Gazetesi, 24/06/2011, www.radikal.com.tr/cevre/turklerin_yuzde_80i_nukleer_santral_istemiyor-1053962, Erişim Tarihi: 6 Mart 2014.
3 Bekir Ağırdır, "Nükleer enerjiyi referanduma götürsek...", 13 Mayıs 2013, t24.com.tr/yazi/nukleer-enerjiyi-referanduma-gotursek/6682, Erişim Tarihi: 6 Mart 2014.
4 "Obama budget confirms end of Yucca Mountain Project", 14 Şubat 2011, www.reviewjournal.com/news/yucca-mountain/obama-budget-confirms-end-yucca-mountain-project.
5 "Nükleer Atıkların Depolanması ABD'de Sorun Oluyor", 16 Mart 2002, www.amerikaninsesi.com/content/a-17-a-2002-03-16-1-1-87866222/797829.html,.
6 "America's most contaminated: Radioactive waste leaks into northwestern river", 23 Şubat 2013, http://rt.com/usa/radioactive-leak-hanford-washington-316/.
7 Filiz Yavuz, Beni "Akkuyu"larda Merdivensiz Bıraktın, 2015: Can Yayınları, s.67.
8 http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=90064&tipi=67&sube=0#.U2AbVbuXSJc, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2014.
9 Serkan Ocak, "İlk nükleer çöplük İzmir'de çıktı #izmirincernobili", Radikal Gazetesi, 3 Aralık 2012, www.radikal.com.tr/turkiye/ilk_nukleer_copluk_izmirde_cikti_izmirincernobili-1110311,Erişim Tarihi: 7 Mart 2014.
10 Serkan Ocak, "Çernobili'ne 5,7 milyon lira ceza" Radikal Gazetesi, 28 Ekim 2013, www.radikal.com.tr/hayat/izmirin_cernobiline_57_milyon_lira_ceza-1157785, Erişim Tarihi: 7 Mart 2014.
11 Filiz Yavuz, s.76.

EKOLOJİ

Bitkinin de ötesinde: Tütün

Ali Bülent Erdem

Kapitalizm 1970'lerdeki krizini aşabilmek için neoliberal politikaları uygulamaya sokmuştu. Hedeflenen, devlet müdahalesinin en aza indirilmesi, çok-uluslu sermayenin önündeki engellerin dünya ölçeğinde kaldırılmasıydı. Bu nedenle sosyal devlet anlayışı terk edildi; kamu harcamaları azaltıldı; özelleştirilmeler yapıldı; sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanlardan devlet çekilmeye başladı; esnek üretim, taşeronlaşma yaygınlaştırıldı; çalışanlar örgütsüzleştirildi; korumacı politikalar terk edildi ve dünyanın en ücra köşesi dahi küresel sermayenin hizmetine sunulmaya çalışıldı.

Ali Bülent Erdem
Tütün-Sen Genel Başkanı, Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri.

Kapitalizmin bu yeniden yapılandırma süreci dünya ölçeğinde yeni düzenlemeler gerektirmişti. Bu nedenle devreye IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası girdi ve onların marifetiyle borç içinde yüzen ülkelere "yapısal uyum programları" dayatıldı. Ardından DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) rol aldı. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, az sayıda çok-uluslu şirket üretken, para ve ticarî sermayeyi dünya ölçeğinde kontrol eder hale geldi. [1]

Yaşanan neoliberal dönüşümden tarım sektörü de payını aldı. Küçük çiftçilere yönelik destekler kaldırıldı, tarımsal kredi faizleri yükseltildi, tarımsal kurumlar kapatıldı veya özelleştirildi, tarım şirketleştirildi ve şirketler teşvik edildi. Küçük çiftçileri ve köylüleri topraklarını terk etmek zorunda bırakan bu dönüşüm sürecini en hızlı, en sert, en keskin ve en acılı yaşayan üreticilerin başında tütüncüler geliyor. Tütünde yaşanan hızlı dönüşümün nedenlerinden başlıcası tütün üretimini ve ticaretini denetleyen ve şirketlerin önünde bir engel olarak görülen Tekel'in ortadan kaldırılmasıyla tütüncülüğün şirketlerin hizmetine gireceğinin açık olmasıydı.

Tütün, bu ülke topraklarında tarihsel, ekonomik, kültürel ve siyasal izler bırakan özel bir üründür. Tütün ve tütüncülüğümüzün bitirilmesinin nedenlerini anlayabilmek, tütünün bu topraklara girdiği andan itibaren yaşadığı acılı öyküyü bilmekle mümkündür.

Reji'den Tekel'e

Osmanlı son dönemlerinde borçlarını ödeyemez duruma düşünce Düyun-u Umumiye tarafından tütün ve tütün gelirlerine el konulmuş, tütün ve tütüncülük Reji adlı bir şirketin denetimine girmişti. Binlerce üretici ve tüketicinin ölümüne neden olan Reji dönemi tarihe kanlı bir leke olarak geçti. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, 1925'te, Reji şirketi 4 milyon lira bedelle satın alınmış, devlet tekeli oluşturulmuş, tütün ve tütüncülük yeniden yapılandırılmıştı.

Tütünde ilk destekleme alımları ise 1940'ta başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesi ve başlangıç yıllarında Türk tütününe olan ilginin artması, üretimde de artış meydana getirdi ve üretimdeki bu artış alıcısı olmayan tütünleri ortaya çıkardı, arz talep dengesini bozdu. İlk olarak, Ziraat Bankası'na "Yerli Ürünler Türk A.Ş."ne müdahale yapma görevi verildi. 1948'de bu görev Tekel ve İştiraki olan "Türk Tütün Ltd. Şti." tarafından yapılmaya başlandı.1956'daysa şirketin tasfiye edilmesiyle Tekel tek başına destekleme alımlarına devam etti.[2] Destekleme alımlarının uygulanmasında üç temel hedef vardı:

– Üretim fazlalığı ortaya çıktığında üretim, iç tüketim ve ihracat imkânları arasında meydana

Yerel üreticinin önüne her tür engel konulmasına rağmen Türkiye'nin "oriental" tütün üretimi hâlâ önemini korumayı sürdürüyor.

gelen dengesizliği gidermek ve üreticinin eline yeterli bedelin geçmesi için fazla miktarı piyasadan çekmek.
– Üretim miktarıyla, iç tüketim ve ihracat imkânları dengeliyse, fiyatların belirli bir asgarî düzeyden aşağı inmesini engellemek.
– Tütünlerin kalitelerine uygun fiyatla satılmasını sağlamak.[3]

Başlangıçta, Tekel'in destekleme alımları Millî Koruma Kanunu'na dayanılarak her yıl çıkarılan kararnamelerle yürütüldü. 1961'de sadece bu amaca yönelik 196 sayılı "Ekici Tütünleri Satış Piyasalarının Desteklenmesine Dair Kanun" yayınlanarak yürürlüğe girdi. Ayrıca, bu kanuna uygun olarak yapılacak masrafların gerekli malî kaynakları bakanlar kurulunca belirlenip bu amaçla ortaya çıkan zararların izleyen yılda Maliye Bakanlığı bütçesine konulacak tahsisattan karşılanacağı hükme bağlandı. 2002'de "Tütün Yasası" çıkıncaya kadar, yasanın yürürlükte olduğu her yıl bakanlar kurulu kararlarıyla Tekel Genel Müdürlüğü görevlendirildi ve Tekel'in bu amaçla yapacağı destekleme alımları için gerekli finansman hazine tarafından sağlandı. Tekel'in ve yerli ve yabancı tüccarların ihtiyaçları için piyasadan aldıkları tütünün dışında kalan tütünlerin, destekleme alımları kapsamında Tekel tarafından devlet adına alınması piyasada fiyat dalgalanmalarını ve özellikle dış alıcıların baskı ve spekülatif eğilimlerini engelledi. Böylece, tütün üreticileri büyük oranda korundu.[4]

Tekel'in yok edilişi

Amerika'dan Avrupa'ya taşınan tütünün insan sağlığını tehdit ettiği ve bağımlılık yarattığı fark edilince ülkelerin ilk tepkisi yasaklamak olmuştu. En ağır cezalarla bile tütünün yaygınlaşmasının önüne geçilemeyince yüksek vergilendirme çare olarak görüldü. Son olarak, tütün ve sigara üretimini kontrol altına almak, sigara tüketimini denetlemek amacıyla ülke Tekel'lerini oluşturmak en güvenilir yöntem olarak bulundu.

Bağımlılık yapıcı özelliğiyle dünyanın en ücra köşesinde dahi tüketilen tütüne şirketlerin gözlerini dikmemesi imkânsızdı. Öyle de oldu. 1960'ların ortalarında niteliği değiştirilmiş, bağımlılık yapıcı özelliği gizlice artırılmış sigaralar dünya pazarlarında görülmeye başlandı. Bu sigaraları üreten üç büyük şirket Philip Morris, R.J. Reynolds (daha sonra JTI tarafından satın alındı), British American

Türkiye'de tütüncülüğü sigara şirketlerinin, tütün kartellerinin hizmetine sunan süreç 1980'de neoliberal politikaların uygulamaya sokulmasıyla başladı. Sigara ithalatı serbest bırakıldı, tütünde devlet tekeli kaldırıldı, yabancı menşeli tütünde ithal yasağı kaldırıldı, Tekel'e Amerikan harmanı sigara ürettirildi, Tekel özelleştirildi, yaprak tütün birimleri kapatıldı.

Tobacco (BAT) 35 yılda dünya pazarının üçte ikisini ele geçirdi.[5]

Türkiye'de ise tütüncülüğü sigara şirketlerinin, tütün kartellerinin hizmetine sunan süreç 1980'de neoliberal politikaların uygulamaya sokulmasıyla başladı. Aslında, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Amerikan "blended" sigaralar kaçak olarak ithal edilerek tüketicilerin damak tadı değiştirilmişti. Yerli tütünlerden yapılmış "oriental" sigaralar gözden düşmüş, Amerikan sigaralarını tüketmek neredeyse bir statü haline gelmişti. Daha sonra, sigara ithalatı serbest bırakıldı, tütünde devlet tekeli kaldırıldı, yabancı menşeli tütünde ithal yasağı kaldırıldı, Tekel'e Amerikan harmanı sigara ürettirildi, Tekel özelleştirme kapsamına alındı, 4733 sayılı Tütün Yasası çıkarıldı, Tekel özelleştirildi, yaprak tütün birimleri kapatıldı.

Türkiye havza bazlı tarım modeline geçtikten sonra da, ''Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli''nde tarım alanları otuz üretim havzasına bölündü. Bu havzaların yirmi üçünde tütün üretilmesine rağmen üretim ve destekleme modelinde tütüne yer verilmedi, tütün üreticilerine mazot ve gübre destekleri ile toprak analizi desteği dışında bir destek sağlanmadı.

Tütün üreticileri destek kapsamı dışında

Tütün Yasası ile Tekel'e piyasadan el çektirilmesi ve sigara fabrikalarının satılarak kapatılması sonucu çok-uluslu şirketler Amerikan harmanı sigaralar ürettikleri için Ege, Akdeniz ve Karadeniz'de üretilen yerli tütüne talep azaldı, Doğu ve Güneydoğu tütünlerine olan ilgi alıcı firmalar açısından kalmadı. Bugün bu bölgede, kıyılmış olarak kayıt dışı satılan tahminen 10-12 bin ton tütün üretilmekte ve bu üretim artma eğilimi göstermekte.

Doğu ve Güneydoğu tütünlerine Tekel'in kapatılmasıyla birlikte şirketlerin ilgisinin kalmayacağı açıktı. ARIP (Agricultural Reform Implementation Project - Tarım Reformu Uygulama Projesi) kapsamında tütüne alternatif ürünlere geçiş desteklendi. Adıyaman, Batman, Bitlis, Burdur, Diyarbakır, Hatay, Mardin, Muş ve Trabzon'da "Tütün Üretiminden Vazgeçip Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı" ile üç yıl süreli tütüne alternatif ürün desteği için toplam 116 milyon TL kaynak ayrıldı. 2009, 2010 ve 2011 yıllarında uygulanan proje kapsamında 105 bin 175 tütün üreticisi hedeflenmişti. Ancak, 39 bin 458 üretici başvuru yaptı. Destek ödemesi için ayrılan 116 milyon TL kaynağın ancak 18.884.241 TL'si kullanılabildi.[6] Zira, kıraç toprakların ürünü olan tütünün alternatifi yoktu.

Türkiye havza bazlı tarım modeline geçtikten sonra da, "Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli"nde tarım alanları otuz üretim havzasına bölündü. Bu havzaların yirmi üçünde tütün üretilmesine rağmen üretim ve destekleme modelinde tütüne yer verilmedi, tütün üreticilerine mazot ve gübre destekleri ile toprak analizi desteği dışında bir destek sağlanmadı. Daha da ötesi, "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Kapsamında Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Hakkında Tebliğ"lerde "tarımsal ürün" tanımı "Tütün hariç tüm bitkisel ürünler, hayvansal ürünler ve su ürünleri" şeklinde yapıldı ve tütün üretimine dayalı bir yatırım desteklemesi öngörülmedi.[7]

Yasasıyla gelen kölelik: sözleşmeli üreticilik

Tütün Yasası'nın çıkmasıyla birlikte Tekel'in destekleme alımları yapması engellendi ve piyasadan çekilmesi sağlandı. Tütün ve tütüncülük küresel dev sigara şirketlerine ve tütün kartellerine teslim edildi. Tekel'in alım garantisi olmadığı bir sistemde sözleşmeli üreticilik dönemine geçildi. Alıcı firmalar dev sigara şirketlerinin siparişlerine göre tütün alacakları bölgeleri belirleyerek ve üreticilerle dikimden önce miktar ve fiyat konusunda anlaşarak tütün ürettirmeye başladı. Karşılıklı pazarlık, anlaşma ve uzlaşma üzerinden olmayan sözleşmeleri alıcı firmalar üreticilere dayattı, bu sözleşmeleri kabul eden üreticiler ancak tütün üretebildi. Üreticilere fiyat, sınıflandırma ve bu nevi tanımlarda söz söyleme hakkı tanınmadı. Alıcı firmanın belirlediği kiloya, parasını zamanında alamamasına dahi üreticilerin itiraz edebilmesi için uygun mekanizmalar oluşturulmadı.

Standart sözleşmeler TAPDK (Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu) tarafından, üretici temsilcilerinden yoksun olarak hazırlanmaktadır. Hükümetler ise üreticiden yana taraf olmadığı gibi garantör rolü bile üstlenmemektedir. Sözleşmeli üretimde şirketler tamamen belirleyici kılınmakta, sözleşmelerde üreticilerin örgütlü olarak taraf olması engellenmektedir. Çiftçilerin sözleşmelerde taraf olabilmek için kurdukları Tütün Üreticileri Sendikası hakkında defalarca açılan kapatma davaları sendika lehine sonuçlanmış

© Gülşin Ketenci/NarPhotos

2010 yılında Ankara'da düzenlenen tarihî Tekel işçileri direnişine toplumun bütün kesimlerinden destek geldi.

olmasına rağmen, bu kez de iç hukuk düzenlemesi yapılmayarak üreticilerin önü kesilmeye devam edilmiştir.

Sözleşmelerdeki yıllık bazdaki fiyat artışlarının enflasyon oranı kadar olması üreticinin kazancının hiçbir zaman artmayacağı anlamı taşımaktadır. Tütün Eksperleri Derneği'nin hazırladığı rapora göre, tütün üreticilerinin hane başına geliri son beş yılın ortalaması üzerinden yıllık 9 bin 146 TL'dir; aylık gelir asgari ücretin bile çok altındadır. Yine aynı raporda, 2012 ürünü tütünlerin ülke genelinde ortalama alım fiyatı 11,59 TL/kg iken, bu ortalama 2013 yılı tütünleri için 10,98 TL/kg'dır.

Tütün Yasası'ndan sonra, üreticiler üretim için kullanmak zorunda oldukları girdilerin maliyetini bile karşılayamaz durumdadır. Hâlâ ve ısrarla tütün üretenler, topraklarında başka bir ürün üretme şansı olmayanlardır. Onların bile önemli bir bölümü tütün üretmekten vazgeçerek iş bulma umuduyla kentlerin varoşlarına göçmüştür. Soma'da 301 madencinin ölümüne neden olan katliamda ölenlerin büyük çoğunluğu üretemez duruma düşürülen dünün tütüncüleridir. Tütüncü köyleri giderek boşalmış ve boşalmaktadır. Tütün üretmeye uygun topraklar tarım toprağı olmaktan çıkmıştır.

Tütün Yasası çıktığından bugüne geçen 12 yılda yaşananlar tütüncülüğün tasfiye sürecidir. 2002'de 405 bin 882 olan üretici sayısı 2014'te 65 bin'e düşmüş, yani yüzde 600 gerilemiştir. 2002'de 159 bin 521 ton olan tütün üretiminin 2014'te geldiği seviye 68 bin tondur. Gerileme oranı ise yüzde 200'dür.[8]

Tütün fonunun kaldırılması

28 Mayıs 1986 tarihli ve 3291 sayılı kanunla düzenlenen, 21 Şubat 2001 tarihli ve 4629 sayılı kanunla kesintileri genel bütçeye irat edilen Tütün Fonu oluşturuldu; zira aynı yıl yabancı tütün ithalatı serbest bırakılmıştı. Fonun amacı tütün ekiminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, tütün ekicilerinin desteklenmesi ve eğitilmesi, tütün üretici kooperatiflerinin finansmanı, yurtdışında Türk tütününden sigara üretecek fabrikaların kurulması vb. idi. Tütün Fonu amaçlarına uygun olarak hiçbir zaman kullanılmadı.

IMF ve Dünya Bankası marifetiyle her

Tütün Yasası'ndan sonra, üreticiler girdilerin maliyetini bile karşılayamaz durumdadır. Hâlâ ve ısrarla tütün üretenler, topraklarında başka bir ürün üretme şansı olmayanlardır. Onların bile önemli bir bölümü tütün üretmekten vazgeçerek iş bulma umuduyla kentlerin varoşlarına göçmüştür. Soma'da 301 madencinin ölümüne neden olan katliamda ölenlerin büyük çoğunluğu üretemez duruma düşürülen dünün tütüncüleridir.

© Tolga Sezgin/NarPhotos

Tütün Fonu'nun bir süre sonra yaprak tütün ithalinde de kaldırılacak olması şirketlerin Türkiye'de tütün ürettirmekten tamamen vazgeçmesi sonucunu doğuracaktır. Türkiye'nin tütünleriyle dünyaca ünlü olmuş, bir marka haline gelmiş Ege bölgesinde de tütün üretimi bitecektir.

isteklerini hükümetlere kabul ettiren küresel dev sigara şirketleri Tütün Fonu'nun kaldırılması için bu kez devreye Avrupa Birliği'ni soktu. Tütün Fonu'nun ayrımcı bir vergi olduğu ve ivedilikle kaldırılması istendi.

29 Aralık 2009 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla ithal edilen tütünlerin bir kilogramı üzerinden 3 dolar, bir paket üzerinden 40 sent olarak alınan Tütün Fonu 1 Ocak 2010'da her türlü tütün mamulünün ithalatında kaldırılırken, "homojenize tütün veya yeniden tertip edilmiş tütünler"de de kaldırıldı. Tütün Fonu'nun yaprak tütünde ise 2010'dan itibaren her yıl kademeli olarak azaltılarak 2018'de kaldırılması hedeflendi.[9] Böylece, Türkiye tütün ve tütüncülüğüne öldürücü bir darbe daha vuruldu. Hammadde maliyetinin ucuzlatılmasıyla bir kilo sigara en az yüzde 15 daha ucuza mal edilmeye başlandı.

Tütün Fonu'nun bir süre sonra yaprak tütün ithalinde de kaldırılacak olması, şirketlerin Türkiye'de tütün ürettirmekten tamamen vazgeçmesi, "oriental" tipi tütün üretimini giderek artıran Orta Asya cumhuriyetlerinden, Uzak Doğu ülkelerinden daha ucuza tütün temin etmesi sonucunu doğuracaktır. Türkiye'nin tütünleriyle dünyaca ünlü olmuş, bir marka haline gelmiş Ege bölgesinde de tütün üretimi bitecektir.

Tütün Fonu'nun kaldırılması, Türkiye'yi küresel sigara şirketlerinin cenneti haline getirmiş, dünyanın en iyi "oriental" tütünlerini üreten bir ülkeyi net ithalatçı durumuna düşürmüştür. 2002'de Türkiye'de üretilmeye başlanan Amerikan harmanı sigaralar için 55 bin 800 tonla başlayan tütün ithalatı 2014'te 90 bin tona ulaşmış ve 550 milyon Amerikan doları ödenmiştir.[10]

Tütün Yasası çıktığından bugüne geçen 12 yılda yaşananlar tütüncülüğün tasfiye sürecidir. 2002'de 405 bin 882 olan üretici sayısı 2014'te 65 bin'e düşmüş, yani yüzde 600 gerilemiştir. 2002'de 159 bin 521 ton olan tütün üretiminin 2014'te geldiği seviye 68 bin tondur. Gerileme oranı ise yüzde 200'dür.

Kaçakçılık artıyor

Hükümet sigara yasaklarıyla ve yüksek vergilerle sigara salgınını engelleyebileceğini sanıyor. Hem tarihsel deneyimlerin gösterdiği hem de şirketlerin kârlarını artırma temelindeki politikalar sorunun bu yöntemlerle çözülemeyeceğini gösteriyor. Yasaklamalarla elde edilebilecek başarı kısa sürelidir. Öyle de oluyor; 2008-2011 yıllarında yüzde 15'lik bir düşüş göstererek sigara tüketimi 100 milyar adetin altına iniyor. 2012'de tüketim tekrar

yükselmeye başlıyor, 8 milyar adetlik artışla 100 milyar sınırına dayanıyor.

Yüksek vergilerle sigara tüketimini engelleme isteğinin sonucu olarak, 2015 itibariyle sigaradan alınan vergi yükü yüzde 82'yi bulmuştur. Bunun doğal karşılığı ise kaçakçılığın artmasıdır. Sigara kaçakçılığından doğan kaybın hazine açısından 7,5 milyar lira dolayında olduğu tahmin edilmektedir. [11]

Şirketler yüksek vergiler karşısında bir yandan kaçak sigara pompalarken, diğer yandan Tütün Fonu'nun kalkmasıyla ucuz ithal tütünlerle sigara üretmektedir. Yüksek vergilere rağmen kârlılıkları artmaktadır. Kısacası, sigaraya karşı mücadele tütün üreticilerine karşı mücadeleye dönüşmüştür.

Sabıkalı şirketlerden tütüncülüğü kurtarmak

Türkiye tütün ve tütüncülüğü artık çok-uluslu şirketlerin elindedir. Bu şirketler ABD'de Clinton döneminde kanser nedeniyle açılmış davalarda haklarında verilen milyonlarca dolarlık cezaların engellenmesi için hükümete başvurmuşlardır. İstekleri 375 milyar dolarlık tazminatın ödenmesi ve gizli arşivlerinin kamuoyuna açılması koşuluyla kabul edilmiştir. İnternetten artık bu arşivlere girilebilmekte, şirketlerin insanlığa karşı işlediği suçlar izlenebilmektedir. Türkiye pazarına girmek için hükümetlere verdikleri rüşvetler, Tekel'in yağmalanması için kimleri, nasıl satın aldıkları bu belgeler arasındadır.[12]

Dev sigara şirketlerinin kârlarını artırmak için insanlığı hiçe sayan yöntemleri karşısında 1990-1997 yılları arasında George Bush ve Bill Clinton dönemlerinde, FDA (Gıda ve İlaç Kurumu) Başkanlığı yapan David A. Kessler parlamento üzerinde büyük etkisi olan malî gücü çok yüksek sigara şirketlerinin kamulaştırılmasını ve sigara üretiminin serbest ticarete konu olmaktan çıkarılmasını, sıkı düzenlemelerle denetlenmesini önermek zorunda kalmıştır. Bunlar yapılmazsa, sigara salgınının önlenmesinin mümkün olamayacağını söylemiştir. Kessler şöyle anlatıyor: "Tütün endüstrisinin gücüyle ilgili algılarım, bana, sigara sorununun çözümü için, bu endüstrinin sigara satışlarından para kazanmasına izin verilmemesi gerektiğini gösterdi... Amacımız insan eliyle yaratılmış sigara salgınını önlemekse böyle bir endüstri varlığını sürdürmemelidir... Bu endüstri yerine kâr amacı gütmeyen ve sigara imalat ve satışını çok sıkı düzenlemeler altında yapacak kamu kuruluşu oluşturulmalıdır."[13]

Ne yazık ki, Kessler'in bu sözleri söylediği tarihten sonra hükümet Tekel'i özelleştirdi. Tütün ve tütüncülüğü kâr hırsıyla insanlığa karşı işledikleri suçlardan sabıkalı şirketlere teslim etti. Yapılması gereken açık ve net: Tütün ve tütüncülüğü tekrar organize ederek sigara şirketlerini devre dışı bırakmak ve Tekel gibi bir kurumu yeniden oluşturmak. Her yıl daha fazla insanı küresel sigara şirketlerine kurban vermekten kurtaracak yol budur.

---

1 Fuat Ercan, "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi", aktaran: Umut Ulukan, *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm Ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği.*
2 Özet, 1992, aktaran: A.H. Gümüş, 2009, s.54.
3 Özet, 1992, aktaran: A. H. Gümüş, 2009, s.54 .
4 A. H. Gümüş, 2009, s.54-56.
5 "Ulusal Tütün Tekeli Yeniden Kurulmalıdır", Prof. Dr. Erol Sezer, Bilim ve Ütopya, 2006, Ekim.
6 Tütün Eksperleri Derneği 2002-2014 Raporu.
7 Tütün Eksperleri Derneği 2002-2014 Raporu.
8 Tütün Eksperleri Derneği 2002-2014 Raporu.
9 Tekel işçisini sefalete sürükleyen zihniyet Tütün Fonu'nu kaldırarak ülke tütüncülüğü, ekonomisi ve kamu sağlığına da zarar veriyor, Tütün Eksperleri Derneği basın bildirisi, 31 Aralık 2009.
10 Tütün Eksperleri Derneği 2002-2014 Raporu.
11 Tütün Eksperleri Derneği 2002-2014 Raporu.
12 "Kriminel bir sektör olarak tütün endüstrisi", Cemil Ertem, Taraf Gazetesi, 29 Ocak 2010.
13 "Ulusal Tütün Tekeli Yeniden Kurulmalıdır", Prof. Dr. Erol Sezer, Bilim ve Ütopya, 2006, Ekim.

DIŞ POLİTİKA

İslâm Devleti Türk dış politikasının neresinde duruyor?

Doç. Dr. Ahmet K. Han

Klasik bir tanımlamayla dış politika, ''toplumların diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ve kendi eylemlerini uluslararası ortama göre düzenlemek için ortaya koydukları eylem sistemleri''dir.[1] Ancak, uzunca bir zamandır Türkiye'nin dış politikasının işlevi bunun ötesinde anlamlar taşıyor.

Doç. Dr. Ahmet K. Han, Kadir Has Üniversitesi, İktisadî, İdarî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. Ayrıca, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi'nin (EDAM) ve Uluslararası İlişkiler Konseyi'nin yönetim kurulu üyesi. 2005 ve 2010'da Afganistan operasyonlarını gözlemlemek amacıyla NATO namına bu ülkede bulundu. 2003-2006 yılları arasında Türkiye İhracatçılar Meclisi Uluslararası İlişkiler Baş Danışmanlığı görevini üstlendi.

Türkiye'nin dış politikasını anlamamıza yardımcı olacak bir sözlüğü, üstelik de Dışişleri Bakanlığına doğrudan bağlı bir kurumun yayınları arasından çıkarması mümkün olduğuna göre,[2] "muteber" bir referans kabul edebileceğimiz Ali Balcı 2012 yılında, hükümete yakın durduğu bir sır olmayan *Star* gazetesinde yayınlanan "Komşularla sıfır sorun sadece bir dış politika ilkesi mi?", başlıklı yazısında, "komşularla sıfır sorun"u bir "söylemsel strateji" olarak nitelemektedir.

Balcı bu bağlamda, uzunca bir dönem AKP dış politikasının temel yaklaşımını teşkil ettiği iddia edilen bu ilkeyi dış politikada yarattığı sonuçlar üzerinden eleştirmenin yanlış olduğunu söylemektedir. Bunun nedeni, söz konusu politikanın esas hedefinin Türkiye içinde iktidar ilişkilerinin dönüştürülmesi olması ve bu bakımdan başarılı olduğunun böylelikle gözden kaçmasıdır.

Balcı, söz konusu ilkenin ve onun istikametinde belirlenen dış politikanın "söylem ve pratiklerinin", "ulusal çıkar gözlüğünden" okunmasının da yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Dahası, gelinen noktada, "komşularla sıfır sorun politikasının hedeflediği tasfiyeyi (AKP iktidarına rakip görülen hâkim kurumsal yapının tasfiyesini - AKH) tamamlayıp **en önemli** işlevini kaybettiği"ni[3] ve bu bakımdan "misyonunu doldurduğunu" ve "yerine yeni bir söylem" konmakta olduğunu belirtmektedir.[4]

Bu cümlelerin anlamı şudur: Türkiye'nin dış politikasının ana amacı itibariyle diğer devletlerin davranışlarını etkilemek veya kendi eylemlerini uluslararası ortama (uluslararası sistemin, bölgesel sistemin yapı ve kısıtlarına, muhataplarının tavırlarına vs.) göre düzenlemek gibi bir kaygısı yoktur. Dış politika söylem ve pratiğinin ana kaygısını iç politik etkileri oluşturmaktadır.

Dış politika: AKP'nin dış ilişkilerinin aracı

Gerçekten de, Tükiye'nin son on yıllık dış politikası amaç ve hedefleri bakımından AKP iktidarının pekiştirilmesi ana saiki ile yürümüştür. Bu haliyle, Türkiye'nin dış politikası olmaktan ziyade, AKP'nin dış ilişkilerinin aracı görüntüsündedir. Burada öncelik, söz konusu kararın, verili dış politika meselesini koşulların gerektirdiği rasyonel olarak değerlendirilmiş sınırlılıkları ve öncelikleri çerçevesinde yönetmek noktasındaki etkinliği değil, iç politikada iktidar ilişkilerini yeniden üretmekteki belirleyiciliği/popülaritesi olmaktadır. Burada sınırlılıklardan kasıt uluslararası sistemin yapısının, Türkiye'nin sahip olduğu imkan ve kabiliyetlerin, rakiplerin imkan, kabiliyet ve niyetlerinin yarattığı çerçevedir.

Önermedeki rasyonalite ve etkinlik düzeyini belirleyen iki unsur sayılabilir. Birincisi, söz konusu kararın "diğer devletlerin davranışlarını", tercihlerini, değiştirmeye

© Firat Aygün/NarPhotos

IŞİD saldırılarından kaçan Suriyeli Kürtler Türk jandarması kontrolünde Mürşitpınar sınır kapısını geçerken.

teşvik/zorlama bakımından azamî etkiyi sağlamasıdır. İkincisi ortaya konacak eylemin muhatapları politikalarını arzu edilen yönde "değiştirmeye" yöneltir ve kendi politikasını "uluslararası ortam"ın koşullarına "uyumlulaştırılarak düzenlerken" ortaya çıkacak maliyetleri asgarî düzeyde tutma becerisidir.

Kaçınılmaz olarak, "dış politika her devletin kendine has yönetim biçiminin bütünleşik bir parçasıdır ve özel koşullarını yansıtır".[5] Dahası, dış politikanın iç siyasetten ayrı düşünülmesi de mümkün değildir. Doğal olarak, her ülkenin dış politikası, iktidardaki aktörlerin tercihleriyle de biçimlenecektir. Ülkelerin, ortam ve maliyetler izin verdiğince, kapasitelerinin üzerine çıkarak davrandıkları da olabilir. Nihayet, iktidarların amacı ve sorumluluğu, uygun imkan ve kabiliyetleri geliştirerek ülkenin dış politikadaki etki ve düzenleme/uyumlaştırma yeteneğini artırmaktır.

"İslâmî ve insanî" değerlerle yönetilen dış politika

Ancak, tüm bunlar, dış politikada süreklilik unsurunu sağlayan nesnel koşulların ve ona stratejik karakterini kazandıran etkileşimlerin dikte ettiği sınırlılık ve süreklilikler yokmuşcasına davranılabilecektir anlamına gelmez. Bu bakımdan Türkiye'nin dış politikası bir süredir, olaylara dış politikanın yönetimi "gözlüğünden" bakıldığında, faydaları bakımından sorgulamaya açık, ancak AKP iktidarının iç politik getirileri açısından değerli bulduğu anlaşılan kararların tercih edildiği bir süreç dahilinde yönetildiği görüntüsündedir.

Balcı'nın "ulusal çıkar"a ilişkin ikincilleştirici yaklaşımı, dış politikanın "İslâmî ve insanî" değerlerle yönetildiğine ve yönetilmesi gerektiğine dair ifadeler kullanan AKP kurmaylarının ve bunları çevreleyen hükümet dışı aktörlerin kullandığı söylemle de teyid edilmektedir.[6]

Örneğin, AKP'nin Suriye politikasında etkin rol oynadığı anlaşılan Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği (Özgür-Der) veya tek eylemiyle (2010 Gazze Filosu ve Mavi Marmara) Türkiye'nin dış politikasında daha önce hiçbir devlet dışı örgütün oynayamadığı nitelikte etkili bir rol oynayan İnsan Hak ve

> Türkiye'nin dış politikasının ana amacı itibariyle diğer devletlerin davranışlarını etkilemek veya kendi eylemlerini uluslararası ortama göre düzenlemek gibi bir kaygısı yoktur. Dış politika söylem ve pratiğinin ana kaygısını iç politik etkileri oluşturmaktadır.

Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) söylemleri buna paraleldir.[7]

Bu satırların yazarının Ülke TV kanalında 21 Eylül 2011 tarihinde katıldığı *Bıçak Sırtı* programında, aynı programa konuk olan Özgür-Der Genel Başkanı Rıdvan Kaya ile yaptığı tartışma sonrasında Kaya; "[yazarın] dış politikaya çıkar penceresinden baktığını anladığını, ancak kendilerinin önce İslâmî ve ardından insanî önceliklerin belirleyiciliğinde düşündüklerini" ifade etmiştir.

İşin ilginç yanı, genelde Arap Baharı, özelde Suriye iç savaşı sonucu Türkiye'yi çevreleyen dış politika ortamı çetrefilleşince, dış politikanın iç politikaya tutsaklığı azalacağına artmıştır.

"Ümmet" prizması

Bu söylenenler esasen, başta Ortadoğu coğrafyası, dünyaya "ümmet" anlayışı prizmasından bir bakışı temsil etmektedir. Davutoğlu ve Erdoğan, genelde Ortadoğu'ya, özelde Suriye'ye ilişkin söylemlerinde istikrarlı biçimde "insanî ve vicdanî değerler" vurgusu yapmaktadırlar.[8] Bu söylemler açık veya örtülü biçimde "çıkar" kavramını olumsuz bir atıf bağlamında biçimlendirmektedir.[9] Söylemlerdeki paralellikler AKP'nin kendi çekirdek kamuoyunun önceliklerine duyarlı davrandığını ve bu öncelikler planında düşündüğünü teyid etmektedir.

İşte bu ortamda dış politika açısından daha faydalı bir karar, kolaylıkla, iç politika açısından daha değerli olana kurban edilebilmektedir. İşin ilginç yanı, genelde Arap Baharı, özelde Suriye iç savaşı sonucu Türkiye'yi çevreleyen dış politika ortamı çetrefilleşince, dış politikanın iç politikaya tutsaklığı azalacağına artmıştır. Balcı'nın miyadını doldurduğu teşhisini koyduğu ve yenisinin küllerinden doğacağı beklentisinde olduğu dış politika prensipleri ise yenilenememiştir.

Türkiye'nin edilgen aktöre dönüşümü

Türkiye özellikle Suriye konusunda üst üste binen iç politika öncelikli ve ideolojik yönelimli kararların yarattığı girdapta, izlek bağımlılığını artırmış, alternatiflerini daraltmış, dış politikasının stratejik niteliğini, derinliğini ve manevra kabiliyetini yitirmiştir. Sonunda gelinen yer, Türkiye'nin jeopolitik önemi üzerinden meselelere taraf olmayı sürdürdüğü, ancak etken değil, edilgen bir aktöre dönüştüğü bir mevzidir.

Dahası, iç politikada yaşanan kutuplaşma neticesinde Türkiye siyasetinde artık toplumun ortak ruhî şekillenmesine hitap eden bir gündem maddesi bulmak güçtür. Dış politika da bu durumun bir parçası olmuştur. Kullanılan söylem iç ve dış politikayı siyasal zeminde simgesel mânâ ve içerik bakımından birbirine katmıştır. Dış politikanın iç politik dönüşümün aslî ideolojik dönüştürücüsü haline gelmesi, düzeltme manevrası yapmayı da güçleştirmektedir.

Bir zamanlar sıfır sorun ilkesinin popüler afişi olan Suriye meselesi iç politik kaygılar ve belli bir ideolojik tercih önceliklendirilerek yürütülen dış politika anlayışının en çarpıcı örneğidir. AKP'nin, özellikle 2007'den itbaren sınıraşan bağlar ve yakınlıklar üzerinden yürüttüğü dış politika anlayışının, 2010 yılına kadar kamuoyunda büyük oranda olumlu algılandığı biliniyor.

Özellikle Ortadoğu'ya ilişkin olarak artan ticarî ilişkiler ve Türkiye'nin liderlik rolüne dair söylem, kamuoyunu ikna etmiş görünüyordu. Ancak, Arap Baharı'nın ardından bölgede olayların istikrarlı biçimde Türkiye'nin önceliklerinin tersine geliştiği yönündeki kaygının güçlenmesi bu durumu değiştirdi.

Bu bağlamda mihenk taşı kabul edilebilecek gelişmeler arasında Suriye kaynaklı göçmen probleminin büyümesi, Türk Hava Kuvvetleri uçağının Akdeniz üzerinde vurulması, Reyhanlı saldırısı, ardından IŞİD'in Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğunu ele geçirmesi, Kuzey Suriye'de Kürt kantonlarının kurulması, Kobanê çatışmaları ve son olarak da Süleyman Şah İhtiram Karakolu'nun stresli şartlar altında taşınması sayılabilir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin güvenliğinin doğrudan tehdit altında kaldığı algısının giderek büyümesini ve kamuoyunda dış politikaya yönelik desteğin kararlı bir düşüşe geçmesini besledi.

Yanlış hesabın Şam'dan dönmesi

Daha başlangıcından sınıraşan bağlar ve yakınlıklar üzerinden belirlenen AKP'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası, Suriye özelinde, Baas yönetimi ile geliştirilecek ilişkilerin yaratacağı bağımlılık ve yakınlık üzerinden, rejimin yumuşatılmasını ve bu surette Suriye Müslüman Kardeşler'inin iktidar ortağı olacağı yeni bir düzene geçilmesini hedefliyor gibiydi.[10]

Ancak, Arap Baharı'nın yarattığı dalga ironik biçimde statükonun devamı üzerinden kurgulanmış, ve Suriye'yi Ortadoğu havzasına sıçrama alanı, sınıraşan bağımlılık ve

yakınlıklara sahip olunduğu varsayılan, özellikle Müslüman Kardeşler çıkışlı örgütlerle fizikî teması sağlayacak bir saha olarak değerlendiren politikayı stres testine sokmuş oldu. Statükonun görünür gelecekte devamlılığının mümkün olmaması, AKP dış politikasının arzu ettiği dönüşümü tatbik edilebilir olmaktan çıkardı. Paradoksal biçimde, AKP'nin amaçladığı evrimsel dönüşümden, devrimsel bir revizyonizme kaymasına neden oldu.

Başlangıçta, bu baskıyla baş etmenin tutarlı bir yolu olarak, Suriye'de hızlı ve çatışmasız bir dönüşüm hedeflendi. AKP hükümetinin ABD'ye en başta Suriye konusunda itidal tavsiye etmesi temelde bu nedene bağlanabilir. Esad'ın rızası alınabilseydi, dönüşüm hızla, sistemin dengelerini bozmadan ve o anda Mısır'da iktidarda olan Müslüman Kardeşler (MK) yönetiminin de varlığıyla ivmelenerek gerçekleştirilebilirdi.

Bu hesabın dayalı olduğu değerlendirme Şam'dan döndü. Zira, söz konusu değerlendirme Suriye rejiminin yapısını ve ülkenin sosyo-ekonomik, politik hayatını oldukça basitleştirilmiş biçimde algılayan bir anlayışa dayanıyordu.

Hızlı ve çatışmasız dönüşüm talebi, AKP dış politikası açısından ne kadar anlamlıysa, pratik koşullardan da o kadar uzaktı. Hızlı dönüşümün çatışmasız olamayacağı ortaya çıkınca dönüşümün acil ve güç yoluyla gerçekleşmesi opsiyonu öne çıkmış görünüyor. Ancak, bu noktada da Türkiye'nin, orta büyüklükte bir devlet olarak, uluslararası sistemdeki güç konumu bir kısıt olarak ortaya çıktı. ABD'nin iknası ve çatışmaya dahli yoluyla dönüşüm denendi.

"Yapısal sınırlılıklar" ve geciken adaptasyon

Ancak, bu da ABD iç politikasının dengelerinin ve Obama yönetiminin dış politikasının basitleştirilmiş bir okumasına dayanıyordu. Böylelikle hızlı dönüşüm fikri iflas etti ve Türkiye'nin dış politikasının yapısal sınırlılıklarına ulaşılmış olundu. Bunun kabul edilmesindeki yavaşlık ABD ile ilişkileri gerginleştirdiği gibi, Türkiye'nin koşullara adaptasyonunu da geciktirmiş görünüyor.

Bu durum AKP karar alıcılarını daha dramatik kararlara zorlamış görünüyor. Bunlar arasında, politikanın Suudi Arabistan ve Katar ile uyumlulaştırılmasının ve Suriye'de rejim karşıtı savaşın içerisinde yer almak isteyenlere "açık kapı" ve lojistik müsamaha gösterilmesinin yer aldığı anlaşılıyor. Ancak, uluslararası toplumu mobilize etme çabalarına karşılık bulunamaması ve Suriye'de ılımlı İslâmcı, MK bağlantılı grupların bir türlü Esad rejimini yıkacak ivmeyi kazanamaması bu hamlenin de beklenen getiriyi sağlayamamasına yol açtı.

Neticede, açık kapı politikasının ve lojistik müsamahanın tüm maliyetinin de Türkiye üzerine yıkılmasına neden oldu. Önce Reyhanlı bombalaması, ardından Mısır'da MK'nın iktidarı kaybetmesi yeni bir dönemeç oluşturdu. Politikanın artan maliyeti, içeride kamuoyunun büyüyen huzursuzluk ve dış politika hoşnutsuzluğu, AKP'nin beklenen dönüşümün gerçekleşmesine dair umudunun azalmasıyla birleşince dış politikada yaklaşım giderek revizyonizmden adeta irridentist bir zemine kaydı. Bu noktada Mısır üzerinden Suudi Arabistan'la da artan bir uyumsuzluk içerisine düşülürken, uzayan Suriye iç savaşı ve Irak'ta Devlet Başkanı Nuri El Maliki'nin bu ülkede izlediği Sünnî azınlığı dışlayıcı politika ortaya daha da karmaşık bir tablo çıkardı.

> Türkiye özellikle Suriye konusunda üst üste binen iç politika öncelikli ve ideolojik yönelimli kararların yarattığı girdapta, izlek bağımlılığını artırmış, alternatiflerini daraltmış, dış politikasının stratejik niteliğini, derinliğini ve manevra kabiliyetini yitirmiştir. Gelinen yer, Türkiye'nin jeopolitik önemi üzerinden meselelere taraf olmayı sürdürdüğü, ancak etken değil, edilgen bir aktöre dönüştüğü bir mevzidir.

Esasen Türkiye Sünnî aşiret ve grupların Irak iç politikasına dahil edilmesi için oldukça yoğun çaba göstermiştir. Bu çabanın üzerinde cereyan ettiği kanallar AKP karar alıcılarının bu gruplarla yakın ilişkiler geliştirmesinin de zeminini oluşturmuş görünüyor. Aynı dönemde, Türkiye'de, özellikle hükümete yakın çevrelerde, Suriye'de savaşan ve El kaide bağlantılı olduğu iddia edilen Nusra Cephesi'nin terör örgütü olmadığına ilişkin ciddi bir tartışma sürmekteydi.

IŞİD'in denkleme katılması

11 Mayıs 2013'te, Reyhanlı saldırısının ardından BM kararları çerçevesinde Nusra'nın 30 Eylül 2013'te terör örgütü listesine dahil edilmesi bu tartışmaları bir ölçüde durdurdu. Bununla birlikte, bu tarihe kadar geçen dönemde Nusra'nın AKP'nin müsamahasına ne kadar mazhar olduğu tartışması devam etmekte.

Bu ilişki, eğer vardıysa, kurulmasında ve

sürdürülmesinde Suriye iç savaşının mümkün olduğu kadar çabuk ve izlenen dış politikayla uyumlu biçimde sonuçlanmasına dair kaygıların rol oynadığını düşünmek mantıklı görünüyor. Önce Irak El-Kaidesi, ardından Irak İslâm Devleti olarak kendini adlandıran grubun, Irak ve Şam İslâm Devleti (IŞİD) adını alarak El-Kaide merkezine bağlı Nusra Cephesi'ne katıldığını ilan etmek suretiyle kendisini Irak'tan büyük ölçüde Suriye'ye taşıması bu dönemde gerçekleşmiştir.

IŞİD'in denkleme katılımının AKP dış politikası açısından anlamının ne olduğu tartışılabilir. Ancak IŞİD, Nusra ve El-Kaide merkez ile bağlarını koparıp diğer cihadçı grupları kendisine katarak yükselirken, AKP'nin tehdidin ölçeğini değerlendirmekte isteksiz davrandığı söylenebilir. Kaldı ki, bu isteksiz tavır yakın zamanda bir ölçüde dönüşmüşse de, Türkiye - Suriye sınırında işlediği iddia edilen "direniş" gruplarına yönelik müsamahakâr düzenin bir gecede ortadan kalkmasının beklenmeyeceği açıktır.

> İzlenen dış politikanın sürdürülebilirliğinin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Bu, Türkiye'nin müttefikleri ile ilişkileri bakımından doğurduğu zarar bakımından olduğu kadar, içeride kamuoyunu kutuplaştırarak seçmeni diri ve mobilize tutmanın toplumsal uyuma verdiği tahribat nedeniyle de sürdürülebilir bir tutum olmaktan çıkmış durumda.

Ayrıca, Irak'ta Sünnî gruplarla kurulan ilişkilerin ne kadar derine indiği tam olarak bilinemese de, IŞİD denkleme dahil olduktan sonra bu gruplarla süren diyaloğun üzerinden IŞİD ile de çeşitli temaslar kurulması ihtimali akla yakın. Esasen Musul konsolosluğu rehinelerinin kurtulmasında da bu ilişkilerin rol oynadığını düşünmek mümkün. Bu varsayım altında, özellikle IŞİD, Suriye'den geri Irak'a geçerek İslâm Devleti'ne (İD) dönüşürken bu ilişkiler gittikçe daha büyük bir önem kazanmış olmalı.

Bu noktada dış politika ile iç politikanın iç içe girdiği savı çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 24 Eylül 2014'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, "IŞİD eli kanlı terör örgütüdür"[11] ifadesini kullandığını hatırlamak gerekir. Müttefiklerle ilişkilerde ortaya çıkan gerginliğin boyutlarının yarattığı sıkıntı ve Musul Konsolosluğu personelinin serbest kalmasının getirdiği rahatlık gibi doğrudan dış politikaya ilişkin gelişmeler kadar, kamuoyunun genelinin (yüzde 80,6) IŞİD'i terör örgütü ve tehdit olarak algıladığına ilişkin verilerin Erdoğan'a bu tespiti yaptırdığını söylemek mümkün.

Burada dış politika, içerideki hassas ittifakları ve dönüştürücü etkinin büyüsünü sarsmadan, oransız yüksek getiri beklentilerinden vazgeçerek, uzun zamandır iç politik kaygılar öncellenerek alınmış kararların yarattığı birikimden ve izlek bağımlılığı ile manevra yapmak zorunluluğu arasında sıkışmış görünüyor..

Karşılık bulamayan sorular

Tüm bu açıklamalar bir yana, birçok soru hâlâ karşılıksız. Özellikle de, AKP'nin radikal aktörlerle oluşturduğu iddia edilen ilşkileri ne sebeple kurduğu bağlamında sorulması mümkün olan sorular bunlar. Örneğin, neredeyse tüm aktörlerin, İran'ın Hizbullah örneğinde olduğu gibi, bir vekil sahibi olduğu bir ortamda, kendini ümmet fikrine yakın hisseden iç siyasî ittifakları mevcut, sınıraşan bağlar ve yakınlıklar üzerinden kendilerini tanımlayan aktörlerle hareket etmekte kendisinden önceki hükümetlerden daha rahat olduğu açık olan AKP iktidarının, kendi vekillerini oluşturacak ilişkileri kurmak ve bu yolla zora giren bir dış poilitikayı toparlamak arzusu duyması ihtimal midir?

Veya, Batı ve uluslararası toplum için konuşulması oldukça güç taraflarla diyalog kurabilen, Suriye dosyası gibi uluslararası ilişkiler gündeminin en önemli dosyasını oluşturan bir konuda kilit rol oynayan bir aktör konumunda olmak, her yönden baskı altında ve istikrarlı biçimde iç desteğini yitiren bir dış politika için bir hasar kontrolü ve konsolidasyon zemini olarak değerlendirilmiş midir?

Ya da Musul Konsolosluğunun zamanında boşaltılmamış olmasında, karanlık bölgenin ortasında, hem Kürtler, hem diğer aktörler için kilit rol oynayabilecek bir diplomatik temas noktasına sahip olmak isteği rol oynamış mıdır? Liste uzatılabilir.

Bunlar bir yana, uluslararası basında alenen "cihadçı hareketlere karşı hoşgörülü tutum"[12] şeklinde nitelenen, İD'nin palazlanmasına imkan veren "kolaylaştırıcı sınır politikası" izlemekle itham edilen, daha da ötesi artık kimileri tarafından Libya'daki cihadçılara silah sağlayan bir ülke olarak nitelenmeye başlanan[13] bir ülkenin, bu iddialardaki doğruluk oranı bir yana, en hafif tabiriyle, etkili bir diplomasi iletişimi yürütmediği söylenmek durumunda. Türkiye'de sosyal medyanın sıkı takipte olduğu bilinen bir gerçekken, iktidarı çevreleyen ve müsamahaya mazhar görüldüğü

anlaşılan, İD yanlısı internet sayfalarının yayınlarını rahatlıkla sürüdürüyor olması da bu suçlamaların ateşini körüklüyor.

Sürdürülebilirliği olmayan dış politikanın sınırları

Nihayetinde, bugün artık içeride dış politikayı bir iktidar dönüşümünün temel argümanı olarak kullanma eğiliminin, sınır ötesi devlet dışı bağlar ve yakınlıklar üzerinden dış politikayı yürütme denemesinin ve Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu zorlamanın sınırına gelindiği açık. İzlenen dış politikanın sürdürülebilirliğinin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Bu, Türkiye'nin müttefikleri ile ilişkileri bakımından doğurduğu zarar bakımından olduğu kadar, içeride kamuoyunu kutuplaştırarak seçmeni diri ve mobilize tutmanın toplumsal uyuma verdiği tahribat nedeniyle de sürdürülebilir bir tutum olmaktan çıkmış durumda.

Kamuoyunun yüzde 69'u halihazırda siyasette İslâm'ın büyük ölçüde rol oynadığını, yüzde 53,2'si IŞİD'in Türkiye'de örgütlendiğini, yüzde 86,2'si IŞİD'in Türkiye için tehdit teşkil ettiğini düşünüyor.

Sonuçta, dış politikaya desteğin yüzde 41'e gerilediği bir ortamda hüküm geç kalmıştır bile denebilir. Üstelik, 700 ila 1.200 arasında değişen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının halihazırda İD'ye katılmış olduğu, bunların geri döndüklerinde ne gibi eylemler içerisinde olacağının bilinemediği, ayrıca "dönüşteki" diğer yabancı savaşçılara uzun süreli ev sahipliği yapabilecek bir ağ oluşturdukları, Türkiye'de kamuoyunun yüzde 4'lük bir kısmının İD'ye sempati duyduğu, yüzde 7,1'inin eylemlerini onayladığını beyan ettiği, bu oranların mevcut yasalarla partilere Hazine yardımı eşiği kabul edilen yüzde 3'ten yukarıda olmak gibi bir ironiyi temsil ettiği ve Türkiye-Suriye sınırının Afganistan bağlamından hareketle "Pakistanlaşma"sından bahsedildiği, IŞİD'in tüm Müslümanların biatını talep ettiği, ideologlarının nihaî hedef olarak İstanbul'un fethini işaret ettikleri[14] de unutulmamalı.

Esasen, iktidarın yeniden üretilmesinin temel argümanı olarak kullanılarak, bir yandan indirgemek, bir yandan da üzerine yüklenilmek için dış politika fazla riskli bir alan. Özellikle de bugünkü koşullarda Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada.

700 ila 1.200 arasında TC vatandaşının İD'ye katılmış olduğu, kamuoyunun yüzde 4'lük bir kısmının İD'ye sempati duyduğu, yüzde 7,1'inin eylemlerini onayladığı, bu oranların partilere Hazine yardımı eşiği kabul edilen yüzde 3'ten yukarıda olmak gibi bir ironiyi temsil ettiği ve Türkiye-Suriye sınırının "Pakistanlaşma"sından bahsedildiği, IŞİD'in tüm Müslümanların biatını talep ettiği, ideologlarının nihaî hedef olarak İstanbul'un fethini işaret ettikleri de unutulmamalı.

1 George Modelski, A Theory of Foreign Policy, London, Pall Mall Press, 1962, sf. 6.
2 Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map, SAM Papers, No: 7, Mayıs 2013.
3 Vurgu bana ait. AKH.
4 Ali Balcı, "Komşularla sıfır sorun sadece bir dış politika ilkesi mi?", Star, 5 Eylül 2012.
5 Joseph Frankel, The Making of Foreign Policy; An Analysis of Decision-Making, London, Oxford University Press, 1963, sf. 1.
6 İki örnek için bkz. Mehmet Metiner, "Kendi devrimini bitiren ülke: İran", Yeni Şafak, 30 Ağustos 2012; "Ak Parti İstanbul'dan Suriyeliler için Kampanya", 25 Aralık 2014, (çevrimiçi) http://www.ensonhaber.com/ak-partiden-suriyeli-siginmacilar-icin-kampanya-2014-12-25.html, 13 mart 2015.
7 Bir örnek için bkz., "Elazığ'dan Suriye'ye 20 TIR'lık Un Yardımı", 11 Şubat 2015, (çevrimiçi) www.ihh.org.tr/tr/main/news/0/elazigdan-suriyeye-20-tirlik-un-yardimi/2743, 15 Mart 2015.
8 Bu söylemelrdeki vicdani kavramı, yukarıda kullanılan İslami ifadesinin ikamesi görüntüsünde.
9 "Başbakan Erdoğan'ın Suriye Halkı'nın Dostları Grubu 2. Konferansı Konuşması", 1 Nisan 2012 (çevrimiçi) www.youtube.com/watch?v=p9o6RDRJJL4, 10 Mart 2015. Ayrıca bkz. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Suriye'deki gelişmeler üzerine gündem dışı açıklaması, TBMM Tutanak Dergisi, 100. Bileşim, 26 Nisan 2012, (çevrimiçi) www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil2/ham/b10001h.htm, 25 Mayıs 2012. Aynı tutanakta yer alan Ömer Çelik'in sözleri de bu bakımdan kayda değer.
10 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Turkey -Syria Relations: between Enmity and Amity, Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (ed.), Surrey, Ashgate, 2013 içerisinde Ahmet K. Han, "Paradise Lost: A Neoclassical Realist Analysis of Turkish Foreign Policy and the Case of Turkish-Syrian Relations", sf. 55 – 69.
11 "Erdoğan IŞİD'e 'terör örgütü" dedi!", Sözcü, 25 Eylül 2014.
12 Patrick Cockburn, "Turkey accused of colluding with Isis to oppose Syrian Kurds and Assad following surprise release of 49 hostages", The Independent, 21 Eylül 2014.
13 Jonathan Schanzer, "Turkey's Secret Proxy War in Libya", National Interest, 17 Mart 2015, (çevrimiçi) http://nationalinterest.org/feature/turkeys-secret-proxy-war-libya-12430?page=show, 17 Mart 2015.
14 Graeme Wood, "What ISIS really wants?", The Atlantic, March 2015.

KÜLTÜR

Eğitimde ayrımcılık güçleniyor

Işık Tüzün

Son birkaç yıldır Türkiye eğitim sistemi art arda köklü ve hızlı değişikliklere sahne oldu. Bu değişiklikler arasında, zorunlu eğitimin süresini, yapısını ve içeriğini değiştiren "4+4+4" sistemi, ortaöğretime geçişin Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavı ile düzenlenmesi, lise türleriyle ilgili değişiklikler, dershanelerin kapatılması ile öğretmen ve müdür atamalarında yeni kurallar öne çıkıyor.

Işık Tüzün
Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü 2004 mezunu. Rotterdam Erasmus Üniversitesi'ne bağlı International Institute of Social Studies'de Alternatif Kalkınma Politikaları alanında yüksek lisans yaptı. Eğitim Reformu Girişimi (ERG) proje ekibine Haziran 2007'de katılan Tüzün, 2013-2015 arasında Savunu ve Eğitim Programları Koordinatörü olarak çalıştı. Vekaleten ERG Direktörü olarak görev yapan Işık Tüzün Gündem: Çocuk! Derneği ve KA.DER üyesi. Aynı zamanda, merkezi Zagreb'de bulunan Network of Education Policy Centers Yönetim Kurulu üyesi.

Bu değişikliklere, kimi gündeme görece yakın zamanda gelen —örneğin seçmeli din dersleri ya da değerler eğitimi— kimiyse yıllardır gündemden düşmeyen —örneğin zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi (DKAB) ya da İmam–Hatip Liseleri— konularla ilgili gelişmeler ve tartışmalar eşlik ediyor. Ek olarak, kızların ve oğlanların ayrıştırılmış ortamlarda eğitim almasıyla ilgili bir gündem yaratıldığı, bunun eğitimde cinsiyetçi yaklaşımların güçlenmesiyle ilgili endişe doğurduğu görülüyor.

Türkiye'de eğitimde ayrımcılıkla mücadele bakımından çok önemli iki ana tema altında, "din ve eğitim" ve "eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği" alanlarında, son dönemde benimsenen bazı politikalara ve olası etkilerine yakından bakmak gerekiyor.

İmam-Hatip'lerle ilgili güncel gelişmeler

ERG'nin Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerini kullanarak yaptığı hesaplamaya göre, 2013-14 eğitim-öğretim yılında her on ortaokul öğrencisinden biri, 2012'de yeniden açılan imam-hatip ortaokullarına devam ediyor.[1] 2002-03 eğitim-öğretim yılında yüzde 2,6 olan İmam-Hatip Lisesi'ne (İHL) devam eden öğrenci oranının ise her yıl düzenli artış göstererek 2013-14 döneminde 11,5'e ulaştığı görülüyor.

Bu oranlar, imam-hatip ortaokulları kapatılmadan ve İHL mezunlarının ilahiyat dışındaki fakültelere girişi katsayı yoluyla zorlaştırılmadan önceki döneme ait oranlara yakındır.[2] Öte yandan, güncel olarak gözlemlenen iki eğilim, mevcut oranların yakın gelecekte artacağının habercisi olabilir. Bunlardan ilki, MEB'in İHL sayısını çarpıcı biçimde artırmış olmasıdır.

İHL sayısı tüm resmî liselerin sayısına oranlandığında, genel lise dönüşümlerinin başlatıldığı 2010-11 eğitim-öğretim yılından bu yana kayda değer bir artıştan bahsedilebilir. 2010-11'de İHL'lerin tüm resmi liseler içindeki oranı yüzde 5,8 iken bu oran üç yıl içinde 8,9'a çıkmıştır. Bu üç yıllık dönemde yeni açılan resmî ortaöğretim kurumu sayısı 1.039'dur ve bunun üçte birinden fazlasını İHL'ler oluşturmaktadır.

Mevcut ortaöğretim öğrencisi nüfusu içinde İHL öğrencilerinin oranının yüzde 11,5 olduğu belirtilmişti; ortaöğretime yeni başlayan öğrencilerin programlara nasıl dağıldığına ilişkin veriler bu oranın daha da artacağına işaret ediyor. Örneğin, 2012-13 döneminde resmî liselere devam eden her 100 öğrencinin yaklaşık 10'u İHL'lere kayıtlıyken, aynı yılda sadece yeni kayıt yaptıran öğrencilere bakıldığında bu sayı yaklaşık 16'dır.[3] Dolayısıyla, ilerleyen yıllarda bu okullara devam eden öğrencilerin toplam öğrenci nüfusu içindeki oranının artacağı öngörülebilir.

Gerek ortaokul gerek lise düzeyinde imam-hatip okullarının ve öğrencilerinin sayısındaki artışı sadece MEB'in yönlendirmesiyle/dayatmasıyla ya da sadece toplumun talebiyle açıklamak mümkün değildir. Bir yandan, çocuklarının muhafazakâr ve/veya dindar bir ortamda yetişmesini isteyen, bunu talep eden veliler ve bu yönde çaba gösteren sivil toplum örgütleri vardır.

© Serra Akcan/NarPhotos

Bununla birlikte, başka okullardan dönüştürülerek İHL yapılan okullar ya da yeni açılan İHL'ler ile ilgili kararların nasıl verildiğine ilişkin bilgi edinmek güçtür. Dahası, TEOG'un ilk uygulamasında bu okulları tercih etmeyen çocukların da İHL'lere yerleştirilebildiği görülmüştür.[4] Genel liselerin dönüştürülmesi ve yeni açılan liselerin hangi program türünde eğitim sunacağına ilişkin kararlar bir uzlaşı sürecinde alınmadığı gibi, bu süreçte dayanak alınan ölçütlerin neler olduğuna ilişkin bilgi de yoktur.

Ancak, söz konusu kararların gerekçelerinin kapsamlı analizlere dayanmaması ve saydam olmaması, İHL'lere özel bir durum değildir. Örneğin, geçtiğimiz yıllarda pek çok üst politika belgesinde ifade edilen bir hedef, ortaöğretim öğrencileri arasında meslekî ve teknik eğitim alan öğrencilerin payını artırmaktır. Bu hedefin de hangi ölçütler ışığında belirlendiği ve toplumsal taleplere, küresel gelişmelere ya da Türkiye için aciliyeti üzerinde uzlaşı olan meslekî ve teknik eğitimin kalitesinin geliştirilmesi ihtiyacına ne ölçüde yanıt verdiği net değildir.[5]

Okul ya da program tercihini yapanların çoğu zaman gençlerin kendileri olmadığı, ebeveynlerin bu seçimleri çocuklarının adına ve çoğunlukla sistemin sınırlılıkları içinde yaptığını anımsamakta yarar vardır. Konu ister meslekî ve teknik liseler ister İHL'ler olsun, yaşanan değişimden ve belirli bir okul türünü yücelten ve diğerlerini dışlayan söylemlerden en çok gençlerin etkilendikleri ve devam ettikleri okul türleri nedeniyle etiketlenmeye maruz kalabildikleri de unutulmamalıdır. Bu nedenle, kendi tercihleri doğrultusunda olsun ya da olmasın, gençleri dinî eğitim aldıkları ya da almadıkları için etiketlemekten, ahlâklı olmayı da dindarlığa indirgemekten kaçınmak önemlidir.

Din ve eğitim alanındaki çoğu tartışmanın devlet ve ebeveyn hakları ekseninde geliştiği gözlemleniyor. Çocukların kendilerini ilgilendiren konularda görüşlerinin dikkate alınması haklarına ya da din ve vicdan özgürlüğü haklarına neredeyse hiç atıfta bulunulmuyor.

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersine dair seçenekler

Eylül 2014'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 4-8. sınıfta haftada iki saat ve 9-12. sınıfta haftada bir saat zorunlu olarak sunulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB) dersi nedeniyle Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiğine —2007'deki Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye davası kararından sonra bir kez daha— karar verdi. Şubat 2015'te ise AİHM Türkiye'nin temyiz başvurusunu reddettiğini duyurdu; böylece karar kesinleşmiş oldu.

2002-03 eğitim-öğretim yılında yüzde 2,6 olan İmam-Hatip lisesine (İHL) devam eden öğrenci oranının her yıl düzenli artış göstererek 2013-14 döneminde 11,5'e ulaştığı görülüyor.

En son 2011-12'de yenilenen DKAB öğretim programları halen "din eğitimi" unsurları, diğer bir ifadeyle belirli bir dinin ya da inancın esaslarını ve ibadetlerini benimsetme amacını taşıyan unsurlar barındırıyor.[6] Oysa, ilgili insan hakları normları, dersin zorunlu olması durumunda, tüm dinlere ve inanç biçimlerine eşit mesafede duran ve dine dayalı olmayan ahlâk anlayışlarını da ele alan "dinler hakkında eğitim" yaklaşımının benimsenmesini gerektiriyor.

Mevcut ders içeriklerinde, "dinimiz", "kutsal kitabımız Kuran-ı Kerim", "peygamberimiz" gibi ifadeler sıklıkla kullanılıyor ve dolayısıyla herkesin aynı inanca sahip olduğu varsayılıyor. Ek olarak, diğer inançların ve dinlerin Sünni İslâm'ı temel alan bir bakış açısından aktarılması ve farklı inançların bir hiyerarşi içinde ele alınması, DKAB dersini "dinler hakkında eğitim"den uzaklaştıran başlıca sorunlar arasında yer alıyor. Ayrıca, devlet geçmişte dersin içeriğini ve zorunlu statüsünü toplumda din eğitimine olan taleple meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak, 2012'de ortaokullarda ve liselerde seçmeli olarak din eğitimi derslerinin sunulmaya başlanması bu tutumun da gözden geçirilmesini gerektirir.[7]

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin ya tam anlamıyla ''dinler hakkında eğitim''e dönüştürülmesi ya da bireyleri her türlü ayrımcılığa karşı koruyan muafiyet mekanizmaları yaratılması gerekiyor. Türkiye ilk seçeneği benimseyecek olursa, bu sürece AGİT'in 2007'de yayımladığı Devlet Okullarında Din ve İnançların Öğretilmesine ilişkin Toledo Kılavuz İlkeleri ışık tutabilir.

Özet olarak, DKAB dersinin ya tam anlamıyla "dinler hakkında eğitim"e dönüştürülmesi ya da bireyleri her türlü ayrımcılığa karşı koruyan muafiyet mekanizmaları yaratılması gerekiyor. Türkiye ilk seçeneği benimseyecek olursa, bu sürece AGİT'in 2007'de yayımladığı Devlet Okullarında Din ve İnançların Öğretilmesine ilişkin Toledo Kılavuz İlkeleri ışık tutabilir. Öte yandan, öğretim programları, "belirli inançlara atfedilen olumsuz kalıpyargıları fark etmek ve sorgular hale gelmek" gibi, Türkiye'de eksikliği hissedilen önemli kazanımları vurgulayan Toledo İlkeleri ışığında düzenlense bile, sınıf ortamındaki deneyimlerin büyük ölçüde dersi veren öğretmenlere bağlı kalacağının farkında olmak önemlidir.

Dolayısıyla, dersin içeriğinin evrensel insan hakları normları doğrultusunda düzenlenmesi durumunda bile, DKAB'ın anayasal zorunluluk olarak kalması tartışmalı bir konudur. Sadece Musevilere ve Hristiyanlara tanınan muafiyet hakkının herkese tanınması, muafiyetin kişinin inancını açıklamayı gerektirmemesi ve dersten muaf olan öğrencilerin isteklerine uygun başka bir derse yönlendirilmeleri de devletin benimseyebileceği diğer seçenektir.

Son olarak, din ve eğitim alanındaki çoğu tartışmanın devlet ve ebeveyn hakları ekseninde geliştiği gözlemleniyor. Çocukların kendilerini ilgilendiren konularda görüşlerinin dikkate alınması haklarına ya da din ve vicdan özgürlüğü haklarına neredeyse hiç atıfta bulunulmuyor. Bu durum sadece DKAB ile ilgili değil, okullardaki seçmeli din dersleri bakımından da sorunludur. Kaldı ki seçmeli derslerin de pek çok öğrenci için "zorunlu seçmeli" derslere dönüştüğüne ilişkin bulgulara rastlanıyor.[8]

Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği ve ''kız liseleri''

Özellikle 19. Milli Eğitim Şurası sırasında kamuoyu gündemine gelen karma eğitim zorunluluğunun sonlandırılmasıyla ilgili tartışmalar, Türkiye'de halihazırda mevcut olan bir eğilimin farkında olunmasını ve kapsamlı biçimde ele alınmasını gerektiriyor. Daha açık ifade etmek gerekirse, Türkiye'de ağırlıklı olarak ve sadece kız çocuklara eğitim sunan okullar ortaöğretim düzeyinde zaten bulunuyor ve bu okulların özellikle kız çocukların okullulaşmasında etkili olduğuna inanılıyor.

Bu yaklaşımın başlıca örnekleri arasında, MEB'in 2010/38 ve 2014/8 sayılı genelgeleri öne çıkıyor. 2010 tarihli genelgede, kız çocukların eğitime erişimini artırmanın bir yolu olarak, öğrencilerinin büyük çoğunluğunu kız çocukların oluşturduğu kız teknik ve meslek liselerinde (KTML) daha fazla öğrencinin eğitim almasına yönelik bir "eğitim seferberliği" teşvik edilirken, 2014 tarihli düzenlemede, "kızların okullulaşma oranını artırmak amacıyla" yalnızca kız öğrencilerin öğrenim görebileceği okullar bulunabileceği belirtiliyor. Ek olarak, "kız öğrencilerin okullaşma oranını artırmak amacıyla" kız imam- hatip liseleri açıldığı da biliniyor.[9]

> *"[Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 15. maddesine] göre esas, kız ve erkek karma eğitim yapılmasıdır. Öte yandan, aynı maddede, 'Ancak, eğitimin türüne, olanak ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir' ifadesi de yer alır. Genelgedeki ifadenin, sadece kız öğrencilerin öğrenim görebileceği okulları 'eğitim türü' ve 'olanak'lardan ziyade 'zorunluluklar' nedeniyle teşvik ettiği öne sürülebilir. Kaldı ki kadınların ve erkeklerin, cinsiyetleri ve cinsiyetlerine atfedilen roller nedeniyle belirli eğitim türlerine/program*

© Joan Alvado/Nar Photos

alanlarına yönlendirilmesi, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıyla açıkça çelişir. Dolayısıyla, sadece kız öğrencilerin öğrenim görebileceği okulların teşvik edilmesinin, [MEB tarafından] kız çocukların okullulaşma oranını artırmak amacıyla bir 'zorunluluk' olarak görüldüğü sonucuna varmak mümkündür." (ERG, Eğitim İzleme Raporu 2013, s. 82)

2010-11 eğitim-öğretim yılında toplam 649 kız meslek veya teknik lisesi ve Anadolu kız meslek veya teknik lisesinde 218.953 öğrenci eğitim alıyordu. 2013-14 dönemindeyse bu rakamlar, 837 okul ve 264.068 öğrenci olarak kaydedildi.[10] Bu okul türlerine ait okul ve öğrenci sayılarının, meslekî ve teknik eğitimin ya da ortaöğretimin geneli içinde çok büyük bir yer kaplamamakla birlikte, oransal bir artış içinde olduğu görülüyor.[11] Bununla birlikte, karma eğitimden ve tek cinsiyete yönelik eğitimden yararlanan öğrenci sayısı tam olarak bilinmiyor; devletin bu eğilimleri izlemesi ve kamuoyuyla paylaşması büyük önem taşıyor.

Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nün kaldırılmasıyla birlikte Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlanan ve meslekî eğitimde okul türlerinin azaltılması kapsamında 2014-15 eğitim-öğretim yılından itibaren, diğer pek çok meslekî ve teknik lise için olduğu gibi, adları Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi yapılan bu okulların gelecek öğrenci profilini cinsiyet dağılımı açısından kestirmek kolay olmayabilir. Ancak, adları değişse bile, eğer sundukları programlar aynı kalırsa, bu okullar "kız liseleri" olarak algılanmaya devam edebilir.[12]

Bu noktada, 2011 tarihli bir araştırmanın, kadınların nitelikli bir eğitime ve çalışma yaşamına erişmeleri ve bu süreçlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi açısından KTML'lerin konumunu tartışmalı bulduğunu belirtmekte yarar vardır.[13] Aynı çalışmaya göre, "Öğrencilerin yoğunlaştığı dört alan içerisinden sadece Bilişim Teknolojileri alanı kızların meslekî eğitiminde yenilikçidir. Diğer alanlarda meslekî eğitim geçmişte kız enstitülerinde verilen eğitime benzerlik göstermekte ve kızların hâlâ toplumsal cinsiyet rollerine göre eğitildiklerine dair bir izlenim bırakmaktadır."[14]

> ERG'nin Eğitim İzleme Raporu 2013'te altını çizdiği gibi, ''giderek daha çok kız ve erkek çocuğun ayrıştırılmış ortamlarda eğitim almaları, öğretmenlerin cinsiyetçi tutumları ve eğitimin cinsiyetçi içeriğiyle birleştiğinde, orta ve uzun vadede, eğitim sürecinde dönüştürülmesi gereken geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve kalıplarının daha da katılaşmasına neden olabilir.''

Sadece kız öğrencilere hizmet veren okulların yaygınlaştırılmasının ailelerin kız çocuklarını okula göndermelerini kolaylaştıracağı varsayımına dayanan politikaların dikkatle değerlendirilmesi önemlidir. Öncelikle, ağırlıklı olarak veya yalnızca kız öğrencilerin devam ettiği okulların kayıt, devam, tamamlama, ileri eğitim kademelerine geçiş oranlarına etkisiyle ilgili kamuoyuyla paylaşılan bir çalış-

ma olmadığını belirtmek gerekir. Sadece kız öğrencilere hizmet veren okulların yaygınlaştırılması, ancak böyle bir çalışmanın bulguları ışığında ve kısa vadede, geçici bir önlem olarak tartışılabilir.

Öte yandan, ERG'nin Eğitim İzleme Raporu 2013'te altını çizdiği gibi, "giderek daha çok kız ve erkek çocuğun ayrıştırılmış ortamlarda eğitim almaları, öğretmenlerin cinsiyetçi tutumları ve eğitimin cinsiyetçi içeriğiyle birleştiğinde, orta ve uzun vadede, eğitim sürecinde dönüştürülmesi gereken geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve kalıplarının daha da katılaşmasına neden olabilir."

Asıl tartışılması gereken, eğitimin kadınların bireysel olarak güçlenmelerine ve kadının toplumsal konumunun iyileşmesine nasıl katkıda bulunacağı, öğretmenlerin, okulların ve eğitimin içeriğinin toplumsal cinsiyete nasıl duyarlı kılınacağıdır. Bu kapsamda, MEB'in henüz ilk adımlarını attığı Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Desteklenmesi Projesi yakından izlenmesi gereken değerli bir girişimdir.

Eğitimde endoktrinasyon

Sonuç olarak, iktidar partisi, 2011 genel seçimleri sonrasında üçüncü dönemine başlamasıyla birlikte eğitim alanındaki etkinliğini artırdı ve bu süreçte, yazının başında değinilen pek çok değişiklik yaşama geçti. Öte yandan, eğitimde değişmeyen de çok şey var ve bunlardan bazıları da en az değişenler kadar dikkat istiyor.

Bunların başında, çocukların ve gençlerin kendi eğitim yaşamları üzerinde söz sahibi olamamaları ve okullarda eleştirel düşünme ortamının yaratılmaması geliyor. Pek çok geçmiş hükümet gibi mevcut hükümet de eğitimi, bireyi güçlendiren ve özgürleştiren bir alan olarak kurgulamak yerine kendi istediği değerlere sahip bir gençliği yetiştirmenin yolu olarak görüyor.

Dolayısıyla Türkiye'de örgün eğitimde endoktrinasyon, içeriği kimi açılardan değişmiş olsa da, güçlenerek varlığını sürdürüyor.

1 Bu oran 2013-14 yılında 5 ve 6. sınıfa devam eden ortaokul öğrencileri temel alınarak hesaplanmıştır. Bunun nedeni, hesaplamanın yapıldığı dönemde imam-hatip ortaokullarının sadece 5 ve 6. sınıflarında öğrenci olmasıdır.

2 1996-97 eğitim-öğretim yılında imam-hatip ortaokulu öğrencilerinin tüm ortaokul öğrencilerine oranı yüzde 12,2 ve imam-hatip lisesi öğrencilerinin tüm ortaöğretim öğrencilerine oranı yüzde 9,3 olarak kaydedilmiştir.

3 Bu veriler MEB'in sadece bir kez, 2013 yılında yayımladığı Ortaöğretim İzleme ve Değerlendirme Raporu'ndan alınmıştır. Bu rapor 2014 yılı için yayımlanmadığından ve Milli Eğitim İstatistikleri yeni kayıt verilerini sadece genel-meslekî ortaöğretim ayrımında sunduğundan 2012-13 dönemi sonrası verilere yer verilememiştir.

4 Bu konuda yayımlanan pek çok benzer haber arasından bir örnek için bkz. http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/istemeden-meslek-lisesine

5 Bu hedeflere ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Eğitim İzleme Raporu 2011, s. 114-177; http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/EIR2011.19.12.12.WEB_.pdf ve örgün ortaöğretimde öğrencilerin lise türlerine göre dağılımı için bkz. Eğitim İzleme Raporu 2013, s. 70-74; http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/EIR2013.web.pdf

6 Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Mine Yıldırım'ın ERG için hazırladığı 2011-2012 Öğretim Yılında Uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programına İlişkin bir Değerlendirme; http://inancozgurlugugirisimi.org/basindan/erg-dkab-2011-2012-program-degerlendirmesi/

7 Mevcut durumda öğrenciler, hem ortaokulda haftada iki saat ve lisede bir saat olmak üzere DKAB zorunlu olarak alıyor hem de Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler derslerini seçebiliyorlar.

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. ÇOÇA ve ERG tarafından yayımlanan Türkiye'de Okullarda Çocuk Katılımı: Durum Analizi, s. 77-81; 0 https://www.dropbox.com/s/xs6updk3ahtgtr5/DOD_DAR_kitap_baski.pdf?dl=0

9 Örneğin, TBMM Genel Kurulu'na Aralık 2013'te yapılan 2014 yılı bütçe sunuşunda 2012 yılından itibaren 66 kız imam-hatip lisesi açıldığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_12/25103155_butce_sunusu_2014.pdf

10 Veriler, MEB'in Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011 ve Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2013-2014 yayınlarından alınmıştır.

11 Oranlar için bkz. Eğitim İzleme Raporu 2013, s. 83; http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/EIR2013.web.

12 Koç Üniversitesi Sosyal Politikalar Merkezi'nin raporuna göre, 2010-11 eğitim-öğretim yılında KTML'lere devam eden öğrencilerin yüzde 36,3'ü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, yüzde 13,3'ü Bilişim Teknolojileri, yüzde 12'si Giyim Üretim Teknolojisi, yüzde 11,7'si Yiyecek İçecek Hizmetleri alanlarında eğitim alıyordu. Sunulan diğer alanlar ve öğrenci oranları için bkz. http://spm.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2011/12/KOC-SPM_KTML_Kapsaml%C4%B1-De%C4%9Ferlendirme-Notu.pdf

13 A.g.e.

14 A.g.e., s. 23.

KÜLTÜR

Osmanlı'dan cumhuriyete evrilen miras: Adalet fikri

Söyleşi: Merve Erol

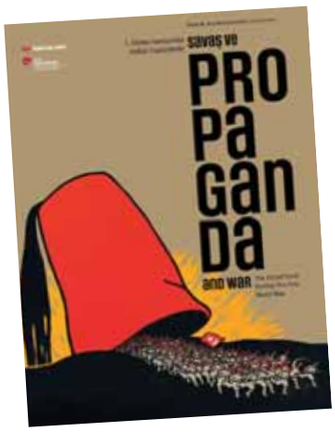

24 Aralık'ta Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde açılan "I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda" sergisi vesilesiyle, aynı isimli kitaba da katkıda bulunan tarihçi Edhem Eldem'le I. Dünya Savaşı'nın, Çanakkale'nin ve Ermeni Soykırımı'nın 100. yılını konuştuk...

"I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda" sergisinde ve kitabında genellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan menşeli propaganda malzemelerini, bibloları, kartpostalları, bardakları, madalyaları görüyoruz. Ama bu ittifak içindeki bazı devletlerin, mesela Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın yan yana gelme ihtimalleri çok az aslında, değil mi?

Edhem Eldem: Evet, zaten 1914'ten itibaren oluşan cepheleşmenin dinamikleri Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan gibi ikincil güçlerin kontrol ettikleri şekilde olmuyor. Osmanlı 1914'e kadar hâlâ Fransa ve İngiltere'yle ittifak içine girmeye çalışıyor, bunu elde edemiyor ve bir bakıma çaresizliğin neticesinde Almanya'yla birleşmek zorunda kalıyor. Büyük cepheleşmeye Avrupa'da karar veriliyor; marjlarda, çevre diyebileceğiniz yerlerde bağımlı bir cepheleşme söz konusu. Osmanlılarda her ne kadar Almanya'ya bir sempati ve askerî işbirliği varsa da, kendi arzularıyla bu ittifaka karar vermeleri çok geç bir tarihte oluyor ve çok ümitsizce bir karar bu.

Almanya'yla gelişen sınaî ilişki daha çok Abdülhamid dönemine özgü denebilir mi?

Tabii. Osmanlılar açısından Almanya'nın cazibesi yeni, farklı, henüz öbürleri kadar güçlenip palazlanmamış bir aktör olmasında; Osmanlılara daha iyi şerbet vermeyi becerebiliyor. 1878'den sonra İngiltere'yle büyük ölçüde ipler kopuyor. Almanya'nınki de karmaşık bir politikadır aslında. Bu ilişkilerin başlangıcı sayılan Kaiser Wilhelm'in 1889 İstanbul ziyareti, Wilhelm'in Bismarck'a rağmen karar verdiği bir perspektif. Alman siyaseti hiç de öyle "Abdülhamid'i kucaklayalım" yönünde değildi, burada şahsî bir faktör rol oynamaya başlıyor. Abdülhamid tabii ki buna sarılır, çünkü gittikçe izole bir durumda. Ermeni mezalimi yüzünden Kızıl Sultan ve bir müstebit olarak tanınıyor, köşeye itiliyor. Rusya tehdidi büyüyor. Kendini meşru kılacak, Avrupa'da ittifak oluşturabileceği bir destek istiyor.

O desteği de Almanya'dan alıyor, ama öbürlerinden almıyor mu?

'90'larda Ermeni kırımları peş peşe geldiğinde bile Avrupa'nın davranışı hâlâ çok yumuşak. Bu Avrupa kamuoyunda problemler yaratıyor tabii, ama hükümetler idare etmeye daha yatkın. 1893-94 Doğu Anadolu, 1895-96 İstanbul Ermeni katliamlarında infial var liberaller ve sosyalistler arasında, dinî faktör de var elbette. Ama hükümetler "yapmayın etmeyin" türü mesajlar veriyor hâlâ. Çünkü her zamanki problem, Osmanlı İmparatorluğu çökerse, Hamid giderse ne olur? O boşluğun yaratabileceği krizin korkusu, sistemi bir şekilde devam ettirmeyi tercih ettiriyor.

Halbuki resmî tarih Batılı güçlerin her zaman Osmanlı'yı yıkıp bölüşmek istediğini söylemiştir...

Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürülmediğini iddia etmek yanlış olur, ama sömürebileceğiniz kadar bir düzen, bu düzeni sağlayacak kadar da bir istikrarın olması gerekiyor. Yok etmek peşinde değiller, ama 1914 itibariyle Osmanlı düzeninin artık ayakta duramayacağı varsayıldığı için göz-

Edhem Eldem
Doktora derecesini 1989'da Princeton Üniversitesi'nden alan Edhem Eldem, halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi. Geç dönem Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi, arkeoloji tarihi gibi alanlarda çalışan Eldem'in bazı eserleri şunlar: "Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi", "İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi", "İstanbul'da Ölüm: Osmanlı İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri", "Osmanlı Bankası Tarihi", "Osman Hamdi Bey Sözlüğü".

den çıkarılıyor. Hamid dönemi boyunca Avrupa, Osmanlı'nın bir istikrar, ama bağımlı bir istikrar kapsamında tutulmasını istiyor. Bunun ekonomik olarak güzel bir ifadesi, Şevket Pamuk'un kullandığı tabirdir: Bağımlı büyüme. Özellikle 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle borçların biraz düzene girmesiyle beraber belirli bir ekonomik istikrar, nispeten iyiye dönmeye başlayan bir konjonktür ve bir büyüme, zenginleşme söz konusu, ama bağımlı. Abdülhamid'i ayakta tutan şeylerden biri, Avrupa'ya çok taviz vermesi. Bazı kesimlerin resmî tarihi Abdülhamid'i anti-emperyalist bir kahraman olarak gösterir, ama hayır. Başka türlü yapılabilir miydi, onu tartışmıyorum, ama peş peşe Kıbrıs'tı, Mısır'dı, Tunus'tu, bütün büyük toprak veya özerklik kayıpları Abdülhamid döneminde oluyor. Toprak kaybı yoktur demek tamamen saçma bir şey. Şu da çok tipik: Abdülhamid, 1896'da İstanbul'da Ermeni katliamının olması için gereken her şeyi yapıyor, kendi halkına karşı güç kullanıyor. Ama meselenin başındaki olayda, Osmanlı Bankası'nı basan yirmi kişilik Ermeni komitesinin hiç hapse tıkılmadan yurtdışına gitmelerini de sağlıyor. Osmanlı Bankası gibi uluslararası bir kurumun bekası söz konusu olduğu için buna yol veriyor. Gücünün yettiği, içişleri olarak gördüğü şeylerde son derece sert, ama Avrupa devletlerinin düşüncesi söz konusu olunca gayet liberal olabiliyor. Bu sayede bir şekilde denge tutturuyor, aslında Avrupa devletlerinin istediğini veriyor. Avrupa kamuoyunun istediğini vermiyor, o ayrı.

Abdülhamid'e Kızıl Sultan denmesinin asıl sebebi, istibdat rejiminin ötesinde, Ermeni kıyımları mı?

Evet, özellikle bu yüzden kan döken bir hükümdar olarak biliniyor. Bütün mesele, vilâyat-ı sitte denen altı vilayette (Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbekir, Sivas, Bitlis), Ermeni nüfusunun ya çoğunlukta ya kuvvetli olduğu yerlerde özerklik veya farklı bir idare istenmesi. Osmanlı sisteminde farklı idare diyebileceğiniz eyalet-i mümtaze var, Cebel-i Lübnan'da 1860'tan itibaren Hıristiyan vali atanıyor, Makedonya'da denemeler var. 1876'daki Tersane Konferansı'nın en büyük arzularından biri, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarında krizi azaltmak için oradaki nüfusun duyarlılıklarına cevap verebilecek türden yabancı görevli veya temsilcilerin yahut Hıristiyanlıklarıyla veya etnik kimlikleriyle uyumlu olan Osmanlı bürokratlarının göreve getirilmesidir. Orada meseleyi tetikleyen şeylerden biri, Ermeni değil, bu defa Bulgar mezalimidir, yani 1876 yazında Bulgaristan'da yaşanan katliamlardır.

Başka yerlerde olabiliyorsa, vilâyat-ı sittede neden özerk bir yönetim olamıyor?

Cebel-i Lübnan gibi küçük bir cep diyebileceğiniz bir yerde böyle bir şey olması o kadar rahatsız etmiyor, öbür tarafta farkında ki Balkanlar zaten gidiyor elden. Anadolu, çok ciddi bir tehdit olarak algılanıyor.

Bu psikoloji genellikle Balkan Savaşları sonrası İttihatçılara atfedilir...

İttihatçılarla Abdülhamid arasında çok büyük benzerlikler ve devamlılıklar var. Her ne kadar İttihatçılar kısa bir liberal dönemden geçiyorlarsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için bu unsurların demokratik veya parlamenter bir rejim içinde kaynaşmalarına bel bağlıyorlarsa da, bu uzun sürmüyor. Kuvvetle muhtemeldi mânâsında söylemiyorum ama, 1908'de alter-

1909 Adana katliamı sonrası Haçin (Saimbeyli) bölgesinde Ermeni yetimler.
Kaynak: "1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" (Raymond H. Kévorkian - Paul B. Paboudjian, Aras Yayıncılık, 2012)

natif bir düzen mümkündü. 1908'de insanların heyecanı ne kadar yüzeysel deseniz de, eninde sonunda samimi. Zaten durum, bir tarafta memleketi tutmaya çalışan Müslümanlar, diğer yanda memleketi yok etmeye veya bölmeye çalışan gayrimüslimler gibi siyah-beyaz bir tabloya çevrilemez. Geçmişe gayet teleolojik biçimde ulus-devletin mantığı içinden baktığımız için her şeyin buna doğru yoğrulduğunu düşünüyoruz, ama 1908'de, 1910'da bir imparatorluğu ayakta tutmak istiyorsanız ve imparatorluğun içinde, dinle veya etnisiteyle, kendinizi nasıl tanımlıyorsanız, temsil ettiğiniz kitleyi iktidara taşıyabilecek bir düzen düşünebiliyorsanız, o zaman imparatorluk ulus-devletten daha iyi. İmparatorluğun türlü avantajı var, daha büyük bir piyasa mesela. Ermenilerin veya Rumların bütün derdinin imparatorluktan kopmak olduğunu düşünmek safdillik olur. 1830'dan beri bir Yunanistan var, ama Osmanlı topraklarında oradaki nüfusun katları kadar Rum yaşıyor; bir ulus-devlete katılmaya çok meraklı olsalardı, çoktan gitmişlerdi. Ama Osmanlı toprakları onların kendi toprakları ve ekonomik, sosyal, kültürel bağları son derece önemli, niye gitsinler oraya?

Bir de resmî tarihimizde çokça işlenen bir başka imparatorluğa dahil olma meselesi var. Fakat Ermeni toplumu Rus İmparatorluğu'na katılmaya da çok gönüllü değildi herhalde...

Bütün yelpazeyi düşünmek lâzım. Bu yelpaze içinde tek kurtuluşu kendi etnik veya dinî mantığı içinde oluşan bir ulus-devlet olarak gören, bunun bir alternatifi olarak "bu herifler yerine bana dinen veya kültürel olarak daha yakın olan öbür heriflerin hükümranlığına gireyim" diyen, bir de "bu düzen devam etsin, ama bana bir tanınma ve temsil edilme hakkı verilsin" diyen var, bir de hiçbir şey düşünmeyenler var. En büyük problemlerden biri bu: Unutuluyor ki Ermeni nüfusunun yüzde 90'ı Anadolu köylüsü. Devamlı yok entelektüeller, yok doktorlar, yazarlar, yok tüccarlar, bankerler... Onlar yüzde 1'ini, 2'sini oluşturuyor bu nüfusun. Nüfusun yüzde 90'ı, üç aşağı beş yukarı, Anadolu'daki Müslüman köylüden pek de farklı olmayan insanlar. Kürtlerin daha konar-göçer, aşirete bağlı bir yapısı varken Ermenilerin daha yerleşik, daha kentsel veya kasabalı bir profilleri olduğu söylenebilir ama, sonuçta ne ekonomik olarak ne kültürel, sosyal, hatta siyasî olarak çok büyük bir fark var. Her şeyi elitin yarattığı veya yansıttığı ve aslında çok marjinal olan bir söylem üzerinden izah etmek işte tam da milliyetçiliğin yaptığı şeydir. Ekstremleri gösteriyorsunuz ve bütün bir nüfusu hain veya düşman ilan edebiliyorsunuz.

Abülhamid döneminde vilâyat-ı sittede Ermenilerin gündelik hayatlarını bozmaya başlayan, dolayısıyla bir tür özerk yönetim talep etmelerine yol açan şey ne? Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen muhacirlerin, konar-göçer Kürtlerin etkisi var mı?

Hepsi tabii. Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyıldan beri katliam olur. Katliam, pre-modern toplumların tabiî bir unsuru. Ama bunların genel özelliği, mevziî olmaları, ani olmaları, kronik olmamaları. Ya bir sefer olduğu için, ya bir olay olduğu için, mesela bir çocuk ölü bulununca falan bir infial yaşanıyor ve katliam geliyor. 19. yüzyılda bu katliamlar yavaş yavaş modernleşiyor, çünkü politik ortam modernleşiyor. Sakız katliamı (1822) tam bıçak sırtındadır. Bu katliamın dinamiklerinde, devletin kararı ve kontrolünden çok, gayrinizamî unsurların, yani efelerin, zeybeklerin, başıbozukların yağma hırsı var. Dolayısıyla, geleneksel bir şey. Bulgaristan'da olanlar veya 1890'larda Ermeni nüfusuna yapılanlarda büyük ölçüde bu dinamikler var. Fakat gittikçe, ve galiba asıl değişim o, devletin müdahalesi, kontrolü ve istemi artıyor. Hamid döneminde artık katliam, toplum düzeninin problemli bir unsuru olmaktan çıkıp devletin kullanabileceği bir silaha dönüşmeye başlıyor. Hamidiye Alayları bu bakımdan ilginçtir. Bu alaylar, zaten varolan ve arada sırada şiddete açılan bir tansiyonu, konar-göçer Kürt / yerleşik Ermeni tansiyonunu bir şekilde kurumsallaştırıyor, devletin himayesine alıyor. Galiba bunun tek izahı, 1878'den sonra, yani Avrupa baskısıyla böyle bir itmeye karşı bir devlet terörünün oluşturulması. Varolan yerel dinamiklerin üstüne devletin, özellikle Abdülhamid'in bilinçli bir şekilde "bu onları

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Sultan Mehmed Reşad, Şeyhülislam Hayri Efendi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından karşılanma töreni.
Kaynak: "I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda" (Ömer Koç Koleksiyonu, Vehbi Koç Vakfı, 2014)

İttihatçılarla Abdülhamid arasında çok büyük benzerlikler ve devamlılıklar var. Her ne kadar İttihatçılar kısa bir liberal dönemden geçiyorlarsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için bu unsurların demokratik veya parlamenter bir rejim içinde kaynaşmalarına bel bağlıyorlarsa da, bu uzun sürmüyor. Kuvvetle muhtemeldi mânâsında söylemiyorum ama, 1908'de alternatif bir düzen mümkündü.

Galatasaray'da halk gösterisi, İstanbul, 1908.
Kaynak: "1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" (Raymond H. Kévorkian - Paul B. Paboudjian, Aras Yayıncılık, 2012)

bundan vazgeçirtir", "bak bir daha yapıyorlar mı" türünden bir politika kurduğunu görüyorsunuz. Tabii Anadolu'yu da iyi bilmiyoruz; bir taraftan konsolos gibi görevlilerin belki yanlı ve abartılı olabilecek anlatımları, diğer yanda Osmanlı devletinin her şeyi inkâr eden tarihi var. Ama İstanbul gibi daha iyi kontrol edilen ve belgelenen bir yer de var. 1896'yı, Osmanlı Bankası baskını ve ardından iki günlük olayları çalıştığım için iyi biliyorum. Bazı kaynakların ve Avrupa gazetelerinin yazdığı gibi belki yedi-sekiz bin insan ölmedi ama, sırf Osmanlı kaynaklarından bakarak en az bin kişinin sokaklarda sopalarla öldürüldüğünü söyleyebiliriz. Sarayın oluru olmadan bu mümkün değil. Soykırımda, katliamda her zaman "nerede bunun ispatı" denir. İnsanlar bekliyor ki, Abdülhamid salak gibi bir ferman yazacak da "elinize geçirdiğiniz bütün Ermenileri katledin" diyecek. Biraz aklıselimle çalışmak lâzım. Abdülhamid'i 15 farklı şekilde değerlendiremezsiniz. Bir taraftan kuvvetli ve istikrarlı bir padişah, diğer taraftan kendi başkentinde asayişi koruyamayan bir sultan diyemezsiniz. Ya biri ya ötekidir. Ve biliyoruz ki, en azından merkezde, hafiyelerle, hassa ordusuyla, jandarmayla, zaptiyeyle bir düzen oluşturuyor. Yıldız'ın etrafında, sefaretlerin çevresinde yüzlerce, binlerce Ermeninin sokakta hayvan gibi öldürüldüğüne şahit oluyorsanız, bunda bir sorumluluk ararsınız. Bu olaylar birden başlıyor, birden bitiyor. Karakolların sopa dağıtmak için kullanıldığına dair kuvvetli emareler var. Tam mânâsıyla bir devlet terörü.

Peki İttihatçıların Ermeni örgütleriyle ilişkisi nasıl? Taşnak ve Hınçak partileri aynı zamanda halkçı, sol bir damarı da temsil ediyorlar gibi...

Hınçaklar ve Taşnaklar ne kadar sol olsalar da, programları ve davranışları gene bir milliyetçilik damarı taşıyor. Aynı şekilde, Jön Türkler ne kadar liberal olsalar da, milliyetçi bir damar var. Dolayısıyla, bir bakıma, bu ilişkinin bir çatışmaya dönüşmesi kaçınılmaz. Üstelik öyle bir ülkeden bahsediyorsunuz ki, en belirgin farklar din ve etnisite üzerinden kuruluyor. Marksist diyebileceğiniz bir retorik üzerinden insanları harekete geçirebilmeniz hemen hemen imkânsız. Bu retoriği en tepede görebilirsiniz, ama halkı harekete geçirmek istiyorsanız, dinî veya millî şuuru kullanmanız lâzım. Hâlâ öyle Türkiye'de. Liberalizm derseniz, onun da şartları var: Kurulacak düzende grupların doğru dürüst temsil edilmesi gerekir, ki o da pek olmuyor. 1876'da da, 1908'de de olmadı, problem orada. Müslümanlara gayrımüslimlerin onların eşiti olduğunu anlatmak hiç kolay değil. 1856'daki "bundan sonra gâvura gâvur demeyeceksin" lafı hep anlatılır. Bugün Türkiye'de bir Ermeni veya Yahudi, Rum, Müslüman olmayan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının diğerlerinin eşiti olduğunu sadece kâğıtta yazabiliyorsunuz, çoğu insan "yabancı" diyor, hâlâ o kafadayız. Bundan 100-150 sene evvel başka türlü olduğunu düşünmek mümkün bile değil.

Ama o zaman gayrımüslim nüfus da çok yüksek...

Bugün Türkiye'de bir Ermeni veya Yahudi, Rum, Müslüman olmayan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının diğerlerinin eşiti olduğunu sadece kâğıtta yazabiliyorsunuz, çoğu insan ''yabancı'' diyor, hâlâ o kafadayız. Bundan 100-150 sene evvel başka türlü olduğunu düşünmek mümkün bile değil.

Avrupa basınında II. Abdülhamid karikatürleri.

Farketmez. Ekaliyet, yani azınlık yine ulus-devletin yarattığı bir kavram, Osmanlılar millet diyor, ama nasıl diyor? Millet-i sadıka. Osmanlı sisteminde çoğulluk var, ama çoğulculuk yok. Bunun ön şartı eşitsizliktir; birinin hâkim, diğerlerinin tercihan sadık olmalarıdır. Bunu yöneten şey eşitlik değil, adalettir. Eşitlik Türkiye'de hâlâ anlaşılmış bir kavram değildir, Avrupa'yı anlamamamızın sebeplerinden biri de bu. Bizde varsa yoksa "adil düzen", "adalet" vardır, politik partilerin isimlerine kadar. Eşitliksiz bir düzende de adil olabilirsiniz. Kölenize de adil davranabilirsiniz ve Osmanlı köleliğinin adilâne bir düzen olduğunu pekâlâ savunabilirsiniz, mesela Amerika'nın güneyiyle mukayese ederseniz. Ya da bir gayrimüslim olarak siz adilâne bir şekilde bu topraklarda yaşamaya, dininizin gereklerini ifa etmeye hak kazanırsınız, çünkü zimmetlisiniz, zimmîsiniz ve bu durum Avrupa'nın kendi dininden olmayanı kovduğu, öldürdüğü bir dönemle mukayese edildiğinde çok daha liberal bir düzendir. Ama bunun bir ön şartı var, eşitlik olmayacak. Oysa bütün modernite eşitlik üzerine kurulu, Avrupa siyasası özellikle Fransa devriminden itibaren haklar, görevler ve eşitlik üzerine şekillenmiş. Tanzimat'la bu retorik geliyor, 1856 Islahat Fermanı'nın dayatması bu: Gayrimüslimleri bundan böyle ikinci sınıf tebaa olarak değil, eşitiniz olarak alacaksınız, dolayısıyla askerlik yapabilecekler ve haraç ödemeyecekler. Tabii kıyamet kopuyor. Daha doğrusu kâğıt üzerinde "hı hı" deniyor, ama içten içe bunu hiç kimse tam kabul etmiyor.

Özellikle yerel düzeydeki idarî yetkililer, değil mi?

Evet, hatta en tepedekiler. Ahmet Vefik Paşa ilginç bir örnek. 1877'de ilk açıldığında parlamento başkanı. Bir tartışma yaşanıyor, başka lisanlar, mesela Yunanca da resmî olarak kabul edilsin deniyor, kürsüden "sen sus!" diye bağırıyor. O hakkı kendinde görüyor, karşısındaki onun gözünde çizgiyi aşmış durumda. Türkiye'de aslında hâlâ olan şey bu: Eğer siz devletin tanımladığı Türk vatandaşı profiline uymuyorsanız, bu durumu tevekkül ve sadakatle kabul ediyorsanız, başınıza bir şey gelmez. Ama bunun bir fiyatı var, siyasete, devlete, yönetime iştirak edemezsiniz. Bu tanım değişebiliyor, ama temel bir nüvesi var, o da Türk olmak, Türkçe konuşmak ve Sünnî Müslüman olmak. Kemalizm zamanında buna bir de seküler olmak eklenebilir, ama Müslüman olmamak değil yine. Abdülhamid zamanında Sünnî İslâm çok kuvvetli bir şekilde dayatılıyor, ama tabii bir yere kadar. Cumhuriyetin imkânları daha fazla, hâkim olduğu nüfus daha az, dolayısıyla daha fazla dayatabiliyor, üstelik bunu seküler, laik kisvesi altında yapabiliyor ve iyice kamufle edebiliyor, dışarıya "ben aslında laikim" diyebiliyor. Nasıl bir laiklikse, belirli yerler, üniversiteler gibi "önemsiz" yerler dışında, bir gayrimüslimin devlet kurumu içinde görev alması, yükselmesi mümkün değil. Dünden bugüne pek deği-

Osmanlılar millet diyor, ama nasıl diyor? Millet-i sadıka. Osmanlı sisteminde çoğulluk var, ama çoğulculuk yok. Bunun ön şartı eşitsizliktir; birinin hâkim, diğerlerinin tercihan sadık olmalarıdır. Bunu yöneten şey eşitlik değil, adalettir. Eşitlik Türkiye'de hâlâ anlaşılmış bir kavram değildir.

Fransızların "Liberté, égalité, fraternité"sini "Hürriyet, müsavat, uhuvvet" yapıyorlar, ama çoğu zaman bir dördüncüyü ekliyorlar: Adalet. Bunu hukukî değil, siyasî bir terim olarak düşünmek lâzım.

şen bir şey yok, sadece teknolojiyle, ideolojiyle gittikçe belirgin bir hale geliyor bu. Bir de tabii bunu kamufle etmenin araçları geliştiriliyor.

Fakat her şeye rağmen, 1908'in popüler sloganı "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik"...

İlginçtir, en çok kullanılan slogan bu. Fransızların "Liberté, égalité, fraternité"sini "Hürriyet, müsavat, uhuvvet" yapıyorlar, ama çoğu zaman bir dördüncüyü ekliyorlar: Adalet. Bunu hukukî değil, siyasî bir terim olarak düşünmek lâzım. Adalet Partisi veya Adalet ve Kalkınma Partisi dendiğinde, mahkemeler iyi işlesin kastedilmiyor, insanların lâyık oldukları konuma uygun bir şekilde muamele görmeleri kastediliyor. Adaletin en pozitif tarafı, zulmün aksi olması. Türkiye'de muhalefet genellikle mazlumiyet üzerinden kurulur, dolayısıyla yine oradan yakalamaya çalışıyorsunuz, "bana adil davranmadın" diyorsunuz. AKP'nin iktidara gelmesi bu mazlumiyet söylemi ve tam da Kemalist şablonun dışında kalan, o seküler profile uymayan kişilerin kenara itilmesi üzerinden gerçekleşti. Müslümanlar bu memleketin efendisi olarak kendilerini gördükleri için, örgütlenip bu sistemi tekrar tanımlamaları mümkün. Fakat gayrimüslimlerin bunu yapmaları mümkün değil, çünkü zerre kadar kaldılar.

Peki 1908'deki eşitlik fikri nasıl terkedildi? Abdülhamid rejimine karşı mücadelede İttihatçıların Ermeni örgütlenmeleriyle bir yoldaşlık hukuklarının olması gerekir ve herhalde Abdülhamid'e neden Kızıl Sultan dendiğini biliyorlardı...

Olayları geriye doğru inşa edip niyetleri okumak zor. Aslında Jön Türkler 1908'den beri 1915'i planlıyorlardı da zamanını bekliyorlardı demek bana yanlış geliyor. Ama diğer taraftan, 1908'de liberal bir rüzgârla istibdada karşı birleşmiş olan insanların kader ortaklarına karşı böyle 180 derecelik bir dönüş yapabilmeleri de çok zor anlaşılıyor. Zaten soykırımı anlamak o kadar zor bir şey ki. Bir insanın ciddi olarak bir başka insanın, iki insanın, bir milyon insanın yok edilmesini makul ve gerekli bir şey olarak görmesi zaten tahayyül edilmesi çok zor bir şey. Bu adamlar bunu yaptı ve bir noktada bunu rasyonalize ettiler, ama daha önce bu inançta değillerdi. Bu bir muamma. İdealizm iyi bir şey diye düşünülür, ama aslında radikal bir şeydir. Aydınlanma soykırımcı değildir, ama bir fikri uç noktaya götürebilir. Bir şeyi yavaş yavaş kabul etmeye başladığınız ve bunun mantığını ucuna kadar götürdüğünüz takdirde, korkunç bir yere varabiliyorsunuz. Nazileri biliyoruz, çünkü dokümantasyon daha fazla. Buradaki problem, bunun yetersiz olması. Ne Enver'in doğru dürüst bir hatıratı var ne Talât'ın ne de, ne bileyim, Dr. Nâzım'ın... Cemal ne kadar kötüdür, ne kadar iyidir, hâlâ bunu bile bilmiyoruz. Tarihçilere çok iş düşüyor. Tabii tartışmalar hâlâ "oldu mu, olmadı mı" noktasındayken, bu detaylara da gelemiyoruz.

Soykırıma çerçeve teşkil eden I. Dünya Savaşı'na Osmanlı'nın katılmaması mümkün müydü? Osmanlı tarafsız kalmayı seçemez miydi?

Bu tür spekülatif şeylere fazla girmek istemiyorum, çünkü nereye dokunsanız bir mantıksızlık çıkıyor. Ama 1914'ün pek kaçınılamayacak, 1890'lardan beri hazırlanan büyük bir şey olduğunu görmek lâzım. Avrupa birbirini yeseydi de Osmanlı kenarda dursaydı diye hayal kurmak olmuyor. Ayrıca, bu da bir çözüm değil galiba. 1939-45'te dışında kaldık da ne oldu? Şu anda yaşadığımız problemlerin büyük kısmı bundan kaynaklanıyor.

Hangileri mesela?

Avrupa'yı anlamamamız. Avrupa Birliği'nin şu anda krizde olması ayrı bir şey, ama bu birliğin nasıl kurulduğunu, Avrupa'da kişi hakları, ırkçılık, özgürlük konularında hassasiyetin nereden kaynaklandığını biz anlamıyoruz. Çünkü o yıkımı görmedik. Türkiye, I. Dünya Harbi'nden sonra bile, yumuşak geçirdi demeyelim ama, Almanya gibi şiddetli bir tepki görmedi '20'lerde. Bugün Türkiye hâlâ, kaybettiği bir savaşın bir tane muharebesi üzerinden, Çanakkale üzerinden bir kahramanlık destanı yazabiliyor. Bunu yapabilmek için bayağı kreatif olmak lâzım, ama sadece bu yetmez, harbi kaybettikten sonra Türkiye'ye gene de çok çabuk icazet ve temiz kâğıdı verildi. Bu Ermeni soykırımı için de, harbin kendisi için de geçerli.

Halbuki İstanbul'da uluslararası bir mahkeme

II. Meşrutiyet'in ardından Manastır'da yapılan kutlamalardan; kurdelelerde "İttihat, Uhuvvet, Hürriyet, Müsavat, Adalet" yazıyor.
Kaynak: "Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909" (Manakis Biraderler, YKY, 1997)

I. Dünya Savaşı sırasında üretilen propaganda kartpostalları ve porselenleri. Kaynak: "I. Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesinde Savaş ve Propaganda" (Ömer Koç Koleksiyonu, Vehbi Koç Vakfı, 2014)

kuruldu...

Ama hemen bitti. Mahkemenin Malta'ya sürgün ettikleri de hemen geldi. Şimdi Türkiye, hiçbir rahatsızlık duymadan, 1914-18'i kendi tarihinin bir parçası olarak, üstelik mazlumları oynayarak anabiliyor. Çok garip bir şey, nasıl oluyor, bunu bir düşünmek lâzım. Hem '20'ler, hem 1939-45'e girmemek, hem '50'lerden sonra Soğuk Savaş sayesinde "sen aslansın" muamelesi görmüş olması ve aslında bir türlü terbiye görmeyen bir çocuk durumunda olması... Her ne kadar cumhuriyet Osmanlı İmparatorluğu'yla köprüleri attı deniyorduysa da, aslında öyle değil. Bir kere Gelibolu'dan falan gelen bir Mustafa Kemal mitosu var, Osmanlı Devleti'ni gene de bir Türk devleti olarak görmek var, bugün icat edilmeye çalışılan gibi değil ama, bir devamlılık var. Tam bir reddiye yok, ama kendi devrimini, değişimini köpürtmek gibi bir maksat var. Tabii '50'lerden itibaren, 1453-1953 üzerinden Osmanlı anlayışı geri gelmeye başlıyor, şimdi de bu durumdayız. 1915 o bakımdan çok yararlı, herkesi çok memnun ediyor. Hem Kemalistler hem mukaddesatçılar burada bir şey görebiliyorlar. Esas olan, karşıdakilere dayak atmış olmamız.

Soykırım kararında Alman subayların etkisi olmuş olabilir mi?

Almanların Afrika'daki kolonyal soykırımına bakıp bunu öğrendiler demek zor. Osmanlılar, kendi küçük çaplarında, Sakız'dan 1860'ta Suriye'ye, 1876'da Bulgaristan'dan 1890'larda Anadolu'da ve İstanbul'da Ermenilere karşı yaptıklarıyla bence yeteri kadar birikim oluşturmuşlar. Pre-modern bir katliamdan daha soykırımvari, etnik temizliğe doğru gidiş var, bunu düzenleyecek bir birikim de Osmanlılarda var. Osmanlı Devleti, istemediğini yok etmeyi ve bunu gittikçe daha şiddetli ve nihaî şekilde yapmayı beceren bir devlet. Bir ilhama ya da derse ihtiyacı olduğunu düşünmüyorum.

Biraz da sergiye ve kitaba dönelim: Ermeni soykırımı, İttifak Cephesi'nin propagandasına maruz kalan halklarda, Almanlarda, Avusturyalılarda nasıl bir yankı buluyor?

Harp zamanında bilgi akışı tabii ki çok sınırlanıyor. Müttefiklerinizin yediği haltları pek ortada konuşmazsınız, ama ona rağmen bir sürü Alman rahipte, hatta Alman ordusuna mensup insanlarda bir infial olduğunu biliyoruz. Ama öbür tarafta, düşman tarafından yapılmış olduğu için, kamuoyuna yansıdığı aşikâr. Herkes kendine göre yontuyor bu durumu. Zaten propaganda dediğiniz anda gerçeklerden konuşmuyorsunuz, bu bir allama pullama ve gaza getirme aracı. Dolayısıyla, bu sergi size harbi anlatmıyor, harbin başlangıcını veya ümitlerini anlatıyor, üstelik tek taraflı olarak. Ortalama bir Türk ziyaretçi bu sergiyi gezdiğinde, Türk millî tarih anlatımının bir tekrarını görüyor ve bunun kaybedilmiş bir harp olduğunu bile galiba farketmiyor. Etik problemler de var, çocuk resmi kullanarak harp teşviki yapmak gibi. Çok popüler karikatürler bunlar o dönem. Bugün medenî dünyada kabul edilebilecek bir şey değil bunlar, ama Türkiye'de için için devam ediyor, çocuklar militarist bir anlayışla yetiştirilebiliyor, sünnet kıyafetleri bile bu geleneğin devamına işaret ediyor. Buradaki görseller her ne kadar başka bir çağa ait gibi görünüyorsa da, Türkiye'de ideoloji ve tarih biraz geçmişte donmuş olduğu için hâlâ birinci dereceden gözlemlenebiliyor. Ortalama bir Avrupalı bugün bu sergiyi gezse bu çocuklu kartpostalları gördüğünde "ne kadar korkunç bir şey" diyebilecekken, ortalama bir Türk izleyici bir ihtimal bunu görüp "ay ne şirin" diyebilir.

> Aslında Jön Türkler 1908'den beri 1915'i planlıyorlardı da zamanını bekliyorlardı demek bana yanlış geliyor. Ama diğer taraftan, 1908'de liberal bir rüzgârla istibdada karşı birleşmiş olan insanların kader ortaklarına karşı böyle 180 derecelik bir dönüş yapabilmeleri de çok zor anlaşılıyor. Zaten soykırımı anlamak o kadar zor bir şey ki.

İNSAN MANZARALARI

"Katharina Blum" hep gündemde

Söyleşi: Ayşegül Oğuz

2004'ten beri yürüttüğü Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin Türkiye Direktörlüğü görevinden nisan sonu itibarıyla ayrılan Ulrike Dufner'le on bir yılın muhasebesini ve onu Türkiye'ye getiren serüvenini konuştuk.

Ulrike Dufner
Ulrike Dufner 1996'da Siyasal Bilimler, Tarih ve Türkoloji bölümlerinde doktorasını tamamladı. 2004'ten bu yana Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye temsilciliğini yürütüyor.

Bu imrendirici, hatta kıskandırıcı Türkçe nasıl oldu?

Ulrike Dufner: Çok naziksiniz. Türkçemde çok hata olduğunu biliyorum... 20 yaşındayken Türkçe öğrenmeye başladım. Üniversitede 12 Eylül darbesinden kaçmış çok mülteci arkadaşımız vardı. O dönemde önümde iki seçenek vardı: Arapça veya Türkçe. Arapçanın çok zor bir dil olduğunu düşündüm.

Üniversitede ne okudunuz?

İlk olarak felsefe ve tarih okudum, yan bölümüm de siyasaldı. O yüzden Latince öğrenmek zorunda kaldım. Bir süre sonra felsefe ve tarihin bana uygun olmadığına karar verdim, siyasal bilgilerde devam ettim. Türkçeyi Türkoloji bölümünde öğrendim. Türkçe derslerine kayıt olmadım ama, ders de kaçırmadım. Dönemin solcu öğrencileri arasında uluslararası dayanışma hareketlerinin içinde olmak çok önemliydi. Biz altı kadın ev paylaşıyorduk, her birimiz bir dayanışma hareketinin içindeydik; biri Küba, biri Nikaragua... Nikaragua dayanışması içindeki bazı arkadaşlarımız İspanyolca öğrendi. Filistin dayanışması içindekiler Arapça öğrendi. Ben Türkçeyi tercih ettim.

Hangi yıllardan söz ediyoruz?

1984-85 arasından... '85'te Türkçe öğrenmeye başladım. Türkiye'ye ilk gelişim '86-'87. O dönemde, Türkiye'de darbe rejimi olduğu için turizm boykotu ilan edilmişti. Türkiye'ye gelmek günahtı adeta. Biz Türkçe öğrenelim diye geldik. O sırada İnsan Hakları Derneği kurulmuştu. Almanya'dayken dernekten haberdar olmuştuk. "Onlarla görüşelim, davaları izleyelim" dedik. Türkiye'ye geldiğimde hem Türkçe kursuna gittim hem de Ankara Mamak'ta Dev-Yol davasını izledim. Türkçem tabii bu kadar gelişmemişti ama az-çok anlıyordum. İHD'nin ilk yayınlarını Almancaya çevirdik. Türkiye'den bildiğim ilk konular darbe, işkence, tank, asker.

Mamak'tan, Dev-Yol davasından aklınızda kalan görüntüler neler?

Mamak deyince aklıma gelen şu: Mahkeme salonuna gitmek için otobüse biniyorsun. Bir askerî kamp görüntüsü. Kışla. Mahkeme salonunda sanıklar oturmuştu ve izleyicilerle arada asker zinciri vardı. Yakınları mahkûmlarla irtibat kurmak istiyor... Konuşma imkânı yoktu. Gencim, 23 yaşındaydım. Mahkeme salonunda bacak bacak üstüne attım. Hakim beni uyardı: "Bu kadın normal otursun, yoksa devam etmeyeceğiz" diye. Sorunun ne olduğunu anlamadım. Saygısızlık yapmışım. Yanımdakiler işaret etti. Korktum.

O dönem ne kadar kaldınız Türkiye'de?

Altı hafta. Ondan sonra her yaz tatilde geldim. Samsun, Sinop, İzmir, Amasya, Diyarbakır, Ankara, Kapadokya, her yere gittim... Birçok yere tek başıma gittim. Genelde yolda seyahat eden başka gençler buluyordum, erkeklerle anlaşma yapıyordum: "Ben sana Türkçe çeviri yapıyorum, sen de beni kolluyorsun ki, bir sorun çıkmasın".

Her sene geldiğinize, Türkçeyi bu kadar ilerlettiğinize göre bu ülkeyi, bu dili sevdiniz herhalde.

Dili tabii ki çok sevdim. Ülkeyi sevdim mi, emin değilim. İnsanları sevdim. Bu aynı zamanda, bir öğrenme dönemiydi; mesela, uluslararası dayanışma nedir? Biz Almanya'da genç, solcu kesim olarak dayanışma olsun diyoruz. Ama, Türkiye'de senden dayanışma, destek istenmeyebilir. Bu konuda eşitlik nedir? Dayanışma karşılıklı olabilir mi? Almanya'da düşündüğümüz uluslararası dayanışmanın Türkiye'de bir cevabı yoktu. Uluslararası dayanışma diye gelenler emperyalistler olarak görülüyordu. Biz bunu anlamadık. Biz demokratikleşme için hep birlikte mücadele edelim, sizi güçlendirelim diye buraya geldik. Batılı bir kadın Türkiye'ye geliyorsa, Türkiye'nin erkekleriyle yatmak istiyordur, önyargı buydu. Solcular arasında da öyleydi. O yüzden, karşılıklı öğrenme süreciydi.

Karşılaştığınız tatsızlıklara rağmen sizi cezbeden neydi?

Merak. Türkiye bambaşka bir ülke olduğu için merak ettim. Buradaki yaşam tarzı, tartışmalar Almanya'dan çok farklıydı. Gençken bu çok cazipti. Sürekli yeni şeyler öğreniyorsun. Türkiye'yi Türkiye olarak sevdim mi? Belki o anda anlamamışım. Gittikçe... Ondan sonra Türkiye'nin tarihini öğreniyorsun. Bizim üniversitelerde öğrendiğimiz Türkiye tarihi de Kemalistlerin yazdığı tarihti. Üniversiteden çok sonra Ermeni soykırımını öğrendim. Cumhuriyetin kuruluş tarihi üzerine Almanca çok kitap okudum, onlarda soykırım, 6-7 Eylül olayları yoktu.

Türkçe edebiyatla aranız var mıydı?

Almanya'da çok önemsediğimiz yayınevleri vardı, mesela Dağyeli Yayınevi. Almanca yazan Türkiyeli yazarların kitaplarını basıyordu, sonra Türkçe edebiyatı Almancaya çevirmeye başladılar. Yaşar Kemal'i Almanca okudum, Orhan Pamuk'u da. Türkçe edebiyat okumaya cesaret edemiyorum.

Okuduğunuz ilk Türkiyeli yazar kimdi?

Dağyeli'nin yayınladığı bir şiir antolojisindeki şairler... O kitapta yer alan bazı şiirleri daha sonra Cem Karaca'nın şarkıları olarak dinledim... Orhan Veli'yi hatırlıyorum. Almanya'da Nâzım Hikmet çok önemliydi o zaman. İsmail Beşikçi'nin kitapları Almancaya çevrilmişti, onlar önemliydi.

O tarihlerde Cem Karaca da Almanya'da sürgündeydi, konserine gitmişliğiniz var mı?

Konserlerine gitmedim. Konsere gidebilmek için param yoktu. Bayağı yoksul bir öğrenciydim. Dersler haricinde, yaşayabilmek için

2004'ün Ocak ayında Türkiye'ye geldim. O günlerde sanki bir reform baharı yaşanıyordu. 2005'te AB'ye giriş müzakereleri başladı. Bu, topluma bir enerji verdi. Belki naiflik ama, demokrasi yolunda ileri gidileceğini, 10- 20 sene sonra bayağı bir adım atılmış olacağını umut ediyorduk.

çalışmam lâzımdı. Sinema, konser gibi sosyal etkinliklere gidecek param yoktu. Orta sınıf çocuğuyum ama, hep yoksulluk sınırında yaşadım.

Üniversitedeyken ne tür işlerde çalıştınız?

Gece ondan sabah beşe kadar postanede çalıştım. Sonra sabah sekizde üniversiteye gidiyordum. Öğleden sonra çocuklara ders veriyordum. Temizlik işi yaptım, yaşlılara baktım, fabrikada çalıştım, garsonluk yaptım... Dördüncü sömestir sonrasında Berlin'e taşındım. Berlin'de daha şanslıydım, yaşam daha ucuzdu. Üniversitede iş buldum. Orada siyaset yaptık, IMF karşıtı harekette aktiftik. Bu arada, Türkiye Araştırmaları Merkezi'nde üç ay çalıştım. Doktora için burs alınca, altı sene tezimle uğraştım.

Doktora tezinizin konusu neydi?

Türkiye'deki Refah Partisi'nin gençleri ile Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in siyasî görüşlerinin karşılaştırması. Mısır'da darbe olmadan önce hükümette olan Müslüman Kardeşler yöneticilerinin hepsiyle mülâkat yapmıştım. Tez çalışmalarım sırasında onlar öğrenciydi.

Bugün AKP gençliği ile Müslüman Kardeşler'e baktığınızda, yirmi yıl öncesine kıyaslayarak ne görüyorsunuz?

Ak Parti ve Müslüman Kardeşler arasında çok fark yok. Bu yakınlık o dönemde de belliydi, ilişkileri vardı. Savundukları ekonomik liberalizm, ülkeyi şirket olarak görme ve yönetme anlayışı hem Müslüman Kardeşler'de hem de Refah Partisi'nde vardı. Hâlâ tam olarak anlamakta zorlandığım nokta şu: Son iki senede, daha çok Erdoğan endeksli olarak aşırı radikal İslâmcılara destek verilmesi. Bu anlayış Müslüman Kardeşler'in de Ak Parti'nin de başlangıcında yoktu. Ama belli ki, kendilerini bir İslâmî trend olarak görüyorlar. Bunun radikal ve ılımlı grupları var, onlar kendilerini bir bütün olarak görüyor. Müslüman Kardeşler Mısır'da Selefilerle işbirliği yaparken, onlara bir şey vermek adına radikalleşti tabii. Aynı şeyi bugün Türkiye'de de yaşıyoruz. Bunu öngöremedik. Doktora tezimi yazarken Mısır'da radikal İslâmcılar çok aktifti. Turistleri öldürmeye kalkmışlardı. Radikal İslâmcılarla da konuştum. Genç bir kadınla bir odada görüşmeyi reddetmişlerdi. Müslüman Kardeşler onlardan farklıydı, biraz geleneksel, ama daha ılımlıydı. Mısır'daki ayaklanmadan sonra Müslüman Kardeşler ve Selefiler hükümete gelince bu çok kötü bir koalisyona dönüştü. Selefiler Müslüman Kardeşler'e baskı uygulama şansına sahip oldu. Müslüman Kardeşler de İslâmiyet temelli politika yapmaya başladı. Bu beklemediğim bir durumdu. Erdoğan'ın da kendini yeni bir sultan, ikinci Atatürk olarak görüp göstermesini beklemezdim.

Refah gençliğini çalışırken bunların ipuçları yok muydu?

Refah gençliği ile Mısır'daki gençler arasında hep bir fark vardı. O farkı şu anda MazlumDer'de de görebiliyorsun. İstanbul'daki Refah gençliği daha radikal, Ankara'daki daha ılımlıydı. Mısır'daki ise daha donanımlıydı, İslâmî siyasî teorilerden, literatürden haberleri vardı. Türkiye'dekilerin haberi yoktu. Türkiye'de yaygın olarak okunan bir tek Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak vardı. Trend bu iki isimdi. Ali Bulaç'ın Medine Vesikası tezi çok konuşuluyordu. Şu anda da o yola gitmeye çalışıyorlar.

2002'de AKP'nin iktidara gelmesini nasıl yorumlamıştınız?

2004'ün Ocak ayında Türkiye'ye geldim. O günlerde, Heinrich Böll Stiftung Derneği üzerinden tanıştığım herkes çok umutluydu, sanki bir reform baharı yaşanıyordu. Ben de dahil, bir reform sürecinin başlangıcında olduğumuzu düşündük. 2005'te AB'ye giriş müzakereleri başladı. Bu, topluma bir enerji verdi. Belki naiflik ama, demokrasi yolunda hep ileri gidileceğini, 10-20 sene sonra bayağı bir adım atılmış olacağını umut ediyorduk.

Umudunuz ne zaman kırılmaya başladı?

2007'de. O sene Hrant Dink öldürüldü. Cumhuriyet mitingleri oldu. E-muhtıra verildi. O zaman anladım, bu süreç hiç istikrarlı değildi. O dönemde ayrıca, yabancılara karşı da milliyetçi bir dalga vardı. Mesela biz Heinrich Böll Stiftung Derneği olarak çok tehdit aldık. Kırılma noktası 2007'ydi, ama yine de umudu kesmek isteyen yoktu, sallantılı şekilde devam ediyordu. Ergenekon Davası'nı da ilk başta olumlu bulduk. 2010 referandumu konusunda yüzde 100 emin değildik. Ama 2010-2012 arasında geri gitmeye başladı. 2011'de Ahmet Şık, Nedim Şener yazdıkları kitaplar nedeniyle hapse girdi. Sivil toplumun belli bir kısmı ancak o zaman durumu kavramaya başladı. Daha önce etrafımızda olanlar "evet ama..." diyordu. Anayasa reformu tartışmaları

AKP'nin yükselişi ve uzun vadeli hükümette kalışı ciddi bir muhafazakârlaşma yolunu açtı. Bunu gündelik hayatta görüyorum. Bazen gülüyorum, çünkü öğrenciyken Refah Partisi üzerine yaptığım araştırmada kadınlara dair söylenenleri şimdi Erdoğancılar tekrarlıyor. Mesela, bir kadın açık açık gülmez. Refah'lı gençler hep bunu söylüyordu. Arınç da geçen aylarda aynen bunu söyledi. İdeolojik anlamda hakim olduktan sonra, eski düşünceleri de ortaya çıktı.

---

sırasında beni en çok rahatsız eden ise yakın çevredeki arkadaşların arasındaki kopmalar oldu. Aynı masada oturamaz hale geldiler. Referandumdaki tercihine göre, ya AKP'li oluyordun ya da Kemalist. Farklı görüşte olmak ihanet anlamına geliyordu.

Gezi direnişi sizin için sürpriz oldu mu?

Hiç beklemiyordum. Geriye dönüp bakarsan ama, beklenebilirdi. Belki geniş kitlelerin desteğini düşünemezdim. Ama, Karadeniz'deki kitle hareketlerini biliyorduk, HES'lere karşı ciddi toplumsal muhalefet vardı.

Gezi'de tanık olduklarınız ne düşündürdü?

Gezi ne kadar tarihsel, yirmi sene sonra Gezi'den bahsedecek miyiz, emin değilim. Bugün hâlâ onun etkisi altında olduğumuz için bence büyütüyoruz. Gezi o anlarda çok önemli bir toplumsal birliktelikti, ama bu birlikteliği çok hızlı bir şekilde yok ettik. Bugünkü Türkiye'de, "farklarımızı unutmayalım ama, birlikte bir direniş hareketi olalım" anlayışının kalmadığını düşünüyorum. Yine, "ben senden farklıyım ve seninle aynı masanın etrafına oturmak istemiyorum" bakışı hâkim. Heinrich Böll Stiftung Derneği olarak, Gezi'den bir buçuk yıl sonra, çevreci hareketleri bir araya getirelim, görüşlerini alalım istedik. Mümkün olmadı. Çevreciler bir masanın etrafına oturamıyorlar. Feminist harekette de farklılığımızı çok, birlikteliğimizi az vurguluyoruz. Ben çok umutlu değilim.

2004'te Türkiye'ye gelmenizin üzerinden on bir yıl geçti. Bu sürede ne tür sosyal ve kültürel değişimler gözlemlediniz?

AKP'nin yükselişi ve uzun vadeli hükümette kalışı ciddi bir muhafazakârlaşma yolunu açtı. Bunu gündelik hayatta görüyorum. Bazen gülüyorum, çünkü öğrenciyken Refah Partisi üzerine yaptığım araştırmada kadınlara dair söylenenleri şimdi Erdoğancılar tekrarlıyor. Mesela, bir kadın açık açık gülmez. Refah'lı gençler hep bunu söylüyordu. Arınç da geçen aylarda aynen bunu söyledi. İdeolojik anlamda hâkim olduktan sonra, eski düşünceleri de ortaya çıktı. Muhafazakârlaşmayla ilgili bir başka gözlemim de mesela, neden çocuğum yok diye kendimi savunmak zorunda kalıyorum. On bir yıl önce böyle değildi, bu kadar açık sorulmazdı da. Kendimi hiçbir konuda böyle savunma konumuna getirmem, ama artık gücün öbür tarafta olduğunu biliyorsun. Bir başka değişiklik de şu: Almanların çok disiplinli ve çalışkan olduğu imajı hâlâ var, ama eskiden bu yüksek bir yere konurdu, şimdi o kompleks yok.

Bu özgüvenin milliyetçi bir boyutu var mı?

Bunun bayağı agresif bir yönü bile var: "İstersek eski imparatorluk gücüne dönebiliriz." Almanların da çok şoven boyutu var. Türkiye

ve Almanya arasındaki ilişki özel bir ilişki bence. Almanya'da gerçekten İslâmofobi var. Bir AKP'li bir Almanı vurmak istese, hep bir sebep bulabilir. Almanya'da bugün ırkçı, şoven eğilimlerin hepsi İslâm üzerinden şekilleniyor, yabancı düşmanlığı İslamofobi şeklinde yorumlanıyor.

2003'te, siz henüz Türkiye'ye gelmemişken, Almanya'daki resim nasıldı?

İslâmofobi vardı, ama ılımlı İslâm'ı temsil eden Erdoğan'ı bir umut olarak gördüler. Erdoğan çıldırmaya başlayınca Almanya da ondan kopmaya başladı. Bugünse, IŞİD meselesiyle birlikte, Müslümanlar terörist olarak görülür oldu.

IŞİD'in ortaya çıkışı ve hızla güçlenmesi sizin için sürpriz oldu mu?

Suriye'de zaten El Nusra vardı. Şu anda Suriye muhalefetini destekleyenler arasında en ılımlılar Müslüman Kardeşler. Irak'ta sürekli sal-

> Bu dönemde en ilgimi çeken nokta, Kürt hareketinin kadın ve cinsiyet politikası. Müthiş bir yaklaşım bu. Tam da AKP'nin üç çocuk ısrarı ve muhafazakârlaşmasını düşünürsek, Kürt kadınlar siyasî güç olarak ortaya çıkıyor ve tamamen farklı bir alternatif sunuyor.

dırılar var. Bunlar da radikal İslâm adınaydı. Suriye'deki rejim muhalifleri kendi güçlerini yeterince kestiremediği gibi, Batı'dan destek beklemeleri tarihî bir hataya dönüştü ve bu da radikal İslâmcıların ekmeğine yağ sürdü. Suriye'de muhalif gruplar ortaya çıktığında, Mısır'daki "Arap baharı" da sonbaharına gelmişti. Libya örneği iyi gitmemişti. Suriye muhalefeti Batı'nın onlara silah vs. vermesini ve desteklemesini neden bekledi? Bu soru kafama çok takılıyor.

Kürt hareketinin seyrini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Kürt sorunuyla tanışıklığım '90'ların başındaydı. Uluslararası dayanışma hareketinin bir parçası olarak iki defa Newroz günlerinde Diyarbakır'a gelmiştik, biri 1991'de, diğeri 1993'te. Diyarbakır, Nusaybin ve Cizre'ye gittik. Sokağa çıkma yasağı vardı. Diyarbakır'da otelin lobisinde MİT, sivil polis, her köşede tank. Diyarbakır'la böyle tanıştım. Bu dönemde en ilgimi çeken nokta, Kürt hareketinin kadın ve cinsiyet politikası. Müthiş bir yaklaşım bu. Tam da AKP'nin üç çocuk ısrarı ve muhafazakârlaşmasını düşünürsek, Kürt kadınlar siyasî güç olarak ortaya çıkıyor ve tamamen farklı bir alternatif sunuyor.

Demirtaş'ın cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı oya ve HDP'nin bu seçimde barajı geçme ihtimaline ne diyorsunuz?

En az yüzde 15; 20 hayal, ama 18 alabilirler. Demirtaş Türkiye toplumuna siyasetin ne olduğunu hatırlattı. Cumhurbaşkanlığı kampanyası sırasında saldırgan bir üslûp takınmadı, karşısındakileri düşman ilan etmedi. Akıllı, cevap verebilen, gerçekten siyaset üretmeye çalışan biri olarak kendini tanıttı. Türkiye'de siyasetten kabalık anlıyorsun, parlamentoda kavga ediyorlar; kaba bir erkek dili konuşuluyor... Yolsuzluk yapıyorsan, sağlam bir network'ün olsun ki deşifre edilmesin kirli işlerin, o zaman zengin oluyorsun, siyaset budur. Demirtaş geliyor ve "pardon, siyaset başka bir şey" diyor. Bu bence çok büyük bir etki yarattı. Almanya'daki Aleviler CHP hattındadır, ilk defa HDP'ye oy vereceklerini beyan ettiler. Heinrich Böll Derneği olarak yerel yönetim ve cinsiyet politikaları üzerine bir araştırma yaptırıyoruz. HDP'nin en küçük köylere kadar nasıl bir toplumsal dinamik yarattığını anlamak istiyoruz. En büyük hayal kırıklığı ise Haziran Hareketi. Hem Gezi mirasını temsil ettiğini söyleyen bir grup, hem de benim bildiğim Gezi hareketinin içinde aktif olanların görüşlerini savunmayan bir tavır içindeler. Türkiye solunun hâlâ tarihle yüzleşmediğini düşünüyorum.

Yine de Türkiye solunun önemlice bir kısmı HDP'nin içinde... Dışında kalanların da bir kısmı HDP'yi destekliyor.

Emin değilim. Gezi sırasında ve sonrasında dile getirilen konulardan biri de "Kürtler bize destek vermedi, bizi yalnız bıraktılar"... Türkiye solu bazen acımasız bir şekilde söylüyor ya, "bu cumhuriyetin tek mağduru sanki onlar, biz de işkence gördük". Çok yaygın bir bakış bu. Kürt ve Türk solunun birlikte hareket etmeme sebeplerinden biri.

2004'e dönelim, Heinrich Böll Stiftung Derneği temsilcisi olarak Türkiye'ye gelişiniz nasıl oldu?

Ondan hemen önce Alman Dışişleri Bakanlığı'nda çalışıyordum. Orada çalıştığım iki yıl içinde, Almanya'nın katılmadığı Irak Savaşı başlamıştı. Yeşiller-Sosyal Demokrat koalisyonu vardı. Dışişleri Bakanlığı'nda Irak Çalışma Grubu'na Türkiye masası adına katıldım. Savunma, İçişleri Bakanlığı ve istihbarattan kişiler vardı. Çok ilginçti. Tartışmalar benim için ufuk açıcıydı. Ama iki sene sonra, bunu devam ettirmek istemedim. Diplomatlık bana göre değildi. Dışişlerinden önce Yeşiller'in parti grubunda çalışmıştım, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yeşiller'e yakın olduğu için buraya başvurdum. Bütün öğrencilik ve meslekî hayatım Türkiye ve Ortadoğu'yla ilgili olduğu için bu iş normaldi.

"Orta sınıf çocuğuyum ama, hep yoksulluk sınırında yaşadım" dediniz. Nasıl bir aileydi sizinki?

Çok ilginç bir aile. Anne tarafımın bir bölümü Nazi, bir bölüm komünistti. Annemin babasının kızkardeşi son nefesine kadar Nazi'ydi! Annemin babasının babası ise komünistti. Annemin babası işsiz olarak Hitler'in çalışma programına giriyor, bisikletle Baden Württemberg'e gidiyor. Orada kapıcılık yapıyor. Anneannemle de o sırada tanışıyor. Savaşın başında Nazilerle ilişkisi oluyor. Gittikçe yoksullaşıyorlar, dedem savaşa katılıyor, 1946'da dönüyor, çok yoksullar, dilencilik yapıyor... Savaş sonrasının bütün travmasını yaşıyorlar aslında. Böyle bir aileden geliyorum. Dedemin kızkardeşi temizlik işleri yapan biriydi, ömrünün sonuna kadar Nazi kaldı.

Olanları kendilerine nasıl açıklıyorlardı?

"Bilmiyorduk" diyorlar, "Holokost'u bilmiyorduk"... "Hitler iyiydi, istihdam sağladı."

Heinrich Böll'ün en sevdiğim romanı "Katharina Blum". Romandan uyarlanan filmi de burada göstermek istedik, çünkü hep gündemde olan bir konu "Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru." İkinci sırada da "Ademoğlu Neredeydin?" gelir.

15-16 yaşlarındayken, anneannem ve dedeme gittiğimde bir gün, dedemin mazisini hiç düşünmeden "bütün askerler katildir" demiştim. Dedem ağlamaya başladı, "Sen neden bahsettiğini bilmiyorsun..." Yaşamının sonuna kadar savaş hatıralarını hep ağlayarak anlattı. Dedem savaşa gittiğinde, anneannem iki küçük çocukla kalakalmış. O da gündelik hayatın içinde hayatta kalma savaşı vermiş.

Alman toplumunun tarihiyle ilişkisi nasıl?

Suçluluk duygusu var. Yeni nesilde suçluluk duygusu kalmamış olabilir. Biz dedelerimizin bunları yapabildiğini öğrendiğimizde inanamadık. Çünkü biz onları sevdik, onların kucağında büyüdük. Dedemiz, büyükannemiz bizim için sevdiğimiz, bizi seven insanlardı. Bize iyi duygu veren, iyilik yapan insanlardı. Onların Nazi olmalarını insan kabullenemiyor. Bizden sonra gelen nesil Nazi geçmişi olan insanlarla tanışmadı.

Heinrich Böll'ün en çok sevdiğiniz romanları hangileri?

En sevdiğim romanı "Katharina Blum". Hep gündemde olan bir konu "Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru." İkinci sırada da "Ademoğlu Neredeydin?" gelir. Ama en sevdiğim yazar Oskar Maria Graf'tır. Bütün kitaplarını okudum. Romanlarında 1920'li, '30'lu yıllarda Nazizmin nasıl geliştiğini anlatıyor. Müthiş bir yazar. Alman edebiyatının mihenk taşlarından biri. Mesela "Anton Sittinger" diye bir romanı var, Almanya'da bütün öğrencilere okutulmalı diye düşünüyorum.

Böll bir Katolik varoluşçuydu ve Yeşil Parti'nin kurucularındandı. Sizin yolunuz Yeşiller'e nasıl uzandı?

Ben iki hareketin içindeydim, biri kadın hareketi, diğeri barış hareketi, hâlâ en çok onlara yakın olduğumu düşünüyorum. Anti-nükleer hareketin içindeydik, ama kendimi çevreci olarak ifade etmezdim. O dönemde, Batı Almanya'da Komünist Birliği isimli bir örgütün üyesiydim. O örgütün bir kısmı Yeşiller'e katıldı, bir kısmı da dışarıda kaldı. Yeşiller'e üye olmadım. Yeşiller'in içindeki sol kanat içinde çalıştım, kendimi oraya yakın hissediyorum.

İki Almanya'nın birleşmesini nasıl yaşadınız?

O dönemde Berlin'deydim. Biz örgüt olarak iki Almanya'nın birleşmesini istemedik. Korktuk. Yeniden Büyük Almanya olmasın diye gösterilerler yaptık.

Doğu Almanya'ya gidip gelir miydiniz?

Ucuz Marx kitaplarını almaya giderdik. Oradaki Yeni Forum gibi grupları ziyaret ederdik.

Heinrich Böll'ün 1974 yılında basıldıktan sonra tiyatro ve sinemaya da uyarlanan romanı Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru, sıradan bir genç kadının hakkında çıkan haberlerle hayatının nasıl değiştiğini, medya, polis, terörizm ve şiddet ekseninde anlatıyor. Eser pek çok açıdan güncelliğini halen koruyor.

Bizim istediğimiz sol bir alternatif yaratmaktı. Doğu Almanya'daki muhalif gruplar "önce özgürlük istiyoruz" diyorlardı. Şimdi dönüp bakınca onları da anlıyorum, ama o zamanlar bu muhalefetle birlikte yol alamayız hissiyatı hâkimdi. Çok mesafeliydik onlara. Yeşiller Partisi ise Doğu Almanya muhalefetiyle daha organik bir ilişki içindeydi.

Türkiye'de ve Heinrich Böll Stiftung Derneği'nde on bir yılı geride bırakmış biri olarak bu sayfaya nokta koyarken nasıl bir muhasebe yapıyorsunuz?

Bardağın dolu tarafına bakmak istersem, bu on bir senede belli konularda çok ilerleme oldu, mesela tarihle yüzleşmek konusunda. Şimdi rahatlıkla soykırım kelimesini kullanabiliyorsun. Böll'e geldiğim ilk zamanlarda hatırlıyorum, mail'leşirken bile merkezdeki arkadaşlarıma belirtmiştim "lütfen soykırım kelimesini kullanmayın, hapse girmek istemiyorum" diye. Kürt sorununda da on bir yıl önce barışçıl çözüm olasılıkları olduğunu söyleseydim belli kesimlerden tepki çekerdi. Kürt sorununu ve HDP'nin yüzde 15-20 oy alabileceğini konuşmak bile inanılmaz bir değişim ifade ediyor. Kadın meselesinde ise bir ilerleme olduğunu düşünmüyorum. İdeolojik anlamda konuşulur hale geldi, ama toplumsal uyanış yaratılabildiğini düşünmüyorum.

AKP'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Buna cevap vermek için daha erken. Ama, bu dönem bana AKP'nin kuruluş dönemini hatırlatıyor. Aslında AKP'nin misyonu tıkanmıştır, bitmiştir. Bu akımın bir yenilenme ihtiyacı var. Bu yenilenme ya içerden olacaktır, ki bu ihtimal düşük ya da yeni bir parti kurulacaktır. İkinci seçenek daha gerçekçi –ama ne zaman olacağını henüz bilemiyoruz.

HBS'DEN HABERLER

Vicdanlı insanlara sahip çıkmak bir vicdan sınavıdır

Hrant Dink Vakfı'nın düzenlediği *Ermeni Soykırımı'nda Vicdan ve Sorumluluk: Kurtulanlara Dair Yeni Araştırmalar* başlıklı konferans 14 Mart'ta Cezayir Toplantı Salonu'nda yapıldı. Hrant Dink Vakfı destekçilerinden Dr. Alper Öktem'in girişimi ve katkılarıyla 2010'da hayata geçirilen Tarih Araştırma Teşvik Fonu 1915'teki vicdanlı davranışların araştırılmasını, o dönemde tutumlarıyla insanlığa örnek olan kişilerin bulunmasını, yaptıklarının günümüzün toplumuyla paylaşılmasını, tarihin bir başka yüzünün yansıtılmasına yönelik araştırmaları desteklemeyi, teşvik etmeyi amaçlamıştı. 2013 itibariyle bu fonun kapsamı genişletilerek ismi Tarih ve Hafıza Araştırmaları Teşvik Fonu olarak güncellenmişti. HBSD desteğiyle düzenlenen konferansta, bu fon kapsamında 2010-2014 arasında gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları "Hafıza ve Yüzleşme", "1915'in Sanata Yansıyan Hafızası", "Hayatta Kalma Mücadeleleri" ve "Kurtarma Hikâyeleri" başlıklı dört panelde ele alındı.

Çalışmaların bir bölümüne konferansla aynı adı taşıyan ve yine HBSD desteğiyle yayınlanan kitapta da yer verildi. Ayşe Gül Altınay, Ishkhan Chiftjian, Adnan Çelik, Namık Kemal Dinç, Burçin Gerçek, Öykü Gürpınar, Armen Marsoobian ve George N. Shirinian'ın katkıda bulunduğu kitabın sunuş yazısında Taner Akçam, Tarih ve Hafıza Araştırmaları Teşvik Fonu kapsamında yapılan çalışmaların odağında yer alan "vicdan" unsurunun soykırım araştırmalarında neden değerli olduğunu şöyle ifade ediyor:

Bir demokrasi dinamiği olarak vicdan

"Soykırım sırasında Ermenileri kurtaran Müslümanların bulunup çıkarılması ve onurlandırılması, birçok bakımdan çok önemli. Birincisi, Türkiye hükümetlerinin inkâr politikaları, en iyi ve doğru şekilde bu tür hikâyelerle çürütülür. İkincisi, yıllardır ideolojik beyin yıkama yoluyla düşünme yetisi dumura uğratılan insanlara, geçmişleriyle daha rahat yüzleşme imkânı verir. Tarihi vicdan sahibi insanlar üzerinden anlamaya çalışmak ve konuşmaya başlamak, son derece güçlü bir demokratikleşme dinamiği de taşır. Üçüncüsü, bu hikâyeler, soykırımla yıkılmış olan Ermeni-Türk ilişkilerinin yeniden inşa edilmesine yardımcı olur. Birbirinden uzaklaşmış iki yakın halkı yeniden bir araya getirebilecek bir köprü vazifesi görür. Karşılıklı saygı temelinde, barış içinde bir arada yaşama düşüncesini kuvvetlendirir. Gelecek, bu vicdanlı insanlar üzerine, geçmişi unutmadan, yaşanmış kötülüklerin anlamını küçümsemeden, kalplerde ve vicdanlarda yıkılmış adalet duygusu kuvvetlendirilerek inşa edilebilir.

Vicdanlı insanlara sahip çıkmak sadece birtakım başka amaçlara ulaşmak için yapılmaz; kendi vicdanımız için de bir sınavdır bu. Geçmişte hiç de çok değildi bu vicdanlı insanlar; çok olsalardı, zaten katliam olmazdı. Ama onların geçmişteki azlıkları, bize gelecek için çoklukları yaratma zorunluluğunu hatırlatıyor."

Perspectives dergisinin daha önceki sayılarına ve diğer yayınlarımıza www.tr.boell.org adresinden ulaşabilirsiniz.

Heinrich Böll Stiftung Derneği
Türkiye Temsilciliği
İnönü Cad. Hacı Hanım Sok.
No.10/12 Gümüşsuyu İstanbul

T + 90-212-2491554
F +90-212-2450430
W www.tr.boell.org
E info@tr.boell.org